

Osnove projektiranja baza podataka

D310

priručnik za polaznike © 2010 Srce

TEČAJEVI **srca**

srce

Sveučilište u Zagrebu
Sveučilišni računski centar

Ovu inačicu priručnika izradio je autorski tim Srca u sastavu:

Autor: Robert Manger

Urednica: Sabina Rako

Lektorica: Jasna Novak Milić

TEČAJEVI Srca

Sveučilište u Zagrebu
Sveučilišni računski centar
Josipa Marohnića 5, 10000 Zagreb
tecajevi@srce.hr

ISBN: 978-953-7138-48-6 (meki uvez)
ISBN: 978-953-7138-49-3 (PDF)

Verzija priručnika D310-20141203

Ovo djelo dano je na korištenje pod licencom Creative Commons
Imenovanje-Nekomercijalno-Dijeli pod istim uvjetima 4.0 međunarodna.
Licenca je dostupna na stranici:
<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>.

Sadržaj

Uvod	1
1. Uvod u projektiranje baza podataka	3
1.1. Osnovni pojmovi	3
1.1.1. Baza podataka i sustav za upravljanje bazom podataka.....	3
1.1.2. Modeli za logičku strukturu baze podataka.....	4
1.1.3. Ciljevi koji se nastoje postići uporabom baza podataka	5
1.1.4. Arhitektura baze podataka.....	6
1.1.5. Jezici za rad s bazama podataka	7
1.2. Razvojni ciklus baze podataka	8
1.2.1. Utvrđivanje i analiza zahtjeva	8
1.2.2. Projektiranje (na konceptualnoj, logičkoj i fizičkoj razini)	9
1.2.3. Implementacija.....	10
1.2.4. Testiranje	10
1.2.5. Održavanje	11
1.3. Dokumentacija.....	11
1.3.1. Važnost izrade dokumentacije	11
1.3.2. Predlošci za izradu dokumentacije	13
1.3.3. Uporaba CASE-alata i drugih vrsta softvera	18
1.4. Vježbe	20
2. Projektiranje na konceptualnoj razini	21
2.1. Entiteti, atributi, veze	21
2.1.1. Entiteti i njihovi atributi	21
2.1.2. Veze i njihovi atributi.....	23
2.1.3. Funkcionalnost veze, obaveznost članstva, kardinalnost	24
2.2. Oblikovanje konceptualne sheme	28
2.2.1. Otkrivanje entiteta, veza i atributa	28
2.2.2. Crtanje dijagrama	30
2.2.3. Sastavljanje teksta koji prati dijagram	31
2.3. Složenije veze i njihov prikaz na dijagramima	32
2.3.1. Prikaz involuirane veze	32
2.3.2. Prikaz podtipova i nadtipova entiteta	34
2.3.3. Prikaz ternarne veze.....	35
2.4. Vježbe	37
3. Projektiranje na logičkoj razini	38
3.1. Relacijski model za bazu podataka	38

3.1.1.	Relacija, atribut, n-torka	38
3.1.2.	Kandidati za ključ, primarni ključ	39
3.1.3.	Relacijska shema, načini njezina zapisivanja.....	40
3.2.	Pretvaranje konceptualne u relacijsku shemu	40
3.2.1.	Pretvorba entiteta i atributa.....	40
3.2.2.	Pretvorba veza jedan-naprama-mnogo	41
3.2.3.	Pretvorba veza mnogo-naprama-mnogo	44
3.2.4.	Sastavljanje rječnika podataka	45
3.3.	Pretvaranje složenijih veza u relacije.....	47
3.3.1.	Pretvorba involuiranih veza	47
3.3.2.	Pretvorba podtipova i nadtipova	48
3.3.3.	Pretvorba ternarnih veza	49
3.4.	Vježbe	50
4.	Nastavak projektiranja na logičkoj razini – normalizacija.....	51
4.1.	Prva, druga i treća normalna forma	51
4.1.1.	Podzapis, ponavljajuće skupine, prevođenje podataka u prvu normalnu formu	51
4.1.2.	Funkcionalne ovisnosti između atributa ili skupina atributa	53
4.1.3.	Parcijalne ovisnosti, prevođenje relacije u drugu normalnu formu	54
4.1.4.	Tranzitivne ovisnosti, prevođenje relacije u treću normalnu formu	56
4.2.	Boyce-Coddova i četvrta normalna forma	57
4.2.1.	Determinante, prevođenje relacije u Boyce-Coddovu normalnu formu	58
4.2.2.	Odnos Boyce-Coddove prema drugoj i trećoj normalnoj formi	59
4.2.3.	Višeznačne ovisnosti, prevođenje relacije u četvrtu normalnu formu	60
4.3.	Potreba za normalizacijom	63
4.3.1.	Teškoće u radu s nenormaliziranim podacima	63
4.3.2.	Normalizacija kao ispravak konceptualnih pogrešaka.....	65
4.3.3.	Razlozi kad se ipak može odustati od normalizacije	67
4.4.	Vježbe	68
5.	Projektiranje na fizičkoj razini	70
5.1.	Fizička građa baze	70
5.1.1.	Elementi fizičke građe	70
5.1.2.	Organizacija datoteke	73
5.1.3.	Organizacija indeksa.....	78
5.1.4.	Početno oblikovanje fizičke građe	80
5.2.	Integritet baze	82
5.2.1.	Uvođenje ograničenja kojima se uspostavlja integritet domene	83
5.2.2.	Uvođenje ograničenja za čuvanje integriteta u relaciji.....	84

5.2.3. Uvođenje ograničenja kojima se čuva referencijalni integritet.....	85
5.3. Sigurnost baze	87
5.3.1. Stvaranje pretpostavki za oporavak baze.....	88
5.3.2. Davanje ovlaštenja korisnicima	91
5.3.3. Uporaba pogleda kao mehanizma zaštite	94
5.4. Vježbe	96
Prilozi.....	97
P.1. Projektiranje baze podataka o bolnici.....	97
P.1.1. Specifikacija za bolnicu	97
P.1.2 . Konceptualna shema za bolnicu	98
P.1.3. Relacijska shema i rječnik podataka za bolnicu	98
P.1.4. Fizička shema za bolnicu	99
P.2. Projektiranje baze podataka o znanstvenoj konferenciji	106
P.2.1. Specifikacija za znanstvenu konferenciju	106
P.2.2 . Konceptualna shema za znanstvenu konferenciju.....	107
P.2.3. Relacijska shema i rječnik podataka za znanstvenu konferenciju	107
P.2.4. Fizička shema za znanstvenu konferenciju	109
Literatura	117

Uvod

Baza podataka može se pojaviti kao sastavni dio neke određene aplikacije ili može predstavljati samostalni resurs i davati podršku raznim aplikacijama. Čak i u prvom, a pogotovo u drugom slučaju, baza nastaje kao rezultat zasebnog razvojnog postupka koji je u većoj ili manjoj mjeri odvojen od razvoja samih aplikacija.

Projektiranje baze podataka predstavlja ključni dio njezina razvoja. Cilj projektiranja je da se na osnovi utvrđenih potreba za podacima oblikuje pogodna građa baze. Ta građa u pravilu ne bi smjela biti optimizirana za jednu određenu aplikaciju, već bi trebala odražavati smisao i unutrašnju povezanost samih podataka. Na taj način, baza bi dugoročno trebala biti pogodna za promjene i evoluciju u skladu sa zahtjevima budućih aplikacija.

Uobičajeni postupak projektiranja baze podataka sastoji se od tri faze: projektiranje na konceptualnoj, logičkoj i na fizičkoj razini. U prvoj fazi nastaje konceptualna shema sastavljena od entiteta, atributa i veza; ona zorno opisuje podatke ali još nije pogodna za implementaciju. Druga faza stvara logičku shemu sastavljenu od relacija (tablica), koja je usklađena s mogućnostima uobičajenih softverskih paketa za upravljanje relacijskim bazama podataka. Sastavni dio druge faze je takozvana normalizacija, gdje se logička struktura relacija popravljiva tako da bolje izrazi unutrašnje osobine samih podataka. Treća faza kao rezultat daje naredbe u jeziku SQL kojima se realizira potrebna fizička građa baze zajedno s pomoćnim strukturama za pretraživanje i čuvanje integriteta odnosno sigurnosti podataka.

Cilj tečaja D310 je upoznavanje polaznika s postupkom projektiranja baza podataka. Tijekom tečaja prate se sve tri faze projektiranja na jednom odabranom studijskom primjeru. Također, svaki polaznik ima priliku projektirati svoju vlastitu bazu iz područja koje sam odabere. Za dokumentaciju i realizaciju baze koriste se standardni uredski paketi, alati za crtanje dijagrama i sustav za upravljanje bazom podataka – interpreter SQL-a. Predznanje koje se očekuje od polaznika je osnovno znanje o bazama podataka obuhvaćeno tečajem E502 i osnove jezika SQL, koje su obuhvaćene tečajem D300.

Tečaj D310 traje pet dana, s time da se svakog dana održavaju četiri školska sata. Ovaj priručnik slijedi tijekom tečaja pa je podijeljen u pet poglavlja, koja otprilike odgovaraju danima, odnosno 20 potpoglavlja, koja otprilike odgovaraju školskim satima. Prvo poglavlje sadrži uvod u baze podataka, dakle ponavljanje znanja koja bi polaznici već trebali imati s prethodnih tečajeva. Drugo poglavlje obrađuje projektiranje na konceptualnoj razini, dakle izradu sheme entiteta, atributa i veza za zamišljenu bazu podataka. Treće poglavlje pokriva prvi dio projektiranja na logičkoj razini i rezultira relacijskom shemom baze. U četvrtom poglavlju bavimo se nastavkom projektiranja na logičkoj razini, dakle normalizacijom relacijske sheme dobivene metodama trećeg poglavlja. Posljednje peto poglavlje odnosi se na projektiranje na fizičkoj razini, dakle na izradu koda u SQL-u kojim se realizira fizička građa baze.

Ovaj priručnik sadrži velik broj primjera i zadataka koji prate i ilustriraju obrađeno gradivo. Kroz većinu poglavlja provlači se spomenuti odabrani studijski primjer. Također, u prilogu se nalazi cjelovita projektna dokumentacija za dodatna dva studijska primjera. Na kraju svakog poglavlja nalaze se zadaci za vježbu. Neki od tih zadataka su samostalni, neki se odnose na studijske primjere, a neki na bazu podataka iz polaznikova područja zanimanja.

1. Uvod u projektiranje baza podataka

U ovom tečaju bavimo se problematikom trajnog pohranjivanja većih količina podataka u vanjskoj memoriji računala. To je izuzetno važna problematika: unatoč svom nazivu, računala zapravo rijetko služe za *računanje*, a znatno češće za *spremanje i pretraživanje* podataka.

Mogućnost trajnog pohranjivanja podataka u računalima postoji gotovo jednako dugo koliko i sama računala i podržana je u svim programskim jezicima. Na primjer, program razvijen u jeziku COBOL ili C može stvoriti datoteku na disku i u nju upisati podatke, ili može otvoriti postojeću datoteku i iz nje pročitati podatke. Služeći se klasičnim programskim jezicima u načelu se mogu stvoriti trajne kolekcije podataka na disku i izgraditi aplikacije koje se koriste takvim podacima.

Ipak, kad govorimo o bazama podataka, tada mislimo na višu razinu rada s podacima od one koju podržavaju klasični programski jezici. Zapravo mislimo na tehnologiju koja je nastala s namjerom da ukloni slabosti tradicionalne „automatske obrade podataka“ iz 60-tih i 70-tih godina 20. stoljeća. Ta tehnologija osigurala je veću produktivnost, kvalitetu i pouzdanost u razvoju aplikacija koje se svode na pohranjivanje i pretraživanje podataka u računalu.

1.1. Osnovni pojmovi

Osnovna ideja tehnologije baza podataka je u tome da pojedina aplikacija ne stvara svoje vlastite datoteke na disku. Umjesto toga, sve aplikacije koriste zajedničku i objedinjenu kolekciju podataka. Također, aplikacija ne pristupa izravno podacima na disku. Umjesto toga ona barata s podacima na posredan način, služeći se uslugama specijaliziranog softvera koji je zadužen da se brine za zajedničku kolekciju. Spomenuta zajednička kolekcija podataka naziva se baza podataka, a specijalizirani softver koji posreduje između aplikacija i podataka naziva se sustav za upravljanje bazom podataka. U nastavku ćemo najprije pokušati preciznije definirati ta dva ključna pojma, a zatim ćemo objasniti i druge pojmove koji su u vezi s njima.

1.1.1. Baza podataka i sustav za upravljanje bazom podataka

Baza podataka je skup međusobno povezanih podataka, pohranjenih u vanjskoj memoriji računala. Podaci su istovremeno dostupni raznim korisnicima i aplikacijskim programima. Ubacivanje, promjena, brisanje i čitanje podataka obavlja se posredstvom posebnog softvera, takozvanog *sustava za upravljanje bazom podataka* (engleski *Data Base Management System* – DBMS). Korisnici i aplikacije pritom ne moraju poznavati detalje fizičkog prikaza podataka, već se referenciraju na neku idealiziranu logičku strukturu baze.

Sustav za upravljanje bazom podataka (DBMS) je poslužitelj (server) baze podataka. On oblikuje fizički prikaz baze u skladu s traženom logičkom strukturom. Također, on u ime klijenata obavlja sve operacije s podacima. Dalje, on je u stanju podržati razne baze, od kojih svaka može imati svoju logičku strukturu, ali u skladu s istim *modelom*. Isto tako, brine se za sigurnost podataka i automatizira administrativne poslove s bazom.

Slično kao i operacijski sustav, DBMS spada u temeljni softver koji većina korisnika i organizacija ne razvija samostalno već ga kupuju zajedno s računalom. Danas postoji svega nekoliko važnih i široko zastupljenih DBMS-a.

- **DB2.** Proizvod tvrtke IBM, namijenjen prvenstveno velikim *mainframe* računalima.
- **Oracle.** Proizvod istoimene tvrtke, pokriva gotovo sve računalne platforme, na primjer UNIX, Linux i MS Windows.
- **MS SQL Server.** Microsoftov proizvod, namijenjen poslužiteljskim računalima s operacijskim sustavima MS Windows.
- **MySQL.** Besplatni proizvod tvrtke MySQL AB, popularan na raznim platformama, prvenstveno kao podrška web-aplikacijama.

Svi ti proizvodi uz DBMS u sebi sadrže i dodatne alate za razvoj aplikacija, administriranje baze i slično.

1.1.2. Modeli za logičku strukturu baze podataka

Model podataka je skup pravila koja određuju kako sve može izgledati logička struktura baze podataka. Model čini osnovu za projektiranje i implementiranje baze. Točnije rečeno, podaci u bazi moraju biti logički organizirani u skladu s modelom koji podržava odabrani DBMS.

Dosadašnji DBMS-i obično su podržavali neki od ovih modela:

- **Relacijski model.** Zasnovan je na matematičkom pojmu *relacije*. I podaci i veze među podacima prikazuju se tablicama koje se sastoje od redaka i stupaca.
- **Mrežni model.** Baza je predočena mrežom koja se sastoji od čvorova i usmjerenih *lukova*. Čvorovi predstavljaju tipove zapisa (slogova podataka), a lukovi definiraju veze među tipovima zapisa.
- **Hijerarhijski model.** Specijalni slučaj mrežnog. Baza je predočena jednim *stablom* (hijerarhijom) ili skupom stabala. Svako stablo sastoji se od čvorova i veza „nadređeni-podređeni“ između čvorova. Čvorovi su tipovi zapisa, a odnos „nadređeni-podređeni“ izražava hijerarhijske veze među tipovima zapisa.
- **Objektni model.** Inspiriran je objektno-orijentiranim programskim jezicima. Baza je predočena kao skup trajno pohranjenih *objekata* koji se sastoje od svojih internih „atributa“ (podataka) i „metoda“ (operacija) za rukovanje tim podacima. Svaki objekt pripada nekoj klasi. Između klasa se uspostavljaju veze nasljeđivanja, agregacije i druge vrste veza.

Hijerarhijski i mrežni model bili su u upotrebi 60-tih i 70-tih godina 20. stoljeća. Od 80-tih godina pa sve do današnjih dana prevladava relacijski model. Očekivani prijelaz na objektni model za sada se nije dogodio, tako da današnje baze podataka uglavnom još uvijek možemo poistovjetiti s relacijskim bazama. Svi prije spomenuti poznati DBMS-i koji su danas u širokoj uporabi podržavaju isključivo relacijski model.

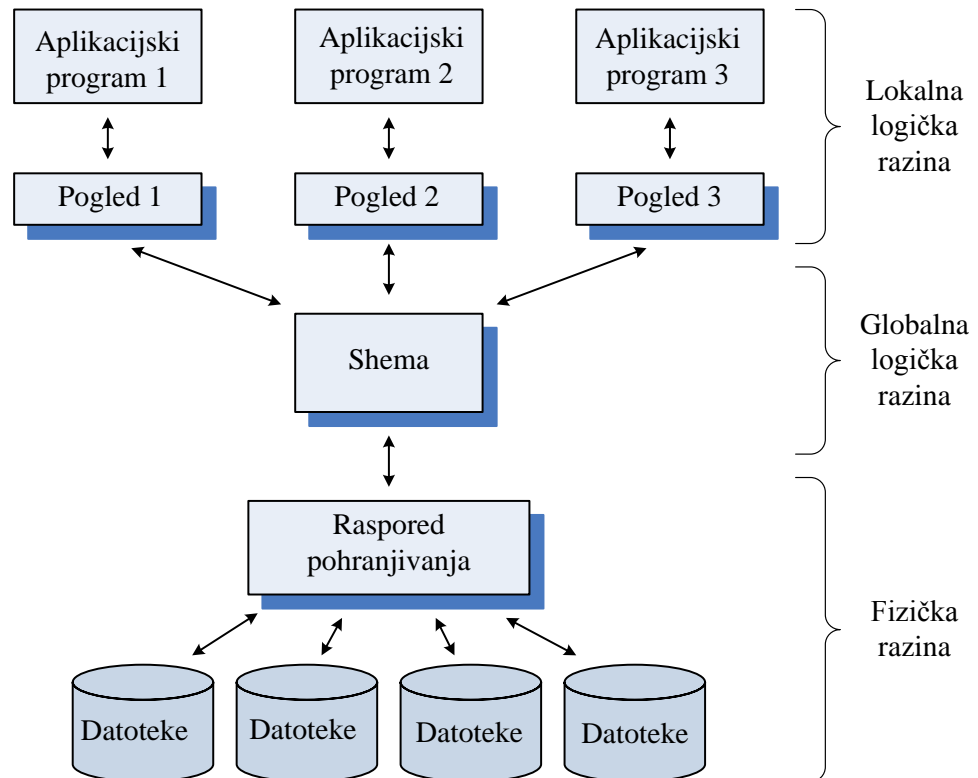
1.1.3. Ciljevi koji se nastoje postići uporabom baza podataka

Spomenuli smo da baze podataka predstavljaju višu razinu rada s podacima u odnosu na klasične programske jezike. Ta viša razina rada očituje se u tome što tehnologija baza podataka nastoji (i u velikoj mjeri uspijeva) ispuniti ove ciljeve:

- **Fizička nezavisnost podataka.** Razdvaja se logička definicija baze od njezine stvarne fizičke građe. Znači, ako se fizička građa promijeni (na primjer, podaci se prepisu u druge datoteke na drugim diskovima), to neće zahtijevati promjene u postojećim aplikacijama.
- **Logička nezavisnost podataka.** Razdvaja se globalna logička definicija cijele baze podataka od lokalne logičke definicije za jednu aplikaciju. Znači, ako se globalna logička definicija promijeni (na primjer uvede se novi zapis ili veza), to neće zahtijevati promjene u postojećim aplikacijama. Lokalna logička definicija obično se svodi na izdvajanje samo nekih elemenata iz globalne definicije, uz neke jednostavne transformacije tih elemenata.
- **Fleksibilnost pristupa podacima.** U starijim mrežnim i hijerarhijskim bazama, načini pristupanja podacima bili su unaprijed definirani, dakle korisnik je mogao pretraživati podatke samo onim redoslijedom koji je bio predviđen u vrijeme projektiranja i implementiranja baze. Danas se podrazumijeva da korisnik može slobodno prebirati po podacima i po svojem nahođenju uspostavljati veze među podacima. Tom zahtjevu zaista udovoljavaju samo relacijske baze.
- **Istovremeni pristup do podataka.** Baza mora omogućiti da se veći broj korisnika istovremeno koristi istim podacima. Pritom ti korisnici ne smiju ometati jedan drugoga, a svaki od njih treba imati dojam da sam radi s bazom.
- **Čuvanje integriteta.** Nastoji se automatski sačuvati korektnost i konzistencija podataka, i to u situaciji kad postoje greške u aplikacijama, te konfliktne istovremene aktivnosti korisnika.
- **Mogućnost oporavka nakon kvara.** Mora postojati pouzdana zaštita baze u slučaju kvara hardvera ili grešaka u radu sistemskog softvera.
- **Zaštita od neovlaštenog korištenja.** Mora postojati mogućnost da se korisnicima ograniče prava korištenja baze, dakle da se svakom korisniku reguliraju ovlaštenja što smije, a što ne smije raditi s podacima.
- **Zadovoljavajuća brzina pristupa.** Operacije s podacima moraju se odvijati dovoljno brzo, u skladu s potrebama određene aplikacije. Na brzinu pristupa može se utjecati odabirom pogodnih fizičkih struktura podataka i izborom pogodnih algoritama za pretraživanje.
- **Mogućnost podešavanja i kontrole.** Velika baza zahtijeva stalnu brigu: praćenje performansi, mijenjanje parametara u fizičkoj građi, rutinsko pohranjivanje rezervnih kopija podataka, reguliranje ovlaštenja korisnika. Također, svrha se baze vremenom mijenja, pa povremeno treba podesiti i logičku strukturu. Ovakvi poslovi moraju se obavljati centralizirano. Odgovorna osoba zove se *administrator* baze podataka. Administratoru na raspolaganju trebaju stajati razni alati i pomagala.

1.1.4. Arhitektura baze podataka

Arhitektura baze podataka sastoji se od tri „sloja“ i sučelja među slojevima, kao što je prikazano na Slici 1.1. Riječ je o tri razine apstrakcije.

Slika 1.1: Arhitektura baze podataka

- **Fizička razina** odnosi se na fizički prikaz i raspored podataka na jedinicama vanjske memorije. To je aspekt koji vide samo sistemski programeri (oni koji su razvili DBMS). Sama fizička razina može se dalje podijeliti na više podrazina apstrakcije, od sasvim konkretnih staza i cilindara na disku, do već donekle apstraktnih pojmova datoteke i zapisa (sloga) kakve susrećemo u klasičnim programskim jezicima. *Raspored pohranjivanja* opisuje kako se elementi logičke definicije baze preslikavaju na fizičke uređaje.
- **Globalna logička razina** odnosi se na logičku strukturu cijele baze. To je aspekt koji vidi projektant baze odnosno njezin administrator. Opis globalne logičke definicije naziva se *shema* (engleski također *schema*). Shema je tekst ili dijagram koji definira logičku strukturu baze i u skladu je sa zadanim modelom. Dakle imenuju se i definiraju svi tipovi podataka i veze među tim tipovima, u skladu s pravilima korištenog modela. Također, shema može uvesti i ograničenja kojima se čuva integritet podataka.
- **Lokalna logička razina** odnosi se na logičku predodžbu o dijelu baze kojim se koristi pojedina aplikacija. To je aspekt koji vidi korisnik ili aplikacijski programer. Opis jedne lokalne logičke definicije zove se *pogled* (engleski *view*) ili *pod-shema*. To je tekst ili dijagram kojim se

imenuju i definiraju svi lokalni tipovi podataka i veze među tim tipovima, opet u skladu s pravilima korištenog modela. Također, pogled u svojoj konačnoj realizaciji zadaje i način na koji se iz globalnih podataka i veza izvode lokalni.

Primijetimo da se fizička neovisnost podataka spomenuta u Odjeljku 1.1.3 ustvari postiže time što se pravi razlika između fizičke i globalne logičke razine, dok se logička neovisnost postiže razlikovanjem lokalne logičke razine i globalne logičke razine. Na taj način, opisana troslojna arhitektura omogućuje ispunjavanje dvaju najvažnijih ciljeva koji se nastoje postići uporabom baza podataka.

Za stvaranje baze podataka potrebno je zadati samo shemu i poglede. DBMS tada automatski generira potreban raspored pohranjivanja i fizičku bazu. Projektant odnosno administrator može samo donekle utjecati na fizičku građu baze, podešavanjem njemu dostupnih parametara.

Programi i korisnici fizičkoj bazi ne pristupaju izravno, već dobivaju ili pohranjuju podatke posredstvom DBMS-a. Komunikacija programa odnosno korisnika s DBMS-om obavlja se na lokalnoj logičkoj razini. To znači da DBMS na transparentan način prevodi korisničke zahtjeve za podacima s lokalne logičke razine na globalnu logičku razinu, a zatim ih dalje realizira kao ekvivalentne operacije na fizičkoj razini.

1.1.5. Jezici za rad s bazama podataka

Komunikacija korisnika odnosno aplikacijskog programa i DBMS-a odvija se pomoću posebnih jezika. Ti jezici tradicionalno se dijele na ove kategorije.

- **Jezik za opis podataka** (engleski *Data Description Language* – DDL). Služi projektantu baze ili administratoru za zapisivanje sheme ili pogleda. Tim se jezikom definiraju podaci i veze među podacima na logičkoj razini. Naredbe DDL obično podsjećaju na naredbe za definiranje složenih tipova podataka u jezicima poput COBOL-a ili C-a.
- **Jezik za manipuliranje podacima** (engleski *Data Manipulation Language* – DML). Služi programeru za uspostavljanje veze između aplikacijskog programa i baze. Naredbe DML omogućuju „manevriranje“ po bazi i jednostavne operacije kao što su upis, promjena, brisanje ili čitanje zapisa. U nekim softverskim paketima DML je zapravo biblioteka potprograma: „naredba“ u DML-u svodi se na poziv potprograma. U drugim paketima zaista se radi o posebnom jeziku: programer tada piše program u kojem su izmiješane naredbe dvaju jezika, pa takav program treba prevoditi pomoću dvaju prevoditelja (*DML-precompiler*, obični *compiler*).
- **Jezik za postavljanje upita** (engleski *Query Language* – QL). Služi neposrednom korisniku za interaktivno pretraživanje baze. To je jezik koji podsjeća na govorni (engleski) jezik. Naredbe su neproceduralne, dakle takve da samo specificiraju rezultat koji želimo dobiti, a ne i postupak za dobivanje rezultata.

Takva podjela na tri jezika danas je već prilično zastarjela. Naime, kod relacijskih baza postoji tendencija da se sva tri jezika objedine u jedan

sveobuhvatni. Primjer takvog *integriranog* jezika za relacijske baze je SQL – on služi za definiranje podataka, manipuliranje i pretraživanje. Integrirani jezik se može koristiti interaktivno (preko *on-line interpretera*) ili se može pojavljivati uklopljen u aplikacijske programe. Svi DBMS-i spomenuti u 1.1.1 koji su danas u širokoj uporabi koriste se isključivo SQL-om za sve tri svrhe.

Naglasimo da gore spomenuti jezici DDL, DML i QL nisu programski jezici. Ti jezici su nužni da bi stvorili bazu i povezali se s njom, no oni nisu dovoljni za razvoj aplikacija koje će nešto raditi s podacima iz baze.

Tradicionalni način razvoja aplikacija koje rade s bazom je uporaba klasičnih programskih jezika (COBOL, C, itd.) s ugniježđenim DML-naredbama. Tijekom 80-tih godina 20. stoljeća bili su dosta popularni i takozvani *jezici 4. generacije* (*4-th Generation Languages – 4GL*). Riječ je o jezicima koji su bili namijenjeni isključivo za rad s bazama te su zato u tom kontekstu bili produktivniji od programskih jezika opće namjene. Problem s jezicima 4. generacije bio je u njihovoj nestandardnosti: svaki od njih u pravilu je bio dio nekog određenog softverskog paketa za baze podataka te se nije mogao koristiti izvan tog paketa (baze).

U današnje vrijeme aplikacije se najčešće razvijaju u standardnim *objektno orijentiranim* programskim jezicima (Java, C++, C#, itd.). Za interakcije s bazom koriste se unaprijed pripremljene klase objekata. Zbog uporabe gotovih klasa takva tehnika je dovoljno produktivna, a razvijeni program se lako dotjeruje, uklapa u veće sustave ili prenosi s jedne baze na drugu.

1.2. Razvojni ciklus baze podataka

Uvođenje baze podataka u neku ustanovu predstavlja složeni zadatak koji zahtijeva primjenu pogodnih metoda i alata te timski rad stručnjaka raznih profila. To je projekt koji se može podijeliti u pet aktivnosti: utvrđivanje i analiza zahtjeva, projektiranje, implementacija, testiranje i održavanje. Riječ je o razvojnem ciklusu koji je dobro poznat u softverskom inženjerstvu i koji se u sličnom obliku pojavljuje kod razvoja bilo koje vrste softverskih proizvoda. No u slučaju baza podataka taj ciklus ima neke svoje specifičnosti. Od navedenih pet aktivnosti, u ovom nas tečaju zanima samo jedna, a to je projektiranje. Ipak, zbog cjelovitosti izlaganja, u ovom potpoglavlju ukratko ćemo opisati sve aktivnosti.

1.2.1. Utvrđivanje i analiza zahtjeva

Da bi se utvrdili zahtjevi, proučavaju se tokovi informacija u dotičnoj ustanovi. Dakle gledaju se dokumenti koji su u opticaju, prate se radni procesi, razgovara se s korisnicima, proučava se postojeći softver. Uočavaju se *podaci* koje treba pohranjivati i veze među njima.

U velikim organizacijama, gdje postoje razne skupine korisnika, pojavit će se razna tumačenja značenja i svrhe pojedinih podataka i razni načini njihove uporabe. Analiza zahtjeva treba pomiriti te razlike, tako da se eliminiraju redundancija i nekonzistentnost. Na primjer, u raznim nazivima podataka treba prepoznati sinonime i homonime te uskladiti terminologiju.

Analiza zahtjeva također mora obuhvatiti analizu *transakcija* (postupaka, operacija) koje će se obavljati s podacima, jer to redovito ima utjecaja na sadržaj i konačni oblik baze. Važno je procijeniti frekvenciju i opseg pojedinih transakcija te zahtjeve na performanse.

Rezultat utvrđivanja i analize zahtjeva je dokument (obično pisan neformalno u prirodnom jeziku) koji se zove *specifikacija*. Taj dokument rijetko se odnosi samo na podatke, jer ujedno definira i najvažnije transakcije s podacima, a često i cijele aplikacije.

1.2.2. Projektiranje (na konceptualnoj, logičkoj i fizičkoj razini)

Cilj projektiranja je da se u skladu sa specifikacijom oblikuje građa baze. Dok je analiza zahtjeva otprilike odredila koje vrste podataka baza treba sadržavati i što se s njima treba moći raditi, projektiranje predlaže način kako da se podaci na pogodan način grupiraju, strukturiraju i međusobno povežu. Glavni rezultat projektiranja trebala bi biti shema cijele baze, oblikovana u skladu s pravilima korištenog modela podataka i zapisana tako da ju korišteni DBMS može razumjeti i realizirati. Kod većih baza rezultat projektiranja mogu također biti i pogledi (pod-scheme) za potrebe pojedinih važnijih aplikacija.

Budući da je projektiranje prilično složena aktivnost, ona se obično dijeli u tri faze koje slijede jedna iza druge i koje ćemo ukratko opisati.

- **Projektiranje na konceptualnoj razini.** Glavni rezultat prve faze projektiranja je takozvana *konceptualna shema* cijele baze, sastavljena od entiteta, atributa i veza. Ona zorno opisuje sadržaj baze i načine povezivanja podataka u njoj. Prikaz je jezgrovit, neformalan i lako razumljiv ljudima, no još je nedovoljno razrađen da bi omogućio izravnu implementaciju.
- **Projektiranje na logičkoj razini.** Kao glavni rezultat druge faze projektiranja nastaje *logička shema*, koja je u slučaju relacijskog modela sastavljena od relacija (tablica). Sastavni dio projektiranja na logičkoj razini je i takozvana *normalizacija*, gdje se primjenom posebnih pravila nastoji popraviti logička struktura samih relacija, tako da se ona bolje prilagodi inherentnim osobinama samih podataka.
- **Projektiranje na fizičkoj razini.** Glavni rezultat treće faze projektiranja je *fizička shema* cijele baze, dakle opis njezine fizičke građe. U slučaju korištenja DBMS-a zasnovanog na jeziku SQL, pojam „fizička razina“ treba shvatiti uvjetno. Fizička shema zapravo je niz SQL-naredbi kojima se relacije iz logičke sheme realiziraju kao SQL-tablice. Pritom se dodaju pomoćne strukture i mehanizmi za postizavanje traženih performansi te čuvanje integriteta i sigurnosti podataka. Također se mogu uključiti i SQL-naredbe kojima se pogledi (pod-scheme) za pojedine aplikacije realiziraju kao virtualne tablice izvedene iz stvarnih tablica.

Navedene tri faze projektiranja detaljno ćemo obraditi u 2. poglavlju, odnosno u 3. i 4. poglavlju, odnosno u 5. poglavlju. Svi rezultati projektiranja opisuju se u odgovarajućim dokumentima koji zajedno čine *projektnu dokumentaciju* baze. O toj dokumentaciji opširnije ćemo govoriti u Potpoglavlju 1.3.

1.2.3. Implementacija

Implementacija se svodi na fizičku realizaciju projektirane baze na odgovarajućem poslužiteljskom računalu. U slučaju DBMS-a zasnovanog na SQL-u, pokreću se SQL-naredbe koje čine fizičku shemu baze te se na disku stvaraju prazne SQL-tablice sa svim pratećim strukturama i mehanizmima.

Daljnji postupak sastoji se od punjenja praznih tablica s početnim podacima. Takvi podaci obično postoje u nekom obliku, na primjer kao obične datoteke ili kao tekstovni dokumenti. Većina DBMS-a opskrbljena je alatima koji olakšavaju prijenos podataka iz takvih izvora u bazu. No postupak je obično ipak mukotrpan i ne da se sasvim automatizirati zbog potrebe čišćenja, ispravljanja i usklađivanja podataka.

Nakon što su početni podaci uneseni u bazu, razvijaju se aplikacije koje obavljaju najvažnije transakcije s podacima. Time je omogućeno testiranje.

1.2.4. Testiranje

Testiranje baze provodi se tako da korisnici pokusno rade s bazom i provjeravaju udovoljava li ona svim zahtjevima. Dakle pokreću se najvažnije transakcije s podacima, prati se njihov učinak te se mjere performanse. Također se nastoji simulirati očekivana frekvencija pojedinih transakcija da bi se utvrdila stabilnost i pouzdanost rada pod opterećenjem.

Glavni cilj testiranja je otkrivanje i popravak pogrešaka koje su se mogle potkrasti u svakoj od prethodnih aktivnosti: u analizi zahtjeva, projektiranju ili u implementaciji. Pogreške u ranijim aktivnostima imaju teže posljedice jer se provlače i kroz kasnije aktivnosti pa zahtijevaju više truda da se poprave. Na primjer, pogreška u analizi može uzrokovati da u specifikaciji nedostaje neki važni podatak, a to onda znači da tog podatka neće biti ni projektnoj dokumentaciji ni u implementiranoj bazi pa popravak treba izvršiti u svim dokumentima i shemama te u samoj bazi.

Mjerenjem performansi tijekom testiranja nastoji se utvrditi jesu li zadovoljeni zahtjevi vezani uz performanse, na primjer je li brzina odziva zadovoljavajuća. U slučaju da performanse nisu dovoljno dobre, administrator baze može to pokušati ispraviti podešavanjem određenih parametara fizičke organizacije, na primjer dodavanjem novih pomoćnih struktura podataka (indeksa) ili raspoređivanjem podataka na više diskova. Ipak, loše performanse mogu biti i posljedica pogrešaka u projektiranju, na primjer posljedica neuočavanja važnih veza između određenih vrsta podataka. U takvom slučaju opet slijedi popravak pogrešaka, dakle nova revizija shema, dokumenata i baze.

1.2.5. Održavanje

Održavanje se odvija u vrijeme kad je baza već ušla u redovitu uporabu. Riječ je o kontinuiranom procesu, gdje su baza i njezini prateći dokumenti podvrgnuti stalnim promjenama. Neki autori proces održavanja opisuju možda i primjerenijim pojmom *evolucije*.

Kao i općenito u softverskom inženjerstvu, tako i kod baza podataka možemo govoriti o nekoliko vrsta održavanja, koje se razlikuju po sadržaju i svrsi traženih promjena. *Korekcijsko održavanje* svodi se na naknadni popravak pogrešaka koje nisu bile otkrivene tijekom testiranja. *Perfekcijsko održavanje* je mijenjanje sheme baze u svrhu prilagođavanja novim aplikacijama koje nisu postojale tijekom polaznog utvrđivanja i analize zahtjeva. *Adaptacijsko održavanje* je potrebno kad bazu želimo prilagoditi novom DBMS-u koji se nije koristio u vrijeme projektiranja i početne implementacije.

Naglasimo da je održavanje baze nužnost na koju se treba pripremiti već tijekom njezina razvoja i uzimati je u obzir tijekom njezina cijelog života. Moramo biti svjesni činjenice da baza koja se ne mijenja vrlo brzo postaje neuporabljiva. Da bi promjene tekle što lakše i bezbolnije, izuzetno je važno da baza od početka ima zdravu građu koja odražava inherentnu logiku i povezanost samih podataka. Kod relacijskih baza ta zdrava građa znači normaliziranost. Ispravno normalizirana relacijska baza moći će se mijenjati bez većih poteškoća, a promjene će se svoditi na povremeno ubacivanje novih podataka u već postojeće relacije ili dodavanje sasvim novih relacija. Pritom te promjene neće utjecati na ispravan rad već postojećih aplikacija, jer su one zaštićene svojstvima fizičke i logičke nezavisnosti opisanim u Odjeljku 1.1.3.

1.3. Dokumentacija

Svaki softverski proizvod, pa tako i baza podataka, popraćen je odgovarajućom dokumentacijom. Općenito, razlikujemo *korisničku* dokumentaciju namijenjenu korisnicima i *razvojnu* dokumentaciju namijenjenu softverskim inženjerima. Razvojnu dokumentaciju dalje možemo podijeliti na dokumente koji prate pojedine aktivnosti iz razvojnog ciklusa. U ovom priručniku ograničit ćemo se isključivo na *projektnu* dokumentaciju za baze podataka, dakle na dokumente koji nastaju tijekom aktivnosti projektiranja baze. Istaknut ćemo važnost takve dokumentacije, prikazati nekoliko predložaka za njezinu izradu, te spomenuti alate koji se pritom obično koriste.

1.3.1. Važnost izrade dokumentacije

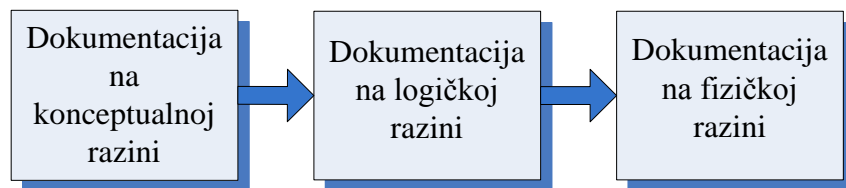
Projektna dokumentacija za bazu podataka važna je zato jer ona omogućuje ispravan tijek samog projektiranja i implementacije u skladu s pravilima struke te konzistentan prelazak iz pojedine razvojne faze ili aktivnosti u drugu. Također, dokumentacija je neophodna tijekom testiranja i kasnijeg održavanja baze, jer ona predstavlja jedini relevantni izvor informacija o građi baze.

Ne treba zaboraviti da u razvoju i održavanju baze obično sudjeluje veći broj ljudi te da osobe koje će kasnije mijenjati bazu nisu one iste osobe koje su je stvorile. Projektna dokumentacija predstavlja sponu između svih tih ljudi, koji se možda nikada nisu sreli, i njihovu kolektivnu memoriju.

Projektna dokumentacija za bazu podataka prati sve tri faze projektiranja, i zato se dijeli na tri dijela:

- **Projektna dokumentacija na konceptualnoj razini.** Opisuje konceptualnu shemu baze.
- **Projektna dokumentacija na logičkoj razini.** Dokumentira logičku shemu baze.
- **Projektna dokumentacija na fizičkoj razini.** Sadrži fizičku shemu baze.

Odnos između ta tri dijela prikazan je na Slici 1.2. Strelice na toj slici označavaju da svaki prethodni dokument predstavlja polazište za izradu idućeg dokumenta.

Slika 1.2: Dijelovi projektne dokumentacije

Završni dio projektne dokumentacije je dokumentacija na fizičkoj razini. Ona se jedina izravno rabi za implementaciju baze. No to ne znači da se dovršetkom fizičke sheme mogu pobrisati prethodni dokumenti, tj. konceptualna i logička shema. Sva tri dijela moraju se čuvati zato jer svaki od njih daje korisnu i komplementarnu informaciju o građi baze. Na primjer, netko tko se tek želi upoznati s bazom lakše će se snaći u konceptualnoj nego u fizičkoj shemi. Također, u slučaju prebacivanja na novi DBMS logička shema može predstavljati bolje polazište nego fizička.

Nakon što se baza implementira i uđe u redovitu uporabu, pripadna projektna dokumentacija mora se čuvati zbog kasnijeg održavanja. Osoba koja namjerava izvršiti promjenu u bazi prisiljena je koristiti se dokumentacijom da bi utvrdila gdje i što treba promijeniti. Kad god dođe do promjene u građi baze, ta se promjena mora unijeti i u dokumentaciju. Štoviše, sva tri dijela dokumentacije moraju se mijenjati istovremeno tako da ostanu međusobno konzistentni i konzistentni s realiziranom bazom. Jedino pod tim uvjetom dokumentacija će ostati relevantna za daljnje održavanje.

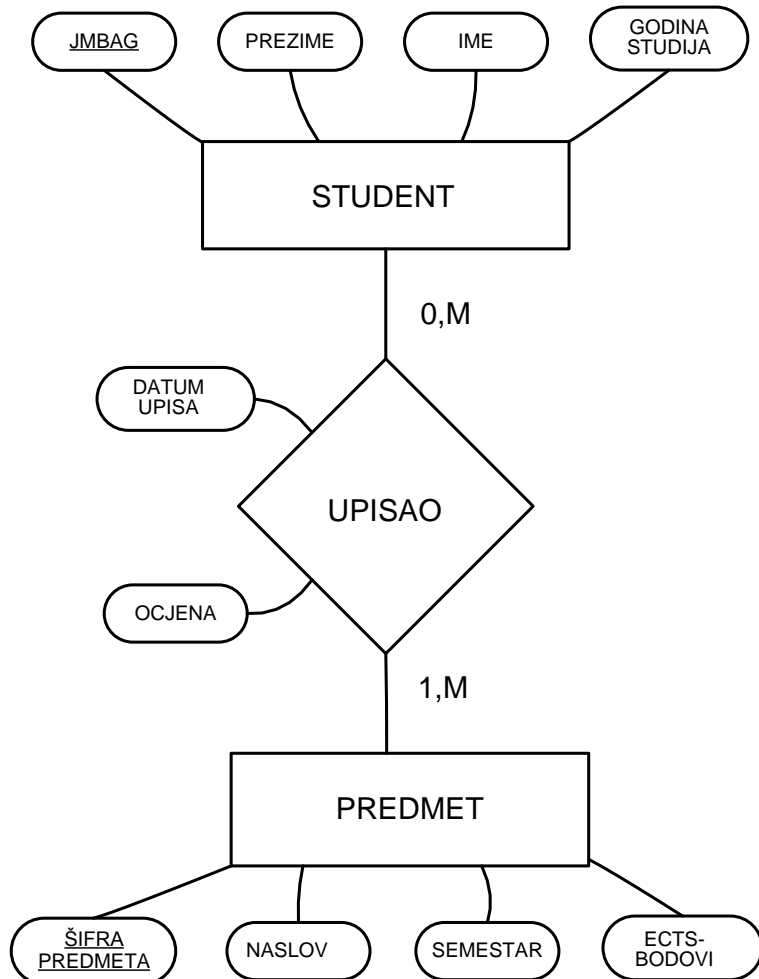
Kod manjih baza dovoljno je da projektna dokumentacija u svakom trenutku odražava ažurno stanje. No kod većih i složenijih baza korisno je da se osim ažurnog stanja dokumentira i povijest promjena. To se može realizirati tako da se sami dokumenti čuvaju u više inačica, ili tako da se u jednom dokumentu bilježi tko je i kada izvršio kakvu promjenu.

1.3.2. Predlošci za izradu dokumentacije

Projektna dokumentacija sastoji se od tekstovnih i grafičkih dijelova. Dokumentacija na konceptualnoj razini uglavnom je grafička, dakle prvenstveno se oslanja na dijagrame. Dokumentacija na logičkoj razini može dijelom biti grafička, no ipak se više oslanja na tekstovne dijelove koji se oblikuju uporabom bogate tipografije (raznoliki fontovi, podcrtavanje i slično). Dokumentacija na fizičkoj razini uvijek je goli ASCII tekst.

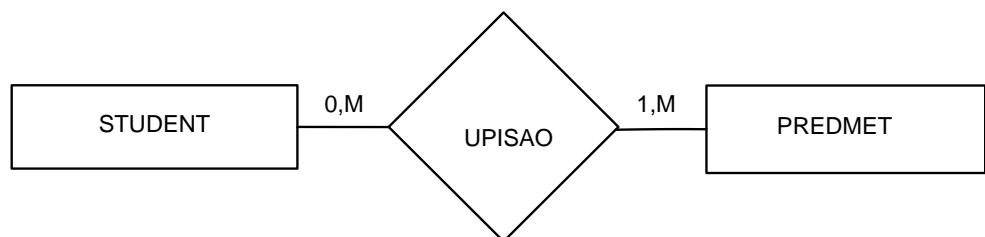
Rekli smo da dokumentacija na konceptualnoj razini ustvari opisuje konceptualnu shemu baze koja se sastoji od elemenata koji se zovu entiteti, atributi i veze. Postoji nekoliko predložaka za prikaz konceptualne sheme, a svi se sastoje od neke vrste dijagrama, uz koji stoji više ili manje tekstovnih dopuna. Opisat ćemo tri najvažnija predložka (preostali se mogu smatrati njihovim varijacijama).

- **Izvorni Chenov dijagram.** Kao grafički elementi pojavljuju se pravokutnici, rombovi, „mjehurići“ i spojnice među njima. Pritom pravokutnici označavaju entitete, rombovi veze, a mjehurići attribute. U sam dijagram su kao jedini tekstovni elementi ubačena imena entiteta, veza i atributa te oznake takozvanih kardinalnosti veza. Prednost takvog načina prikazivanja je da je sva informacija prikazana na dijagramu. Nedostatak je u tome što dijagram može postati nepregledan i prenatrpan mjehurićima ako on sadrži mnogo atributa.
- **Reducirani Chenov dijagram.** Riječ je o pojednostavnjenoj vrsti izvornog Chenova dijagrama, gdje su zbog bolje preglednosti nacrtani samo pravokutnici (entiteti), rombovi (veze) i spojnice među njima, a izbačeni su mjehurići (atributi). I dalje su na dijagramu prisutna imena entiteta i veza te oznake kardinalnosti veza. Nedostatak informacije o atributima na dijagramu nadomješta se tekстом uz dijagram.
- **UML-ov class-dijagram.** UML je standardizirani i danas vrlo popularan grafički jezik koji se rabi u objektno-orijentiranim metodama za razvoj softvera. *Class*-dijagram je jedan od standardnih UML-dijagrama i on originalno služi za prikaz klasa objekata i veza između tih klasa. Taj dijagram možemo uporabiti za prikaz konceptualne sheme baze tako da entitet interpretiramo kao posebnu vrstu klase koja ima attribute, ali nema operacije. Entitet se tada crta kao pravokutnik s upisanim imenom entiteta na vrhu i upisanim imenima svih atributa u sredini. Veza (ili asocijacija po UML-ovoj terminologiji) crta se kao spojnica između pravokutnika s upisanim imenom na sredini i upisanim oznakama kardinalnosti (ili multipliciteta po UML-ovoj terminologiji) na krajevima. Dijagram sadrži svu potrebnu informaciju pa nema potrebe za tekstovnim nadopunama.

Slika 1.3: Izvorni Chenov dijagram

Prethodna i sljedeće tri slike prikazuju konceptualnu shemu jedne baze prikazanu na tri načina uporabom opisanih triju obrazaca. Riječ je vrlo jednostavnoj bazi koja sadrži podatke o studentima i predmetima na nekom fakultetu i koja pamti koji je student upisao koji predmet. Slika 1.3 prikazuje shemu u obliku izvornog Chenova dijagrama. Na Slikama 1.4 i 1.5 vidimo ekvivalentni reducirani Chenov dijagram s popratnim tekstom. Slika 1.6 daje istu informaciju u obliku UML-ova *class*-dijagrama.

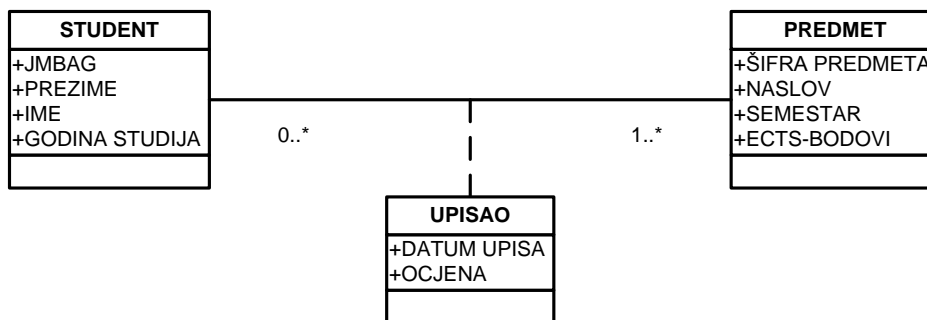
Slika 1.4: Reducirani Chenov dijagram

Tip entiteta STUDENT ima atribute:
JMBAG, PREZIME, IME, GODINA STUDIJA.

Tip entiteta PREDMET ima atribute:
ŠIFRA PREDMETA, NASLOV, SEMESTAR, ECTS-BODOVI.

Veza UPISAO ima atribute:
 DATUM UPISA, OCJENA.

Slika 1.5: Popratni tekst uz reducirani Chen-ov dijagram

Slika 1.6: UML-ov *class*-dijagram

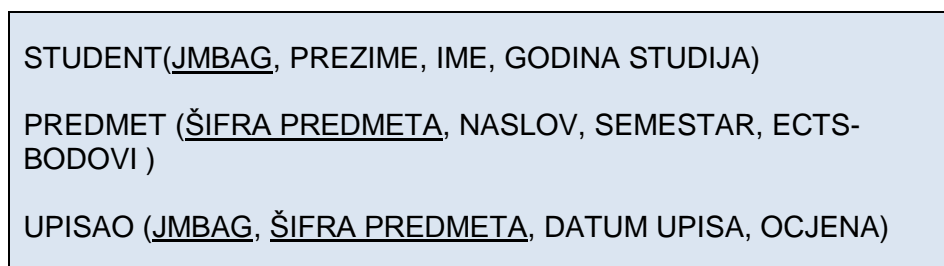
Od tri spomenuta predložka za prikaz konceptualne sheme u nastavku ovog priručnika rabit ćemo isključivo reducirani Chenov dijagram. Naime, taj se predložak u praksi pokazuje najspretnijim jer predstavlja dobar kompromis između izražajnosti i jednostavnosti.

Što se tiče dokumentacije na logičkoj razini, rekli smo da ona opisuje logičku shemu baze. U slučaju relacijske baze logička shema je skup relacija (tablica) građenih od atributa (stupaca). Zato se ona naziva i relacijska shema. Opisat ćemo dva bitno različita predložka za prikaz relacijske sheme koji su danas najčešće u uporabi.

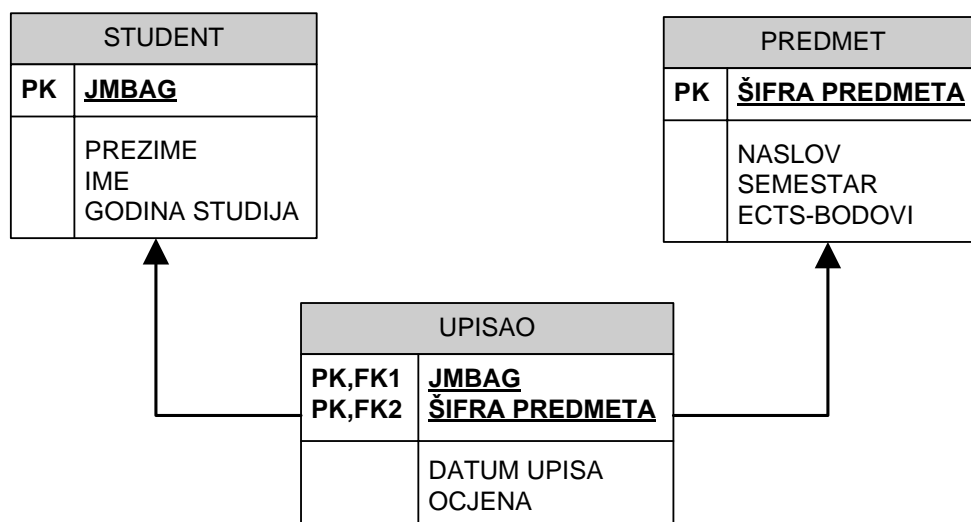
- **Tekstovni prikaz relacijske sheme.** Tradicionalno se rabi u knjigama i člancima o relacijskim bazama podataka. Građa jedne relacije prikazuje se jednim retkom teksta, koji sadrži najprije ime relacije, a zatim okrugle zagrade unutar kojih su nanizana imena atributa odvojena zarezima. Građa cijele baze prikazana je nizom takvih redaka: koliko relacija toliko redaka. Poželjno je unutar redaka rabi bogatu tipografiju, na primjer podcrtavanje istaknutih atributa koji čine takozvani primarni ključ relacije. Također je poželjno priložiti takozvani rječnik podataka: popis svih atributa koji se pojavljuju s neformalnim opisom njihova značenja i tipa vrijednosti koji mogu poprimiti.

- **Grafički prikaz relacijske sheme.** Pojavio se u softverskim paketima za rad s podacima na osobnim računalima poput MS Access. Također ga rabe neki današnji DBMS-ovi kao što je MS SQL Server. Građa baze opisuje se dijagramom koji se sastoji od pravokutnika i strelica. Jedan pravokutnik prikazuje jednu relaciju te sadrži ime relacije i imena atributa jedno ispod drugog. Ključ je označen odgovarajućom ikonom ili kraticom. Strelice označavaju takozvani referencijalni integritet, one dakle spajaju atribut u jednoj relaciji koji je ujedno ključ u drugoj relaciji. Uz takav dijagram opet je poželjno priložiti rječnik podataka.

Sljedeće dvije slike prikazuju relacijsku shemu jedne baze prikazanu na dva načina, uporabom dvaju opisanih obrazaca. Riječ je ponovo o bazi o studentima, predmetima i upisima koju smo upoznali na prethodnim slikama. Slika 1.7 sadrži tekstovni prikaz relacijske sheme, a Slika 1.8 grafički prikaz. U oba se slučaja kao nadopuna može dodati rječnik podataka koji se nalazi na Slici 1.9.

Slika 1.7: Tekstovni prikaz relacijske sheme

Slika 1.8: Grafički prikaz relacijske sheme

IME PODATKA	TIP	OPIS
JMBAG	Niz od točno 10 znamenki	Šifra koja jednoznačno određuje studenta
PREZIME	Niz znakova	Prezime studenta

IME	Niz znakova	Ime studenta
GODINA STUDIJA	Cijeli broj između 1 i 5	Godina u koju je student upisan
ŠIFRA PREDMETA	Niz od točno 5 znamenki	Šifra koja jednoznačno određuje predmet
NASLOV	Niz znakova	Naslov predmeta
SEMESTAR	„zimski“ ili „ljetni“	Semestar u kojem se predmet predaje
ECTS-BODOVI	Mali cijeli broj	Bodovi koje student dobiva ako položi predmet
DATUM UPISA	Datum	Datum kad je određeni student upisao određeni predmet
OCJENA	Cijeli broj između 2 i 5	Ocjena koju je određeni student dobio iz određenog predmeta

Slika 1.9: Rječnik podataka kao prilog relacijskoj shemi

Od dva spomenuta predloška za prikaz relacijske sheme mi ćemo u nastavku ovog priručnika dati prednost prvom, dakle tekstovnom prikazu. Naime, vjerujemo da je grafički prikaz unatoč svojoj popularnosti donekle netočan sa stanovišta relacijskog modela, jer attribute (stupce) relacija prikazuje kao da su redci.

Kao što smo već prije spomenuli, projektna dokumentacija na fizičkoj razini sadrži fizičku shemu baze. U slučaju uporabe DBMS-a zasnovanog na jeziku SQL, fizička shema zapravo je niz naredbi. Te naredbe su u pravilu zapisane u SQL-u, no dijelom mogu biti zadane i u nekom dodatnom komandnom jeziku koji razumije dotični DBMS. U skladu s time postoji samo jedan predložak za dokumentaciju na fizičkoj razini, a to je tekst sastavljen od ASCII-znakova. Ipak, sam sadržaj tog teksta može se razlikovati ovisno o DBMS-u, jer se svaki DBMS koristi donekle različitom sintaksom SQL-a i raspolaže drukčijim komandnim jezikom.

Slika 1.10 prikazuje fizičku shemu naše baze o studentima, predmetima i upisima. Koristi se inačica sintakse SQL-a iz DBMS-a MySQL. U slučaju nekog drugog DBMS-a naredbe bi se donekle razlikovale.

```

CREATE TABLE STUDENT
(JMBAG NUMERIC(10) UNSIGNED NOT NULL,
PREZIME CHAR(20),
IME CHAR(20),
GODINA_STUDIJA ENUM('1','2','3','4','5'),
PRIMARY KEY(JMBAG))
ENGINE=INNODB;

CREATE TABLE PREDMET
(SIFRA_PREDMETA NUMERIC(5) UNSIGNED NOT NULL,
NASLOV CHAR(80),
SEMESTAR ENUM('Z','L'),
ECTS_BODOVI NUMERIC(2) UNSIGNED,
PRIMARY KEY(SIFRA_PREDMETA))
ENGINE=INNODB;

CREATE TABLE UPISAO
(JMBAG NUMERIC(10) UNSIGNED NOT NULL,
SIFRA_PREDMETA NUMERIC(5) UNSIGNED NOT NULL,
DATUM_UPISA DATE,
OCJENA ENUM('2','3','4','5'),
PRIMARY KEY(JMBAG,SIFRA_PREDMETA),
INDEX R_JMBAG_IND (JMBAG),
INDEX R_SP_IND (SIFRA_PREDMETA),
FOREIGN KEY (JMBAG) REFERENCES STUDENT(JMBAG),
FOREIGN KEY (SIFRA_PREDMETA)
REFERENCES PREDMET(SIFRA_PREDMETA))
ENGINE=INNODB;

```

Slika 1.10: Fizička shema zapisana u jeziku SQL

U nastavku ovog priručnika, gotovo sve fizičke sheme i naredbe u SQL-u pisat ćemo u skladu sa sintaksom kojom se koristi MySQL. To je zato što ćemo se istim DBMS-om koristiti i za izvođenje primjera i vježbi.

1.3.3. Uporaba CASE-alata i drugih vrsta softvera

Budući da je projektna dokumentacija u osnovi tekstovni dokument s umetnutim dijagramima, osnovni alat za izradu te dokumentacije je tekst-procesor kao što je MS Word. Ipak, za izradu dijagrama koje ćemo umetnuti u tekst potreban nam je dodatni alat, a on se može odabrati na dva načina.

- **Specijalizirani CASE-alat.** Riječ je o programskom paketu koji služi softverskim inženjerima za razvoj softvera u skladu s nekom određenom razvojnom metodom. Podržano je crtanje svih dijagrama koje ta metoda propisuje, te je automatizirana izrada odgovarajuće razvojne dokumentacije. Većina današnjih CASE-alata daje podršku za aktivnosti analize zahtjeva i projektiranja i prilagođena je objektno-orijentiranim metodama razvoja softvera. U skladu s time, takvi CASE-alati prvenstveno omogućuju crtanje UML-dijagrama, a neki

imaju uključene i dodatne dijagrame koji su specifični za projektiranje baze podataka. Kao primjer kvalitetnog CASE-alata koji je pogodan za projektiranje baza podataka navodimo Visual Paradigm. Osim svih standardnih UML-dijagrama, taj paket podržava i crtanje jedne inačice Chenovih dijagrama za konceptualnu shemu baze podataka.

- **Općeniti alat za crtanje dijagrama.** Riječ je o paketu opće namjene za crtanje raznih vrsta dijagrama, koji sadrži razne grafičke predloške bez obzira na njihovo značenje. Neki od takvih paketa imaju uključene i elemente koji se pojavljuju na dijagramima vezanim uz baze podataka. Kao primjer općenitog alata za crtanje dijagrama koji je pogodan za naše svrhe navodimo MS Visio. U njemu već postoje predlošci za većinu UML-dijagrama, predložak za grafički prikaz logičke sheme baze podataka, a također i općeniti elementi poput pravokutnika, mjhurića i rombova koji mogu poslužiti za sastavljanje Chenovih dijagrama.

Obje spomenute vrste softvera imaju svoje prednosti i mane, što ih čini pogodnijim u jednim, a manje pogodnim u drugim situacijama.

- Prednost CASE-alata je da on „razumije“ sintaksu i semantiku dijagrama. Zato on može korisniku ispravljati pogreške kod crtanja. Također, bolji CASE-alati nastoje automatizirati dio projektantskog posla, na primjer na osnovu grafičkog prikaza relacijske sheme oni mogu automatski generirati naredbe u SQL-u za stvaranje tablica.
- Mana CASE-alata je da je on kompliciraniji, zahtijeva više vremena za savladavanje, te košta više novaca.
- Prednost općenitog alata za crtanje je da on ima jednostavno sučelje poput uobičajenih uredskih paketa, pa se korisnici ne moraju posebno pripremati da bi radili s njime. Također, dijagrami koje oni proizvode mogu biti zapisani u standardnim grafičkim formatima, tako da se lako mogu uklopiti u druge dokumente običnim operacijama „kopiraj i zalijepi“.
- Mana općenitog alata za crtanje je da je on samo program za uređivanje slika koji ne razumije smisao dijagrama za baze podataka. Zato nam on ne može baš u velikoj mjeri kontrolirati ili automatizirati posao projektiranja.

Uzevši u obzir nabrojane prednosti i mane, zaključujemo da su CASE alati pogodniji za veće projekte na kojima rade iskusniji projektanti. S druge strane, općeniti alati za crtanje bolji su za male projekte i osobe koje se samo povremeno bave bazama podataka. U skladu s time, mi ćemo se u ovom tečaju uz MS Word koristiti i alatom MS Visio.

1.4. Vježbe

- **Zadatak 1.1.** Postoji li u ustanovi gdje radite neka veća baza podataka? Kakve vrste podataka ona sadrži? Koje aplikacije ona podržava? Koji DBMS služi za njezinu realizaciju?
- **Zadatak 1.2.** Kako to da od 90-tih godina 20. stoljeća do danas objektne baze podataka nisu uspjele istisnuti iz upotrebe relacijske baze? Pritom su u istom razdoblju objektno-orijentirani programski jezici poput C++, Java ili C# istisnuli klasične programske jezike poput C ili COBOL. Imate li kakvo objašnjenje?
- **Zadatak 1.3.** Objasnite zašto se mogućnost istovremenog rada više korisnika s istim podacima ističe kao poseban cilj koji bi tehnologija baza podataka trebala ostvariti. Opišite što bi se sve loše moglo dogoditi kad bi više korisnika nekontrolirano pristupalo istim podacima u isto vrijeme.
- **Zadatak 1.4.** Objasnite zašto se mogućnost oporavka baze nakon kvara ističe kao važan cilj koji bi tehnologija baza podataka trebala ostvariti. Što mislite, na koji način DBMS obavlja oporavak baze? Kojim se pomoćnim strukturama podataka on pritom koristi?
- **Zadatak 1.5.** Precrtajte Sliku 1.6 (UML-ov *class*-dijagram), služeći se najprije alatom MS Paint, a zatim MS Visio. Koji vam se alat čini spretniji? Jeste li uočili neke prednosti ili mane jednog alata u odnosu na drugi?

Dodatni zadaci:

- **Zadatak 1.6.** Napišite specifikaciju za neku jednostavniju bazu podataka iz vašeg područja interesa.
- **Zadatak 1.7.** Pod pretpostavkom da znate programirati, napišite program u COBOL-u ili C-u koji podatke o studentima (JMBAG, PREZIME, IME, GODINA_STUDIJA) izravno pohranjuje u datoteku, te ih odatle može i pročitati. Osigurava li takav način pohranjivanja podataka fizičku odnosno logičku nezavisnost podataka? Obrazložite odgovor.

2. Projektiranje na konceptualnoj razini

U ovom poglavlju opisujemo prvu fazu projektiranja baze podataka, a to je projektiranje na konceptualnoj razini. Glavni je cilj te faze stvoriti *konceptualnu shemu* baze, sastavljenu od entiteta, veza i atributa.

Konceptualna shema daje zoran i jezgrovit prikaz baze koji je oslobođen tehničkih detalja. Moglo bi se reći da ta shema zapravo u prvom redu opisuje stvarni svijet o kojem želimo bilježiti podatke, a tek onda na posredan način i samu bazu. U skladu s poslovicom da slika govori tisuću riječi, opis se najviše oslanja na dijagrame.

Važno svojstvo konceptualne sheme je da je ona razumljiva ljudima svih struka te da može služiti kao sredstvo za komunikaciju projekatanta i korisnika. U toj komunikaciji korisnici nastoje utvrditi jesu li projektanti prepoznali sve poslovne procese, uključili sve potrebne podatke i ispravno shvatili odnose među tim podacima.

Konceptualna shema ne može se automatski implementirati pomoću današnjih DBMS-a, u prvom redu zato što joj nedostaju brojni detalji. Ipak, to ne umanjuje njezinu uporabljivost, jer postoje jasna pravila koja kažu kako se ona dalje pretvara u relacijsku shemu i koje joj daljnje informacije treba dodati tijekom te pretvorbe.

2.1. Entiteti, atributi, veze

Modeliranje entiteta i veza zahtijeva da svijet promatramo preko tri kategorije:

- **entiteti:** stvari, bića, pojave ili događaji koji su nam od interesa;
- **veze:** odnosi među entitetima koji su nam od interesa;
- **atributi:** svojstva entiteta ili veza koja su nam od interesa.

U nastavku ćemo podrobnije opisati sva tri pojma.

2.1.1. Entiteti i njihovi atributi

Entitet je nešto o čemu želimo spremati podatke, nešto što je u stanju postojati ili ne postojati, a može se identificirati. Entitet može biti stvar ili biće, na primjer: KUĆA, FAKULTET, STUDENT, PREDMET (na fakultetu), NASTAVNIK, AUTO itd., odnosno događaj ili pojava, na primjer: NOGOMETNA UTAKMICA, SERVISIRANJE AUTA, POLAGANJE ISPITA itd.

Entitet je opisan *atributima*. Na primjer, atributi KUĆE su: ULICA, KUĆNI BROJ, BROJ KATOVA, BOJA FASADE i sl., atributi STUDENTA su JMBAG (jedinствени matični broj akademskog građanina), PREZIME, IME, GODINA STUDIJA itd., a atributi PREDMETA koji se predaje na fakultetu su ŠIFRA PREDMETA, NASLOV, SEMESTAR u kojem se predaje, ECTS-BODOVI koji određuju njegovu težinu i dr.

Ako neki atribut i sam zahtijeva svoje atribute, tada ga radije treba smatrati novim entitetom. Na primjer za entitet AUTO mogli bismo uvesti atribut MODEL tog auta. No ako za opis MODELA trebamo dodatne atribute, na

primjer KATEGORIJA kojoj taj model pripada, GODINA kad se taj model pojavio na tržištu, tada MODEL moramo smatrati entitetom, a odnos između AUTA i njegovog MODELA trebamo tumačiti kao vezu između dva entiteta. Isto pravilo vrijedi i ako atribut može istovremeno poprimiti više vrijednosti. Na primjer, za entitet SERVISIRANJE AUTA, atribut KVAR je zapravo lista vrijednosti, jer se na jednom servisiranju može popraviti više kvarova. Tada opet KVAR moramo smatrati entitetom, a niz KVAROVA popravljenih na istom SERVISIRANJU AUTA dobiva se uspostavljanjem veze između tih dvaju entiteta.

Ime entiteta zajedno s pripadnim popisom atributa zapravo određuje *tip* entiteta. Za zadani tip entiteta može postojati cijeli skup *primjeraka* (pojava) entiteta tog tipa, od kojih je svaki opisan donekle drukčijim vrijednostima atributa. Na primjer, STUDENT je tip čiji su primjerci konkretni studenti Petar Petrović, Marko Marković, Dragica Horvat itd. Svaki od tih konkretnih studenata ima drukčiju kombinaciju vrijednosti za JMBAG, PREZIME, IME, GODINU STUDIJA. Razlika između tipa i primjerka entiteta slična je razlici između općeg i posebnog broja u matematici ili razlici između klase i objekta u objektno-orientiranim programskim jezicima.

Kandidat za ključ je atribut ili skup atributa čije vrijednosti jednoznačno određuju primjerak entiteta zadanog tipa. Dakle, ne mogu postojati dva različita primjerka entiteta istog tipa s istim vrijednostima kandidata za ključ. Na primjer, za tip entiteta AUTO, kandidat za ključ je atribut REGISTRARSKA OZNAKA. Za tip entiteta SERVISIRANJE AUTA teško je naći jedan atribut koji bi jednoznačno određivao primjerak tog entiteta, no zato kombinacija atributa REGISTRARSKA OZNAKA (auta na servisu) i DATUM (kad je servisiranje obavljeno) predstavlja kandidat za ključ.

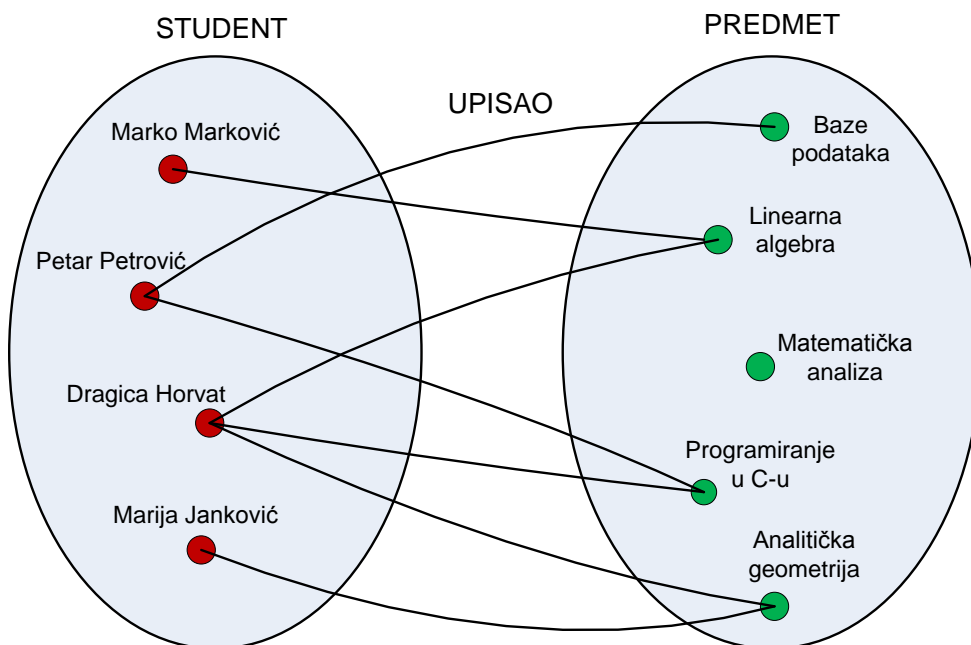
Ako jedan tip entiteta ima više kandidata za ključ, tada biramo jedan od njih koji nam se čini najpogodnijim za identifikaciju i proglašavamo ga *primarnim* ključem. Na primjer, za tip entiteta STUDENT, dobri kandidati za ključ su JMBAG, OIB i JMBG. U običnom životu služimo se i kombinacijom atributa PREZIME i IME, no strogo govoreći ta kombinacija nije pouzdan kandidat za ključ jer se lako može dogoditi da dva studenta imaju isto prezime i ime. Od ponuđenih kandidata za ključ za STUDENTA, kao primarni ključ možemo odabrati JMBAG, zato što je on uvriježen u akademskoj zajednici. Odabir primarnog ključa važna je projektantska odluka koja povlači konkretne posljedice kod kasnije implementacije baze.

Unutar jedne konceptualne sheme tipovi entiteta moraju imati različita imena. Također, svi atributi koji opisuju isti entitet moraju imati različita imena. Dopušta se da dva entiteta imaju atribute s istim imenom, ali tada se podrazumijeva da su to ustvari atributi s istim značenjem i istim tipom vrijednosti. Na primjer, oba entiteta STUDENT i NASTAVNIK mogu imati atribut PREZIME, zato jer je to atribut koji opisuje bilo koju osobu bez obzira je li ona student ili nastavnik.

2.1.2. Veze i njihovi atributi

Uspostavljanjem veze između dvaju ili više entiteta izražavamo činjenicu da se ti entiteti nalaze u nekom odnosu. Veza se uvijek *definira na razini tipova* entiteta, no *realizira se povezivanjem pojedinih primjeraka* entiteta dotičnih tipova. Za sada ćemo se ograničiti na takozvane *binarne* veze, koje su najjednostavnije i najčešće u primjenama. Binarna veza uspostavlja se između točno dva tipa entiteta. Stanje binarne veze opisuje se kao skup uređenih parova primjeraka entiteta koji su trenutačno povezani.

Kao primjer, promotrimo binarnu vezu UPISAO između tipova entiteta STUDENT i PREDMET. Njome se izražava činjenica da studenti upisuju izborne predmete na fakultetu. U svakom se trenutku stanje veze prikazuje se kao skup parova primjeraka tih entiteta, gdje svaki pojedini par označava da je dotični student upisao dotični predmet.

Slika 2.1: Stanje veze, parovi povezanih primjeraka entiteta

U jednom trenutku, stanje veze UPISAO može izgledati kao na Slici 2.1. Vidimo da postoje četiri primjerka entiteta STUDENT, za koje smo zbog jednostavnosti pretpostavili da ih možemo razlikovati na osnovu PREZIMENA i IMENA. Također vidimo da postoji pet primjeraka entiteta PREDMET, koje možemo razlikovati na osnovi NASLOVA. Spojnice na slici prikazuju parove povezanih primjeraka entiteta. Dakle, student Marko Marković je upisao predmet Linearna algebra; studentica Dragica Horvat je upisala tri predmeta: Linearnu algebru, Programiranje u C-u i Analitičku geometriju; predmet Matematička analiza nije upisao nitko od studenata. Stanje veze s vremenom se može mijenjati, dakle mogu se pojaviti novi parovi, a nestati postojeći. Na primjer, može se dogoditi da Marko Marković dodatno upiše Matematičku analizu, a da Petar Petrović odustane od Baza podataka.

Osim što povezuje tipove entiteta, veza može imati i svoje atribute, dakle atribute koje ne možemo pripisati ni jednom od tih tipova. Na primjer, veza UPISAO može imati atribut DATUM UPISA. Zaista, DATUM UPISA ne možemo smatrati atributom entiteta STUDENT zato što isti student može upisati razne predmete na razne datume. Slično, DATUM UPISA ne može biti ni atribut od PREDMET jer isti predmet mogu upisati razni studenti na razne datume. Konkretna vrijednost DATUMA UPISA zapravo se pridružuje uz konkretni par primjeraka za STUDENT i PREDMET koji su povezani. Na primjer, možemo zabilježiti da je Marko Marković upisao Linearnu algebru 3. rujna 2010., a Marija Janković je upisala Analitičku geometriju 5. rujna 2010.

Slično kao i tipovi entiteta, i veze unutar iste sheme moraju imati različita imena. Također, svi atributi koji pripadaju istoj vezi moraju imati različita imena. Opet se dopušta da dvije veze ili entitet i veza imaju atribute s istim imenom, no tada se podrazumijeva da su to atributi s istim značenjem i istim tipom vrijednosti.

2.1.3. Funkcionalnost veze, obaveznost članstva, kardinalnost

Načini na koji veza može povezati primjerke entiteta određeni su svojstvima funkcionalnosti, obaveznosti članstva, odnosno kardinalnosti. Poznavanje tih svojstava važno je da bi se veza u idućoj fazi projektiranja ispravno prikazala u relacijskoj shemi. Navedena ćemo svojstva za sada definirati samo za slučaj binarne veze, makar se ona mogu primijeniti i u općenitijem slučaju.

Promatramo vezu između tipova entiteta E_1 i E_2 . *Funkcionalnost* te veze je svojstvo koje kaže je li za odabrani primjerak entiteta jednog tipa moguće jednoznačno odrediti povezani primjerak entiteta drugog tipa. Drugim riječima, funkcionalnost je svojstvo koje kaže može li se veza interpretirati kao preslikavanje (funkcija) iz skupa primjeraka entiteta jednog tipa u skup primjeraka entiteta drugog tipa. S obzirom da se ista veza može promatrati u dva smjera, od E_1 do E_2 i obratno, postoje četiri vrste funkcionalnosti koje su opisane u Tablici 2.1.

Prije spomenuta veza UPISAO između tipova entiteta STUDENT i PREDMET ima funkcionalnost M:M. Zaista, jedan student može upisati više predmeta, a jedan predmet može biti upisan od više studenata. To se vidi na Slici 2.1.

OZNAKA	NAZIV	OPIS
1:1	Jedan-naprama-jedan	Jedan primjerak od E_1 može biti povezan najviše s jednim primjerkom od E_2 . Također, jedan primjerak od E_2 može biti povezan najviše s jednim primjerkom od E_1 .
1:M	Jedan-naprama-mnogo	Jedan primjerak od E_1 može biti povezan s više primjeraka od E_2 . Istovremeno, jedan primjerak od E_2 može biti povezan najviše s jednim primjerkom od E_1 .
M:1	Mnogo-naprama-jedan	Jedan primjerak od E_1 može biti povezan najviše s jednim primjerkom od E_2 . Istovremeno, jedan primjerak od E_2 može biti povezan s više primjeraka od E_1 .
M:M	Mnogo-naprama-mnogo	Jedan primjerak od E_1 može biti povezan s više primjeraka od E_2 . Također, jedan primjerak od E_2 može biti povezan s više primjeraka od E_1 .

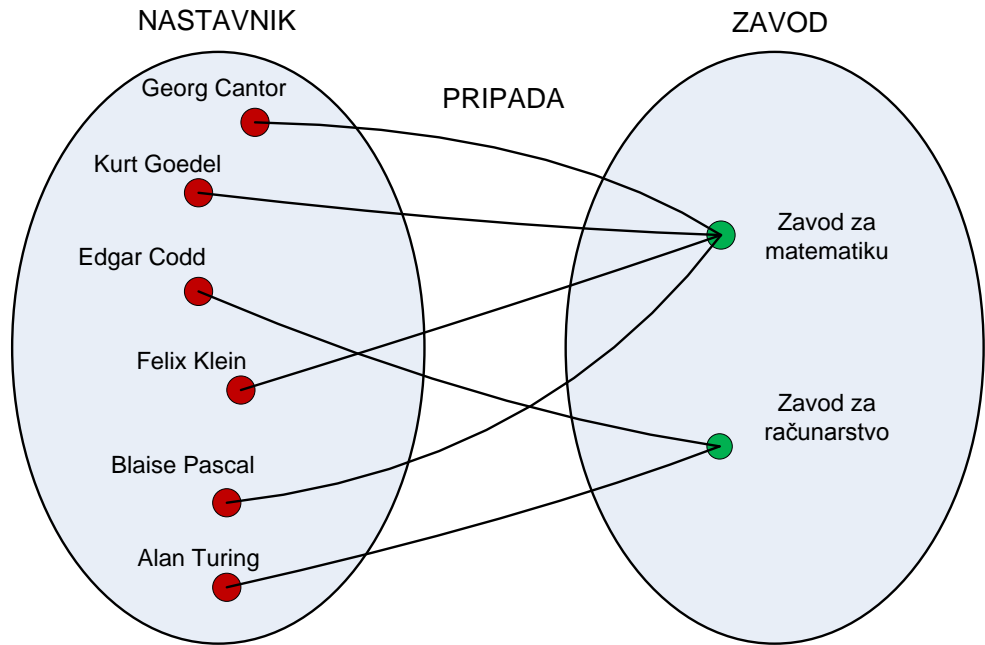
Tablica 2.1: Vrste funkcionalnosti za vezu između tipova entiteta E_1 i E_2

Kao primjer za funkcionalnost M:1 navodimo vezu PRIPADA između tipova entiteta NASTAVNIK i ZAVOD (organizacijska jedinica unutar fakulteta). Svaki nastavnik pripada samo jednom zavodu, no jedan zavod može zapošljavati mnogo nastavnika. Jedno stanje veze ilustrirano je Slikom 2.2. Zbog jednostavnosti smo pretpostavili da nastavnike možemo razlikovati na osnovi imena i prezimena. Ista veza ako se gleda u suprotnom smjeru može služiti kao primjer za funkcionalnost 1:M.

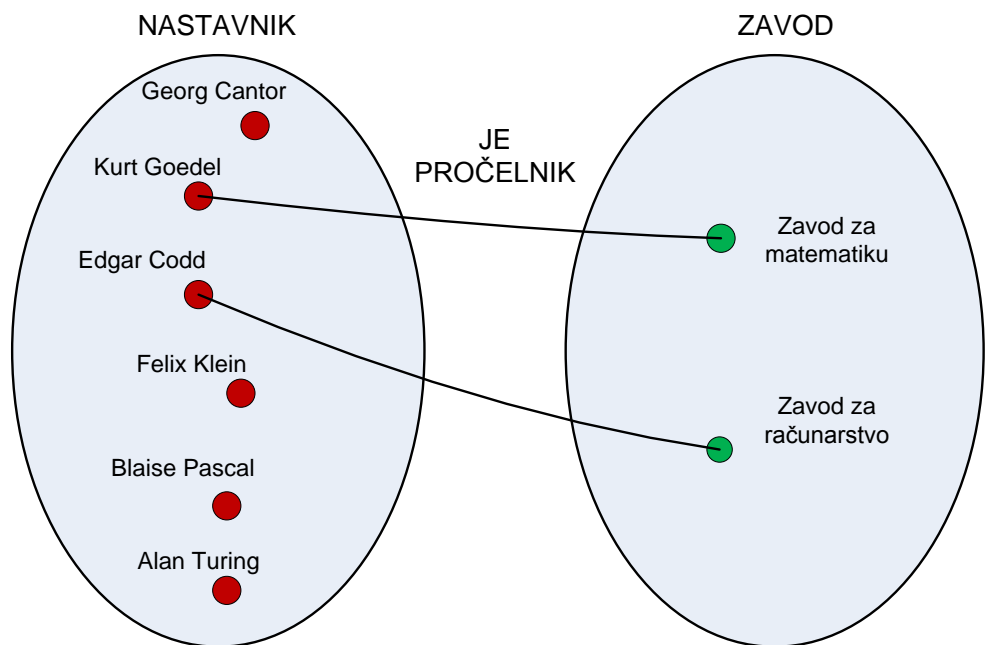
Kao primjer za funkcionalnost 1:1 navodimo vezu JE PROČELNIK između tipova entiteta NASTAVNIK i ZAVOD. Jedan nastavnik može biti pročelnik najviše jednog zavoda (onog kojem inače pripada), a jedan zavod može imati samo jednog pročelnika. Slika 2.3 prikazuje jedno stanje te veze.

Opet promatramo vezu između tipova entiteta E_1 i E_2 . Kažemo da E_1 ima *obavezno članstvo* u toj vezi ako svaki primjerak od E_1 mora sudjelovati u vezi, dakle mora biti povezan barem s jednim primjerkom od E_2 . Analogno se definira i obaveznost članstva za E_2 .

U prije spomenutoj vezi JE PROČELNIK, tip entiteta NASTAVNIK nema obavezno članstvo jer ne mora svaki nastavnik obavljati dužnost pročelnika. S druge strane, možemo zahtijevati da ZAVOD ima obavezno članstvo, dakle tražimo da svaki zavod u svakom trenutku ima svog pročelnika. To se opet vidi na Slici 2.3.

Slika 2.2: Veza s funkcionalnošću M:1

Slika 2.3: Veza s funkcionalnošću 1:1

Svojstva funkcionalnosti i obaveznosti članstva mogu se otprilike izraziti samo jednim svojstvom koje se zove *kardinalnost*. I dalje promatramo vezu između tipova entiteta E_1 i E_2 . Kardinalnost te veze u smjeru od E_1 do E_2 definira se kao broj primjeraka od E_2 koji istovremeno mogu biti povezani s odabranim primjerkom od E_1 . Kardinalnost u smjeru od E_2 do E_1 definira se analogno. To znači da za svaku vezu utvrđujemo dvije kardinalnosti, za jedan i za drugi smjer.

Kardinalnost je obično nemoguće sasvim točno izraziti pa umjesto točnog broja navodimo interval u obliku donje i gornje granice. Dvije se granice označavaju oznakama 0, 1 ili M i odvajaju se zarezom. Uobičajene kardinalnosti navedene su i opisane u Tablici 2.2.

OZNAKA	OPIS
0,1	Jedan primjerak od E_1 može biti povezan s nijednim ili najviše s jednim primjerkom od E_2 .
1,1	Jedan primjerak od E_1 mora biti povezan s točno jednim primjerkom od E_2 .
0,M	Jedan primjerak od E_1 može biti povezan s nijednim, s jednim ili s više primjeraka od E_2 .
1,M	Jedan primjerak od E_1 mora biti povezan s najmanje jednim, no možda i s više primjeraka od E_2 .

Tablica 2.2: Kardinalnost veze promatrane u smjeru od tipa E_1 do tipa E_2 .

Navedimo kao primjer da veza JE PROČELNIK promatrana u smjeru od NASTAVNIK do ZAVOD ima kardinalnost 0,1. Kardinalnost iste veze promatrane u suprotnom smjeru je 1,1. Veza UPISAO u smjeru od PREDMET do STUDENT ima kardinalnost 0,M jer dopuštamo da neki predmeti ostanu neupisani. No mogli bismo zahtijevati da kardinalnost iste veze u suprotnom smjeru bude 1,M, čime od svakog studenta tražimo da upiše bar jedan predmet. Sve se ovo može provjeriti na Slikama 2.1 i 2.3.

Očito je da kod binarnih veza donja granica za kardinalnost u smjeru od E_1 do E_2 zapravo određuje obaveznost članstva za E_1 . Zaista, ako je ta donja granica 0, onda primjerak od E_1 ne mora biti povezan ni sa jednim primjerkom od E_2 pa je članstvo neobavezno. Slično je ako je donja granica 1 – tada bilo koji primjerak od E_1 mora biti povezan s barem jednim primjerkom od E_2 pa je članstvo obavezno. S druge strane, gornja granica za kardinalnost u smjeru od E_1 do E_2 određuje jedan dio funkcionalnosti veze. Gledanjem kardinalnosti iste veze, ali u smjeru od E_2 do E_1 , otkrivamo obaveznost članstva za E_2 i drugi dio funkcionalnosti. U tom smislu svojstvo kardinalnosti kod binarnih veza može služiti kao zamjena za svojstva funkcionalnosti i obaveznosti članstva. Kod veza koje nisu binarne stvar se ipak komplicira i korisno je navoditi sva tri svojstva.

2.1.4. Oblikovanje konceptualne sheme

Nakon što smo se u prethodnom potpoglavlju upoznali s elementima konceptualne sheme, u ovom potpoglavlju bavimo se samim postupkom oblikovanja te sheme. Dakle pokušavamo opisati korake kojima se na osnovi specifikacije dolazi do projektne dokumentacije na konceptualnoj razini. Opis koraka treba shvatiti uvjetno. Naime treba biti svjestan da se postupak projektiranja ne može do kraja opisati ni definirati. U projektiranju uvijek ostaje mjesta za dosjetljivost, improvizaciju i kreativnost.

2.1.5. Otkrivanje entiteta, veza i atributa

Prvi korak u oblikovanju konceptualne sheme je otkrivanje samih elemenata od kojih se ta shema sastoji, a to su entiteti, veze i atributi. U pravilu, elementi sheme trebaju se prepoznati čitanjem specifikacije. Analiziraju se rečenice iz specifikacije i uočavaju imenice (subjekti, objekti) i glagoli (predikati).

- Imenice upućuju na entitete i attribute.
- Glagoli upućuju na veze.

Naravno, ne mora svaka riječ iz specifikacije predstavljati element sheme. Na projektantu je da odluči što je važno, a što se može ispustiti.

U prepoznavanju elemenata sheme, projektant se često susreće s dilemom treba li neku značajnu imenicu iz specifikacije shvatiti kao entitet ili kao atribut. Dilema se rješava odgovaranjem na ova pitanja:

- Ima li pojam označen imenicom neka dodatna svojstva koja treba pamtiti? Ako da, onda je to entitet.
- Inače, je li taj pojam svojstvo koje može poprimiti više vrijednosti kad njime opisujemo neki predmet, osobu ili pojavu? Ako da, onda je to opet entitet.
- Inače je taj pojam atribut.

Nakon što smo otkrili entitete, veze i attribute, potrebno je za svaki entitet utvrditi koji atributi ga opisuju. Ne treba zaboraviti mogućnost da neki atributi zapravo pripadaju vezi između entiteta, a ne pojedinim entitetima. Također, za svaku vezu treba odrediti njezinu funkcionalnost, obaveznosti članstva i kardinalnosti. Poželjno je da za svaki atribut imamo neku približnu predodžbu o tipu vrijednosti koje on može poprimiti, makar se u ovoj fazi još ne zahtijeva da taj tip bude točno određen. Dalje, za svaki entitet treba odabrati primarni ključ.

Postupak otkrivanja entiteta, veza i atributa može zapeti ako je specifikacija nejasna ili nepotpuna. U tom slučaju projektant treba dodatno razgovarati s korisnicima da bi otklonio nejasnoće. Također, projektant može po vlastitom nahođenju dodavati umjetne attribute koji služe za identifikaciju ili klasifikaciju (šifre, oznake i sl.) ili attribute za koje je očito da nedostaju.

Zamislimo na primjer da trebamo oblikovati konceptualnu shemu baze podataka fakulteta. U specifikaciji pišu ove rečenice:

- Studenti svake akademske godine upisuju godinu studija. Pritom biraju neke od ponuđenih izbornih predmeta, tako da zbroj njihovih ECTS-bodova u svakom semestru bude barem 30. Predmeti moraju biti izabrani najkasnije do 15. rujna.
- Fakultet je organiziran u zavode. Svaki nastavnik je član točno jednog zavoda. Nastavnici iz istog zavoda između sebe biraju pročelnika. Da bi bolje upravljao ljudskim resursima, pročelnik zavoda može mijenjati plaće svojih nastavnika.
- Jedna od zadaća zavoda je da se brine o nastavi. Svake akademske godine zavod nudi nekoliko izbornih predmeta za studente i osigurava nastavnike koji će predavati te predmete. Pritom svaki predmet ima samo jednog nastavnika.
- Na kraju akademske godine fakultet pohvaljuje studente koji su postigli najbolje ocjene iz upisanih predmeta.

Analizom tih rečenica otkrivamo ove entitete, veze i atribute.

- Tipovi entiteta su: STUDENT, PREDMET, NASTAVNIK, ZAVOD.
- Veze su: UPISAO između STUDENT i PREDMET, PRIPADA između NASTAVNIK i ZAVOD, JE PROČELNIK između NASTAVNIK i ZAVOD, NUDI između ZAVOD i PREDMET, PREDAJE između NASTAVNIK i PREDMET.
- Atributi su: (studentova) GODINA STUDIJA, SEMESTAR (kad se predmet predaje), ECTS BODOVI (za predmet), DATUM UPISA (kad je student izabrao i upisao predmet), OCJENA (koju je student dobio iz predmeta).

Za svaki tip entiteta ili vezu treba utvrditi popis atributa.

- Jasno je da STUDENT ima atribut GODINA STUDIJA, ali zdrav razum nam kaže da treba dodati i PREZIME i IME. Da bismo imali pouzdani primarni ključ, dodajemo još i JMBAG.
- PREDMET na osnovi utvrđenog ima atribute SEMESTAR i ECTS-BODOVI. No opet je prirodno da dodamo NASLOV. Također, kao primarni ključ dodajemo umjetni atribut ŠIFRA PREDMETA.
- NASTAVNIK za sada ima atribut PLAĆA. Po vlastitom nahođenju dodajemo OIB, PREZIME, IME, te BROJ SOBE (u kojoj ima ured i gdje ga studenti mogu naći). Očito, OIB može poslužiti kao primarni ključ.
- ZAVOD za sada nema atributa. Dodajemo IME ZAVODA, koje je ujedno i primarni ključ, i OPIS DJELATNOSTI.
- Veza UPISAO ima atribute DATUM UPISA i OCJENA. Ostale veze nemaju atributa.

Dalje za svaku vezu određujemo njezinu kardinalnost u jednom i u drugom smjeru. Budući da su sve naše veze binarne, time je odmah određena i njihova funkcionalnost te obaveznost članstva entiteta u njima.

- UPISAO u smjeru od STUDENT do PREDMET ima kardinalnost 1,M, a u obratnom smjeru 0,M.
- PRIPADA u smjeru od NASTAVNIK do ZAVOD je 1,1, a obratno je 1,M.
- JE PROČELNIK u smjeru od NASTAVNIK do ZAVOD je 0,1, a obratno je 1,1.
- NUDI u smjeru od ZAVOD do PREDMET je 0,M, a obratno je 1,1.
- PREDAJE u smjeru od NASTAVNIK do PREDMET je 0,M, a obratno je 1,1.

Primijetimo da ova jednostavna shema opisuje samo trenutačno stanje na našem fakultetu, a ne pamti „povijest“. Dakle za studenta se bilježi koje predmete je upisao ove akademske godine, a ne vidi se što je imao upisano prošle godine. Isto tako, za zavod se bilježi tko je njegov sadašnji pročelnik, a ne vidi se tko je bio prethodni pročelnik itd. Baza koja bi pamtila povijest događaja imala bi složeniju shemu.

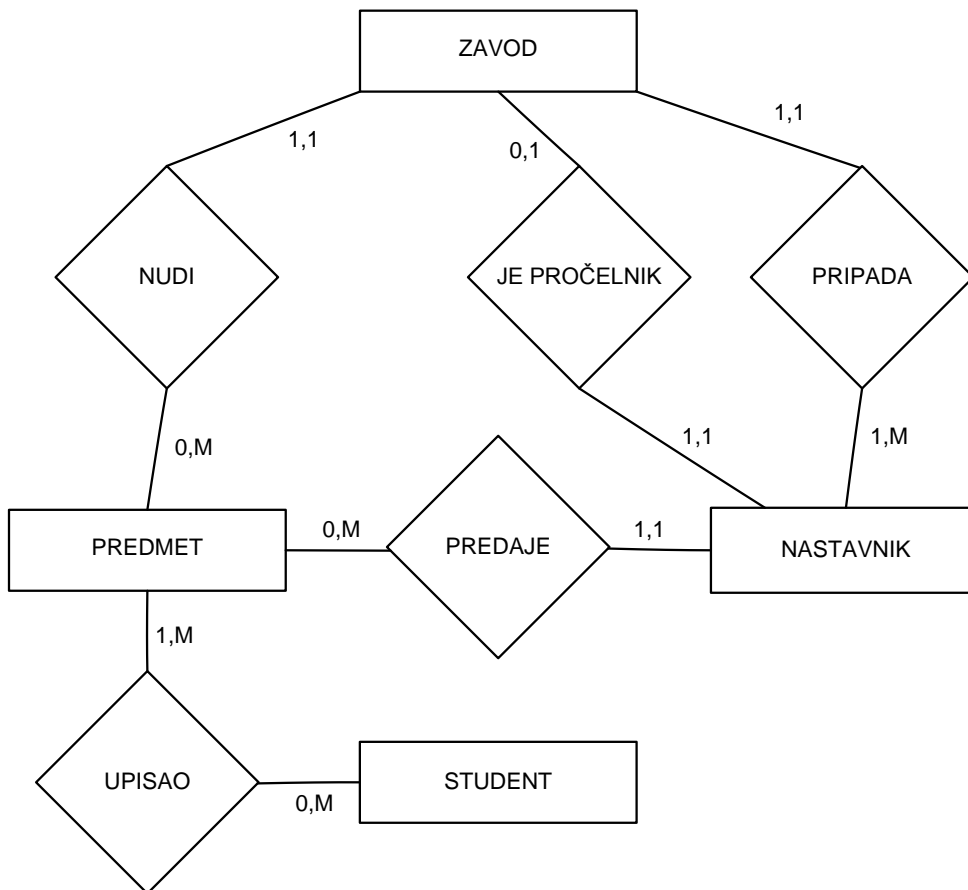
2.1.6. Crtanje dijagrama

Nakon što smo otkrili sve entitete, veze i atribute, idući korak u oblikovanju konceptualne shema je da se ti elementi povežu i prikažu u obliku dijagrama. Služimo se reduciranim Chenovim dijagramom, gdje su tipovi entiteta nacrtani kao pravokutnici, a veze kao rombovi. Imena tipova entiteta i veza upisana su u odgovarajuće pravokutnike odnosno rombove. Da bi se znalo između kojih je tipova entiteta uspostavljena određena veza, odgovarajući je romb povezan spojnica s odgovarajućim pravokutnicima. Uz spojnice su također upisane oznake kardinalnosti veze i to tako da kardinalnost u smjeru od jednog do drugog tipa entiteta piše bliže drugom tipu.

Primjer dijagrama nacrtanog prema navedenim pravilima vidi se na Slici 2.4. Riječ je o prikazu konceptualne sheme za bazu podataka o fakultetu, čije smo elemente otkrili u prethodnom odjeljku.

Nakon što je nacrtao dijagram, projektant svoj crtež svakako treba pokazati korisnicima te ga zajedno s njima treba analizirati. Na taj se način pronalaze eventualni propusti u konceptualnoj shemi, dakle nedostatak nekog entiteta ili veze, krivo postavljena veza, netočna kardinalnost i slično. Ako postoje propusti, projektant se vraća na korak otkrivanja veza i atributa, ponovo crta dijagram i opet ga pokazuje korisnicima. Ciklus oblikovanja konceptualne sheme može se ponavljati više puta, sve dok se ne dođe do dijagrama na koji korisnici više nemaju primjedbi.

Primijetimo da reducirani Chenov dijagram kakvim se koristimo opisuje samo entitete i veze, a ne sadrži informacije o atributima. Ispuštanje informacija radi se zato da bi dijagram bio jednostavan i pregledan. Naime, atributa obično ima mnogo, pa bi njihovo ucrtavanje stvorilo veliku gužvu. Ipak, to znači da konceptualna shema nije u potpunosti opisana dijagramom, te da se nedostajuća informacija mora dostaviti u tekstu koji prati dijagram.

Slika 2.4: Dijagram s entitetima i vezama za bazu podataka o fakultetu

2.1.7. Sastavljanje teksta koji prati dijagram

Posljednji korak u oblikovanju konceptualne sheme je sastavljanje teksta koji prati dijagram. Taj tekst treba dati one informacije o konceptualnoj shemi koje se ne vide na samom dijagramu. U prvom redu tu mora biti uključen popis atributa za svaki tip entiteta i svaku vezu.

Za naš primjer baze podataka o fakultetu tekst koji prati dijagram sa Slike 2.4 mogao bi izgledati kao što je prikazano na Slici 2.5. Znači da za svaki entitet i vezu navodimo sve attribute. Također, za svaki tip entiteta podvlačenjem označavamo primarni ključ.

Osim tih najnužnijih informacija, tekst koji prati dijagram može po potrebi uključiti i dodatne sadržaje, na primjer projektantovo objašnjenje zašto je uveo neki atribut koji nije bio u specifikaciji, zašto je odabrao primarni ključ na određeni način, zašto je pretpostavio da neka veza ima baš neku određenu kardinalnost itd.

Tip entiteta STUDENT ima attribute:
JMBAG, PREZIME, IME, GODINA STUDIJA.

Tip entiteta PREDMET ima attribute:
ŠIFRA PREDMETA, NASLOV, SEMESTAR, ECTS-BODOVI.

Tip entiteta NASTAVNIK ima attribute:
OIB, PREZIME, IME, BROJ SOBE, PLAĆA.

Tip entiteta ZAVOD ima attribute:
IME ZAVODA, OPIS DJELATNOSTI.

Veza UPISAO ima attribute:
DATUM UPISA, OCJENA.

Ostale veze nemaju attribute.

Slika 2.5: Popratni tekst uz dijagram sa Slike 2.4

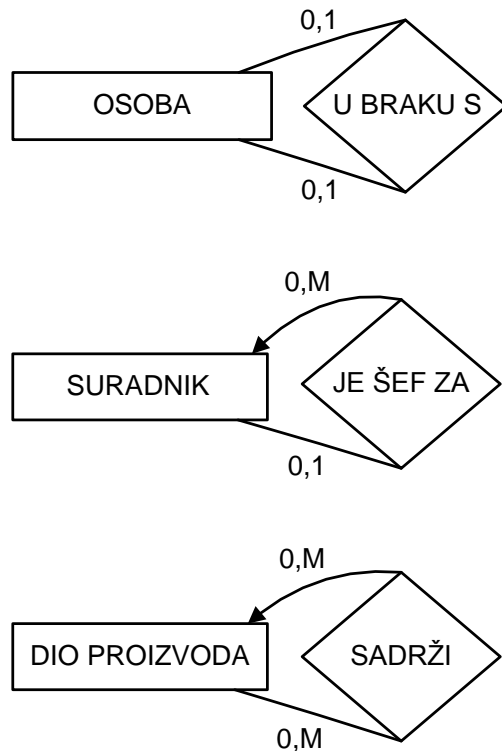
Ako to želimo, u tekst možemo uključiti i neku vrstu rječnika podataka, gdje je za svaki atribut otprilike objašnjeno što on znači i koji tip vrijednosti on može poprimiti. Ipak, takav rječnik nije obavezan na konceptualnoj razini projektiranja, već se ostavlja za logičku razinu. Na konceptualnoj razini zapravo je dovoljno da atributi imaju smislene nazive iz kojih se naslućuje njihovo značenje i tip. Na primjer, ako se atribut zove PREZIME, tada je jasno što on znači te da on može poprimiti vrijednosti koje odgovaraju ljudskim prezimenima; ako se zove ŠIFRA PREDMETA, tada je to očito podatak koji služi za identifikaciju predmeta i vjerojatno izgleda kao kombinacija znakova s propisanom duljinom i obrascem; ako se zove ECTS-BODOVI, onda bi to trebao biti cijeli broj itd.

2.2. Složenije veze i njihov prikaz na dijagramima

U dosadašnjim primjerima pojavljivale su se samo binarne veze, dakle veze koje povezuju dva različita tipa entiteta. Ta vrsta odnosa među entitetima je najčešća, a i najpoželjnija zbog svoje jednostavnosti. No postoje situacije kad binarne veze nisu dovoljne. U nastavku ćemo opisati tri vrste složenijih veza i objasniti pravila za njihovo crtanje na dijagramima.

2.2.1. Prikaz involuirane veze

Involuirana veza povezuje jedan tip entiteta s istim tipom. Njezino se stanje opisuje kao skup uređenih parova primjeraka entiteta istog tipa koji su povezani. Funkcionalnost takve veze opet može biti 1:1, 1:M, odnosno M:M. Slika 2.6 sadrži primjere za involuirane veze s različitim funkcionalnostima.

Slika 2.6: Primjeri za involuirane veze

Prvi dijagram na Slici 2.6 prikazuje vezu U BRAKU S, koja povezuje tip entiteta OSOBA sa samim sobom. Riječ je o bračnoj vezi između osoba, dakle povezani su oni primjerci entiteta OSOBA koji su u braku. Funkcionalnost veze je 1:1, naime pretpostavlja se da su prošli brakovi zaboravljeni, a poligamija zabranjena. Članstvo entiteta u toj vezi je, naravno, neobavezno.

Drugi dijagram na Slici 2.6 prikazuje vezu JE ŠEF ZA, koja povezuje tip entiteta SURADNIK sa samim sobom. Veza prikazuje odnos suradnika u nekom poduzeću. Bilježi se tko je kome šef. Funkcionalnost je 1:M jer jedan šef može imati više podređenih suradnika, a jedan suradnik ima najviše jednog neposrednog šefa. Dijagram ima ucrtanu strelicu koja pokazuje smjer tumačenja veze (jedan je šef za više suradnika, a ne obratno). Članstvo entiteta u vezi je obavezno jer skoro svaki suradnik ima svog šefa, a onaj koji nema šefa (glavni direktor) je šef drugima.

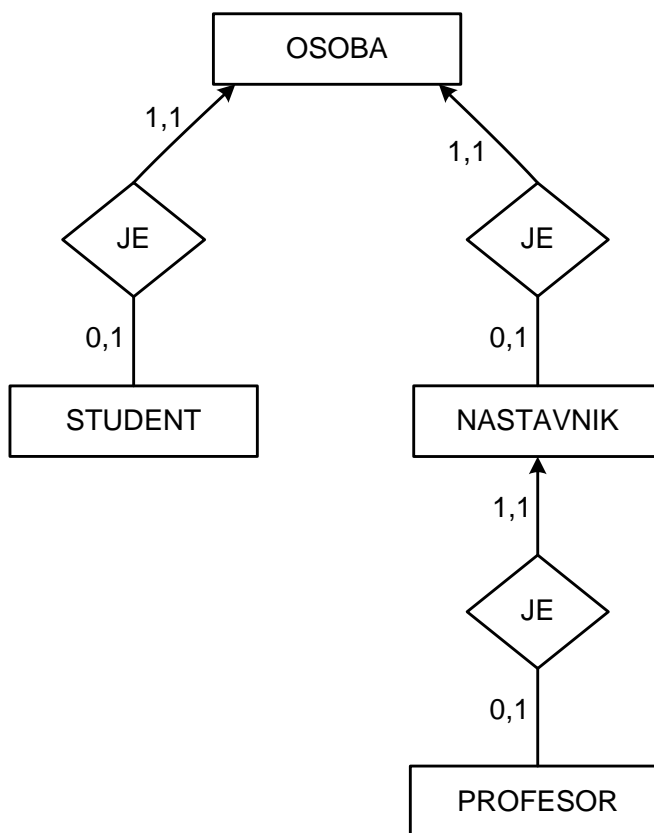
Treći dijagram na Slici 2.6 prikazuje vezu SADRŽI koja povezuje entitet DIO PROIZVODA sa samim sobom. Primjerci entiteta opisuju dijelove proizvoda koji se proizvode u nekoj tvornici. Veza prikazuje odnos između složenijih i jednostavnijih dijelova, dakle da jedan složeniji dio sadrži više jednostavnijih te da se isti jednostavniji dio pojavljuje u više složenijih. Funkcionalnost veze je očito M:M. Članstvo entiteta u vezi je najvjerojatnije obavezno, jer ako je dio jednostavan onda se nekamo ugrađuje, a ako je složen, onda se od nečega sastoji.

2.2.2. Prikaz podtipova i nadtipova entiteta

Tip entiteta E_1 je *podtip* tipa entiteta E_2 ako je svaki primjerak od E_1 također i primjerak od E_2 . Pritom E_1 nasljeđuje sve atribute od E_2 , no E_1 može imati i dodatne atribute.

Situaciju da je E_1 podtip od E_2 crtamo na dijagramu tako da pravokutnik za E_1 smjestimo ispod pravokutnika za E_2 , a između crtamo romb koji prikazuje vezu s nazivom JE (engleski IS A). Riječ je o posebnoj vezi s funkcionalnošću 1:1 koja povezuje primjerak entiteta E_1 s njim samim shvaćenim kao primjerkom od E_2 . Obavezno se crta strelica prema gore koja naglašava smjer tumačenja veze (primjerak od E_1 je primjerak od E_2 , a ne obratno).

Primijetimo da je ime veze JE rezervirano, dakle ne bi se smjelo koristiti u druge svrhe osim za povezivanje podtipova i nadtipova. Primijetimo također da se sama veza JE može pojaviti više puta na istom dijagramu ako imamo više parova entiteta koji su u odnosu podtip-nadtip. Time je napravljena iznimka od općenitog pravila da svaka veza u shemi mora imati jedinstveno ime; no taj izuzetak ne smeta jer sve pojave veze JE imaju u biti isto značenje.

Slika 2.7: Primjeri za podtipove i nadtipove

Slika 2.7 sadrži dijagram sheme s podtipovima i nadtipovima. Riječ je o tipovima entiteta za osobe koje se pojavljuju na fakultetu. Najopćenitiji tip je OSOBA. On uključuje atribute koji su primjenjivi za sve osobe, na primjer PREZIME, IME, SPOL, DATUM ROĐENJA itd. Tipovi STUDENT i NASTAVNIK su podtipovi od OSOBA; pritom svaki od njih uključuje neke specifične atribute. Na primjer, STUDENT bi mogao imati atribut GODINA STUDIJA koji nije primjenjiv na NASTAVNIKA, a ni na općenitu OSOBU. Slično, NASTAVNIK bi mogao imati svoj specifični atribut DATUM ZAPOŠLJAVANJA.

Dok tip NASTAVNIK uključuje sve asistente, docente i profesore, tip PROFESOR uključuje samo one nastavnike koji imaju zvanje profesora. Vidimo da je PROFESOR podtip od NASTAVNIK, a time posredno i podtip od OSOBA. PROFESOR nasljeđuje sve atribute NASTAVNIKA, što znači da posredno nasljeđuje i atribute od OSOBE. PROFESOR može imati svoje specifične atribute koji općenito nisu primjenjivi na NASTAVNIKA, a još manje na OSOBU.

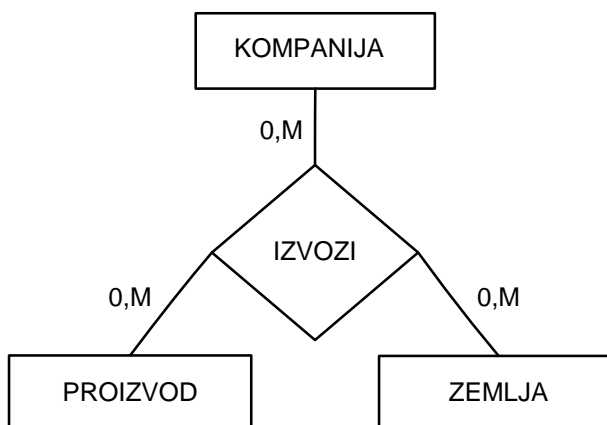
2.2.3. Prikaz ternarne veze

Ternarna veza uspostavlja se između tri tipa entiteta. Stanje ternarne veze opisuje se kao skup uređenih trojki primjeraka entiteta koji su trenutačno povezani. Svojstva ternarne veze teže je opisati nego kod binarne veze, jer postoji više vrsta funkcionalnosti i više kombinacija za obaveznost članstva. Za istu vezu mogu se promatrati tri kardinalnosti, tako da se na jedan od tri načina odaberu dva od tri tipa entiteta, fiksiraju se primjerci entiteta odabranih dvaju tipova te se gleda broj primjeraka trećeg tipa koji su u vezi s dva fiksirana primjerka.

Ternarna veza prikazuje se na dijagramu slično kao binarna, dakle kao romb s upisanim imenom veze. Razlika je u tome što iz romba izlaze tri spojnice prema odgovarajućim pravokutnicima, a ne dvije. Uz spojnice su ovdje upisane oznake kardinalnosti veze i to tako da kardinalnost u smjeru od odabrana dva tipa prema trećem tipu piše bliže trećem tipu.

Primjer ternarne veze sa Slike 2.4 odnosi se na podatke o kompanijama, proizvodima koje one proizvode te zemljama u koje izvoze svoje proizvode. Stanje te veze bilježi se kao skup uređenih trojki sastavljenih od primjeraka triju tipova. Pritom jedna trojka znači da određena kompanija proizvodi određeni proizvod i izvozi ga u određenu zemlju.

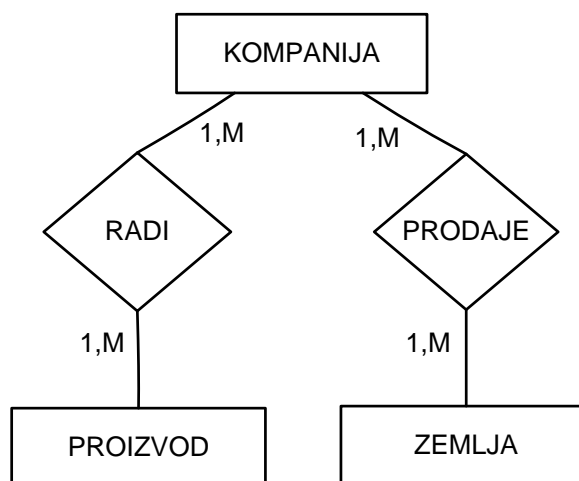
Sva tri entiteta u vezi na Slici 2.4 imaju obavezno članstvo, jer na primjer svaka kompanija nešto proizvodi i to što proizvodi nekamo izvozi. Funkcionalnost veze je mnogo-naprama-mnogo-naprama-mnogo, dakle M:M:M, jer, na primjer, za zadani par (kompanija, proizvod) može postojati mnogo zemalja u koje ta kompanija izvozi taj proizvod. Moguće je također da za zadani par (kompanija, proizvod) ta kompanija ne proizvodi taj proizvod, tako da je kardinalnost oblika 0,M.

Slika 2.8: Primjer ternarne veze

Ternarnu vezu uvodimo samo kad se ona ne može rastaviti na dvije binarne. Uzmimo da u primjeru sa Slike 2.8 vrijedi pravilo: *ako kompanija izvozi u neku zemlju, tada ona odmah izvozi sve svoje proizvode u tu zemlju*. Uz to pravilo razmatrana ternarna veza može se zamijeniti s dvije binarne, kao što je prikazano na Slici 2.9. Pritom veza **RADI** bilježi radi li neka određena kompanija neki određeni proizvod, a **PRODAJE** bilježi pojavljuje li se kompanija na tržištu neke zemlje.

Iz dviju binarnih veza **RADI** i **PRODAJE** može se reproducirati polazna ternarna veza **IZVOZI**. Naime, da bi provjerili je li zadana trojka primjeraka kompanije, proizvoda i zemlje povezana vezom **IZVOZI**, dovoljno je provjeriti je li odgovarajući par kompanije i proizvoda povezan vezom **RADI** te je li istovremeno odgovarajući par kompanije i zemlje povezan vezom **PRODAJE**. Naglašavamo da je ta zamjena veza ispravna samo od uvjetom da *zaista* vrijedi gore spomenuto pravilo. Ako pravilo ne vrijedi, tada veza mora ostati ternarna.

Slika 2.9: Rastavljanje ternarne veze na dvije binarne

Slično kao ternarne veze, koje povezuju tri tipa entiteta, mogli bismo promatrati i veze koje povezuju četiri ili pet ili još više tipova entiteta. One bi očito bile još složenije od ternarnih. Za takve veze još bi u većoj mjeri vrijedio savjet da ih po mogućnosti treba rastaviti na nekoliko jednostavnijih veza.

2.3. Vježbe

- **Zadatak 2.1.** Očito je da već u specifikaciji iz Odjeljka 2.2.1, pa i u konceptualnoj shemi sa Slike 2.4 i 2.5, nedostaju mnogi važni podaci o fakultetu. Predložite nadopunu te sheme: koje entitete, veze i attribute bi po vašem mišljenju trebalo dodati?
- **Zadatak 2.2.** Oblikujte konceptualnu shemu za bazu podataka o knjižnici. Predvidite da ta baza mora pohranjivati podatke o knjigama u knjižnici, članovima knjižnice i zaposlenicima knjižnice. Također, moraju se evidentirati posudbe knjiga članovima.

Dodatni zadaci:

- **Zadatak 2.3.** Na temelju specifikacije koju ste dobili rješavanjem Zadatka 1.6 oblikujte konceptualnu shemu za bazu podataka iz svojeg područja interesa.
- **Zadatak 2.4.** Pročitajte specifikaciju baze podataka o bolnici koja se nalazi na početku Priloga 1. Na osnovu te specifikacije i bez čitanja ostatka priloga sami oblikujte odgovarajuću konceptualnu shemu. Usporedite vaše rješenje s onim u prilogu.
- **Zadatak 2.5.** Pročitajte specifikaciju baze podataka o znanstvenoj konferenciji koja se nalazi na početku Priloga 2. Na osnovi te specifikacije i bez čitanja ostatka priloga sami oblikujte odgovarajuću konceptualnu shemu. Usporedite svoje rješenje s onim u prilogu.

3. Projektiranje na logičkoj razini

U ovom poglavlju počinjemo govoriti o drugoj fazi projektiranja baze podataka, a to je projektiranje na logičkoj razini. Glavni cilj te faze je stvoriti *relacijsku shemu* baze, dakle shemu koja opisuje logičku strukturu baze u skladu s pravilima relacijskog modela podataka.

Relacijska shema manje je razumljiva korisnicima od konceptualne, jer su u njoj i entiteti i veze među entitetima pretvoreni u relacije pa je teško razlikovati jedno od drugog. Ipak, važno svojstvo relacijske sheme je da se ona može više-manje izravno implementirati pomoću današnjih DBMS-a. Zahvaljujući današnjem softveru od relacijske sheme do njezine konačne implementacije vrlo je kratak put.

U ovom poglavlju najprije ćemo detaljnije opisati svojstva relacijskog modela i način kako se zapisuje relacijska shema. Zatim ćemo izložiti pravila kojima se konceptualna shema baze dobivena u prethodnom poglavlju pretvara u relacijsku shemu. Tako dobivena relacijska shema obično još nije u svojem konačnom obliku – ona se dalje podvrgava postupku dotjerivanja (normalizacije), koji će biti opisan u sljedećem poglavlju.

3.1. Relacijski model za bazu podataka

Relacijski model bio je teoretski zasnovan još krajem 60-tih godina 20. stoljeća, u radovima Edgara Codd. Model se dugo pojavljivao samo u akademskim raspravama i knjigama. Prve realizacije na računalu bile su prespore i neučinkovite. Zahvaljujući intenzivnom istraživanju i napretku računala, učinkovitost relacijskih baza postepeno se poboljšavala. Sredinom 80-tih godina 20. stoljeća relacijski je model prevladao. I danas se velika većina DBMS-ova koristi baš tim modelom.

3.1.1. Relacija, atribut, n-torka

Relacijski model zahtijeva da se baza podataka sastoji od skupa pravokutnih tablica – *relacija*. Svaka relacija ima svoje ime po kojem je razlikujemo od ostalih u istoj bazi. Jedan stupac relacije obično sadrži vrijednost jednog atributa (za entitet ili vezu) – zato stupac poistovjećujemo s *atributom* i obratno. Atribut ima svoje ime po kojem ga razlikujemo od ostalih u istoj relaciji. Dopušta se da dvije relacije imaju attribute s istim imenom, no tada se podrazumijeva da su to zapravo atributi s istim značenjem. Vrijednosti jednog atributa su podaci iste vrste. Dakle, definiran je *tip* ili skup dopuštenih vrijednosti za atribut, koji se zove *domena* atributa. Vrijednost atributa mora biti jednostruka i jednostavna (ne ponavlja se, ne da se rastaviti na dijelove). Pod nekim uvjetima toleriramo situaciju da vrijednost atributa nedostaje (nije upisana). Jedan redak relacije obično predstavlja jedan primjerak entiteta ili bilježi vezu između dva ili više primjeraka. Redak nazivamo *n-torka*.

U jednoj relaciji ne smiju postojati dvije jednake n -torke, naime relaciju tumačimo kao skup n -torki. Broj atributa se zove *stupanj* relacije, a broj n -torki je *kardinalnost* relacije.

Na Slici 3.1 prikazana je relacija STUDENT s atributima JMBAG, PREZIME, IME, GODINA STUDIJA. Relacija sadrži podatke o studentima koji su upisani na fakultet.

STUDENT

JMBAG	PREZIME	IME	GODINA STUDIJA
0036398757	Marković	Marko	1
1191203289	Petrović	Petar	2
1192130031	Horvat	Dragica	2
1191205897	Janković	Marija	1
0165043021	Kolar	Ivan	3
0036448430	Grubišić	Katica	3
0246022858	Vuković	Janko	1

Slika 3.1: Relacija s podacima o studentima

Relacija ne propisuje nikakav redoslijed svojih n -torki i atributa. Dakle, permutiranjem redaka i stupaca tablice dobivamo drukčiji zapis iste relacije.

Uvedena terminologija potječe iz matematike. U komercijalnim DBMS-ovima i pripadnoj dokumentaciji umjesto „matematičkih“ termina (relacija, n -torke, atribut) češće se koriste neposredni termini (tablica, redak, stupac). Jezik SQL relaciju naziva *table*, njezin atribut *column*, a n -torku *row*.

3.1.2. Kandidati za ključ, primarni ključ

Ključ K relacije R je podskup skupa atributa od R s ovim svojstvima:

1. Vrijednosti atributa iz K jednoznačno određuju n -torku u R . Dakle u R ne mogu postojati dvije n -torke s istim vrijednostima atributa iz K .
2. Ako iz K izbacimo bilo koji atribut, tada se narušava svojstvo 1.

Ta su svojstva „vremenski neovisna“, u smislu da vrijede u svakom trenutku bez obzira na povremene unose, promjene i brisanja n -torki.

Na primjer, u relaciji o studentima sa Slike 3.1 atribut JMBAG čini ključ. Kombinacija IMENA i PREZIMENA vjerojatno nije ključ jer se mogu pojaviti osobe s istim imenom i prezimenom.

Budući da su sve n -torke u R međusobno različite, K uvijek postoji. Naime, skup svih atributa zadovoljava svojstvo 1. Izbacivanjem suvišnih atributa doći ćemo do podskupa koji zadovoljava i svojstvo 2.

Događa se da relacija ima više kandidata za ključ. Tada jedan on njih proglašavamo *primarnim ključem*. Atributi koji sastavljaju primarni ključ zovu se *primarni atributi*. Vrijednost primarnog atributa ni u jednoj n -torki ne smije ostati neupisana.

3.1.3. Relacijska shema, načini njezina zapisivanja

Građu relacije kratko opisujemo takozvanom *shemom relacije*: to je redak koji se sastoji od imena relacije te od popisa imena atributa odvojenih zarezima i zatvorenih u zagrade. Primarni atributi su podvučeni. Na primjer, za relaciju o studentima sa Slike 3.1, shema izgleda ovako:

STUDENT (JMBAG, PREZIME, IME, GODINA STUDIJA).

Relacijska shema cijele baze zapisuje se tako da se nanižu sheme za sve relacije od kojih se ta baza sastoji. Dakle, shema baze ima toliko redaka koliko u njoj ima relacija. Na primjer, za bazu podataka o fakultetu opisanu konceptualnom shemom na Slikama 2.4 i 2.5, relacijska shema izgleda kao na Slici 3.5.

Opisani prikaz relacijske sheme vrlo je koncizan i pregledan, no u njemu nedostaju informacije o tipovima atributa. Zato je potrebno da se shema nadopuni rječnikom podataka, dakle popisom svih atributa s pripadnim tipovima vrijednosti i neformalnim opisom. Tipovi ne moraju biti definirani onako kako će to zahtijevati fizička shema nego onako kako to prirodno zahtijevaju sami podaci. Za relacijsku shemu sa Slike 3.5 pripadni rječnik podataka mogao bi izgledati kao što se vidi na Slici 3.6.

3.2. Pretvaranje konceptualne u relacijsku shemu

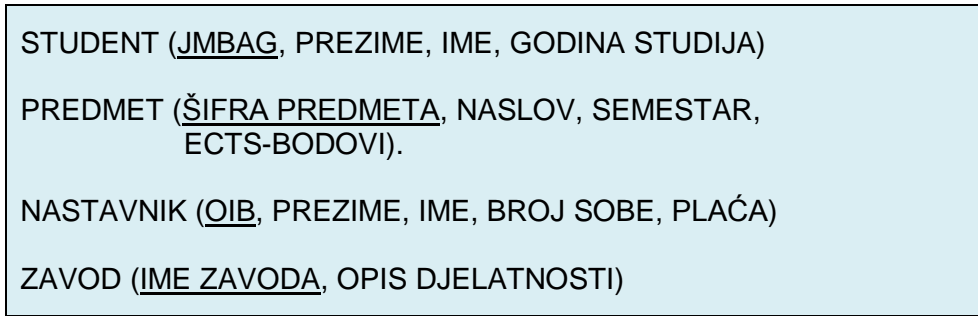
U nastavku objašnjavamo kako se pojedini elementi konceptualne sheme pretvaraju u relacije. Na taj način pokazat ćemo kako se iz cijele konceptualne sheme dobiva relacijska shema.

3.2.1. Pretvorba entiteta i atributa

Svaki tip entiteta prikazuje se jednom relacijom. Atributi tipa postaju atributi relacije. Jedan primjerak entiteta prikazan je jednom n-torkom. Primarni ključ entiteta postaje primarni ključ relacije. Na primjer, tip entiteta PREDMET iz fakultetske baze podataka sa Slika 2.4 i 2.5 prikazuje se relacijom

PREDMET (ŠIFRA PREDMETA, NASLOV, SEMESTAR,
ECTS-BODOVI).

Doduše, sudjelovanje entiteta u vezama može zahtijevati da se u relaciju dodaju još neki atributi koji nisu postojali u odgovarajućem tipu entiteta. No o tome ćemo govoriti u idućim odjeljcima.

Slika 3.2: Pretvorba entiteta iz baze podataka o fakultetu u relacije

Ako pravilo o pretvorbi entiteta primijenimo na cijelu konceptualnu shemu sa Slika 2.4 i 2.5, dobivamo relacijsku shemu prikazanu na Slici 3.2. To je za sada krnja shema, jer se iz nje ne mogu prepoznati veze među entitetima.

3.2.2. Pretvorba veza jedan-naprarna-mnogo

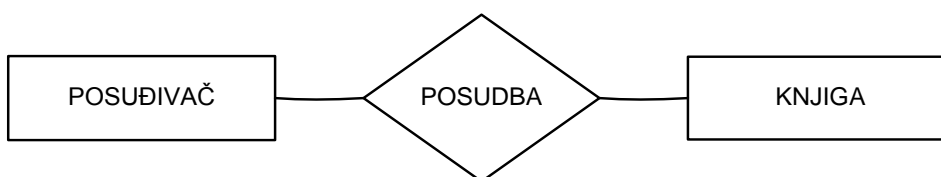
Ako tip entiteta E_1 ima obavezno članstvo u vezi s tipom E_2 koja ima funkcionalnost M:1, tada relacija za E_1 treba uključiti primarne atribute od E_2 . Na primjer, ako u konceptualnoj shemi sa Slike 2.4 svaki predmet mora biti ponuđen od nekog zavoda, tada se veza NUDI svodi na to da u relaciju PREDMET ubacimo ključ relacije ZAVOD:

PREDMET (ŠIFRA PREDMETA, IME ZAVODA, NASLOV, SEMESTAR, ECTS-BODOVI).

Ključ jedne relacije koji je prepisan u drugu relaciju zove se *strani ključ* (u toj drugoj relaciji).

Lako se vidi da uvođenje stranog ključa zaista omogućuje da se polazna veza reproducira u oba smjera. Na primjer, da bi za zadani predmet utvrdili koji ga zavod nudi, dovoljno je pogledati odgovarajuću n-torku iz relacije PREDMET te iz nje pročitati vrijednost atributa IME ZAVODA. Obratno, da bi za zadani zavod pronašli koje sve predmete on nudi, moramo pretražiti relaciju PREDMET i izdvojiti sve n-torke sa zadanom vrijednošću za IME ZAVODA – svaka od njih opisuje jedan od traženih predmeta.

Ako tip entiteta E_1 nema obavezno članstvo u M:1 vezi s tipom E_2 , tada vezu možemo prikazati na prethodni način, dakle uvođenjem stranog ključa, ili uvođenjem nove relacije čiji atributi su primarni atributi od E_1 i E_2 .

Slika 3.3: Konceptualna shema baze podataka o knjižnici

Kao primjer, promotrimo vezu na Slici 3.3 koja prikazuje posuđivanje knjiga u knjižnici. Prvo rješenje za prikaz te veze i pripadnih entiteta izgleda ovako:

POSUĐIVAČ (BROJ ISKAZNICE, PREZIME, IME, ADRESA, ...)
KNJIGA (INVENTARSKI BROJ, BROJ ISKAZNICE, NASLOV, ...).

Relacije POSUĐIVAČ i KNJIGA odgovaraju samim tipovima entiteta. Kao primarne ključeve uveli smo atribute BROJ ISKAZNICE (posuđivača) odnosno INVENTARSKI BROJ (knjige). Da bismo prikazali vezu posuđivanja, u relaciju KNJIGA kao strani ključ dodali smo BROJ ISKAZNICE osobe koja je posudila knjigu.

Slično kao i prije, taj strani ključ omogućuje da se veza POSUDBA reproducira u oba smjera. Primijetimo da će vrijednost atributa BROJ ISKAZNICE ostati prazna u mnogim n-torkama relacije KNJIGA, to jest za sve knjige koje trenutačno nisu posuđene.

Drugo rješenje za prikaz iste veze POSUDBA zahtijeva tri relacije, gdje treća relacija služi za prikaz same veze:

POSUĐIVAČ (BROJ ISKAZNICE, PREZIME, IME, ADRESA, ...)
KNJIGA (INVENTARSKI BROJ, NASLOV, ...)
POSUDBA (INVENTARSKI BROJ, BROJ ISKAZNICE).

Samo one knjige koje su trenutačno posuđene predstavljene su n-torkom u relaciji POSUDBA. Budući da jedna knjiga može biti posuđena samo jednom posuđivaču, ključ u relaciji POSUDBA isti je kao u KNJIGA.

Slično kao i strani ključ, posebna relacija za prikaz veze opet omogućuje da se ta veza reproducira u oba smjera. Na primjer, da bismo utvrdili status određene knjige, u relaciji POSUDBA tražimo n-torku s odgovarajućom vrijednošću INVENTARSKOG BROJA. Ako takvu n-torku ne nađemo, tada knjiga nije posuđena; u protivnom je posuđena i to posuđivaču s upisanom vrijednošću BROJA ISKAZNICE. Obratno, da bismo pronašli koje je sve knjige posudio određeni posuđivač, pretražujemo relaciju POSUDBA i izdvajamo sve n-torke s odgovarajućom vrijednošću za BROJ ISKAZNICE – svaka od tih n-torki sadrži INVENTARSKI BROJ jedne od posuđenih knjiga.

Glavna prednost uvođenja posebne relacije za prikaz veze umjesto stranog ključa je u tome da na taj način nećemo imati praznih vrijednosti atributa. Posebna relacija za prikaz veze je pogotovo preporučljiva ako relacija ima svoje atribute. Na primjer, u relaciju POSUDBA mogli bismo uvesti atribut DATUM VRAĆANJA.

Izložena pravila za prikaz veze s funkcionalnošću M:1 analogno se primjenjuju i na veze s funkcionalnošću 1:M i 1:1. Ako ta pravila primijenimo na našu bazu podataka o fakultetu, dakle na sve M:1, 1:M i 1:1 veze sa Slike 2.4, tada se relacijska shema sa Slike 3.2 pretvara u shemu prikazanu na Slici 3.4.

STUDENT (<u>JMBAG</u> , PREZIME, IME, GODINA STUDIJA)
PREDMET (<u>ŠIFRA PREDMETA</u> , NASLOV, IME ZAVODA , OIB NASTAVNIKA , SEMESTAR, ECTS-BODOVI).
NASTAVNIK (<u>OIB</u> , PREZIME, IME, IME ZAVODA , BROJ SOBE, PLAĆA)
ZAVOD (<u>IME ZAVODA</u> , OIB PROČELNIKA , OPIS DJELATNOSTI)

Slika 3.4: Pretvorba veza jedan-naprama-mnogo za bazu o fakultetu

Na Slici 3.4 sve novosti u odnosu na Sliku 3.2 označene su crvenom bojom. Vidimo da su u relacije koje odgovaraju entitetima dodani strani ključevi koji omogućuju reproduciranje svih M:1, 1:M i 1:1 veza. Atribut IME ZAVODA u relaciji PREDMET određuje zavod koji nudi određeni predmet. Slično, atribut IME ZAVODA u relaciji NASTAVNIK bilježi kojem zavodu pripada taj nastavnik. Atribut OIB NASTAVNIKA u relaciji PREDMET određuje nastavnika koji predaje taj predmet. Atribut OIB PROČELNIKA u relaciji ZAVOD odnosi se na pročelnika određenog zavoda. Ipak, dobivena shema još uvijek ne bilježi M:M vezu UPISAO.

3.2.3. Pretvorba veza mnogo-naprama-mnogo

Veza s funkcionalnošću M:M uvijek se prikazuje posebnom relacijom, koja se sastoji od primarnih atributa za oba tipa entiteta zajedno s eventualnim atributima veze. Na primjer, veza UPISAO iz fakultetske baze sa Slike 2.4 prikazuje se relacijom:

UPISAO (JMBAG, ŠIFRA PREDMETA, DATUM UPISA, OCJENA).

Činjenica da je jedan student upisao jedan predmet prikazuje se jednom n-torkom u relaciji UPISAO. Ključ za UPISAO je očito složen, to jest sastoji se od kombinacije atributa JMBAG i ŠIFRA PREDMETA. Naime, budući da isti student može upisati više predmeta, a isti predmet može upisati više studenata, ni jedan od tih atributa sam nije dovoljan da jednoznačno odredi n-torku.

Lako se vidi da opisana relacija zaista omogućuje da se pripadna M:M veza reproducira u oba smjera. Na primjer, da bismo utvrdili koje je sve predmete upisao zadani student, pretražujemo relaciju UPISAO i izdvajamo sve n-torke s odgovarajućom vrijednošću za JMBAG – svaka od izdvojenih n-torki sadrži ŠIFRU PREDMETA kojeg je taj student upisao. Obratno, da bismo pronašli sve studente koji su upisali zadani predmet, pretražujemo relaciju UPISAO, ali tako da izdvojimo n-torke s odgovarajućom vrijednošću za ŠIFRU PREDMETA – svaka od izdvojenih n-torki otkriva JMBAG jednog od traženih studenata.

STUDENT (JMBAG, PREZIME, IME, GODINA STUDIJA)
 PREDMET (ŠIFRA PREDMETA, NASLOV, IME ZAVODA,
 OIB NASTAVNIKA, SEMESTAR, ECTS-BODOVI).
 NASTAVNIK (OIB, PREZIME, IME, IME ZAVODA, BROJ SOBE,
 PLAĆA)
 ZAVOD (IME ZAVODA, OIB PROČELNIKA, OPIS DJELATNOSTI)
 UPISAO (JMBAG, ŠIFRA PREDMETA, DATUM UPISA, OCJENA)

Slika 3.5: Relacijska shema za bazu podataka o fakultetu

Ubacivanjem relacije UPISAO u shemu sa Slike 3.4, dobivamo shemu prikazanu na Slici 3.5. To je napokon cjelovita relacijska shema za našu bazu podataka o fakultetu, koja je ekvivalentna konceptualnoj shemi jer sadrži sve entitete, veze i attribute kao na Slikama 2.4 i 2.5.

3.2.4. Sastavljanje rječnika podataka

Rekli smo da relacijska shema na koncizan način opisuje logičku strukturu baze u skladu s relacijskim modelom. Iz te se sheme vidi od kojih se relacija sastoji cijela baza i od kojih se atributa sastoji svaka pojedina relacija. Ipak, uočili smo da se iz sheme ne vide tipovi tributa. Također se katkad može dogoditi da se iz imena pojedinih atributa ne može lako odrediti njihovo značenje.

Ti nedostaci informacije nadoknađuju se tako da se sastavi rječnik podataka i da se on priloži uz shemu. *Rječnik podataka* je tablica u kojoj su popisani svi atributi, a za svakog od njih je definiran tip i opisano mu je značenje.

Rječnik podataka stvaramo tako da prođemo svim relacijama iz sheme i upišemo u tablicu sve atribute na koje naiđemo, s time da isti atribut upišemo samo jednom. Zatim atributima u tablici na što razumljiviji način opišemo njihovo značenje. Na kraju svakom atributu odredimo tip.

Kod određivanja tipova treba uzeti u obzir da današnji DBMS-ovi očekuju da će atributi biti cijeli ili realni brojevi, znakovi ili nizovi znakova, datumi ili novčani iznosi. Znači, za svaki atribut treba odrediti tip u jednom od ovih oblika, s time da taj tip možemo preciznije podesiti uvođenjem raznih ograničenja.

Primjenom opisanog postupka na našu bazu podataka o fakultetu dobivamo rječnik podataka koji je prikazan na Slici 3.6. Taj rječnik služi kao nadopuna relacijske sheme sa Slike 3.5.

IME ATRIBUTA	TIP	OPIS
JMBAG	Niz od točno 10 znamenki	Šifra koja jednoznačno određuje studenta
PREZIME	Niz znakova	Prezime osobe
IME	Niz znakova	Ime osobe
GODINA STUDIJA	Cijeli broj između 1 i 5	Godina u koju je student upisan
ŠIFRA PREDMETA	Niz od točno 5 znamenki	Šifra koja jednoznačno određuje predmet
NASLOV	Niz znakova	Naslov predmeta
SEMESTAR	„zimski“ ili „ljetni“	Semestar u kojem se predmet predaje

IME ATRIBUTA	TIP	OPIS
ECTS-BODOVI	Mali cijeli broj	Bodovi koje student dobiva ako položi predmet
OIB	Niz od točno 11 znamenki	Šifra koja jednoznačno određuje osobu
BROJ SOBE	Niz od točno 3 znamenke	Određuje sobu u kojoj sjedi nastavnik
PLAĆA	Cijeli broj	Neto plaća osobe u kunama
IME ZAVODA	Niz znakova	Jednoznačno određuje zavod unutar fakulteta
OPIS DJELATNOSTI	Niz znakova	Tekst koji opisuje djelatnost zavoda
DATUM UPISA	Datum	Datum kad je određeni student upisao određeni predmet
OCJENA	Cijeli broj između 2 i 5	Ocjena koju je određeni student dobio iz određenog predmeta

Slika 3.6: Rječnik podataka za bazu podataka o fakultetu

Budući da se još uvijek bavimo logičkom razinom projektiranja, ograničenja vezana uz tip biramo na najprirodniji način, bez obzira što DBMS u konačnoj implementaciji možda neće moći uvažiti neka od njih ili će nametnuti neka svoja. Na primjer, tip atributa REGISTARSKA OZNAKA (automobila) definiramo kao niz od 8 znakova gdje su prva dva znaka slova, iduća četiri znamenke, a zadnja dva opet slova, makar DBMS možda neće moći obavljati tako detaljnu kontrolu znak-po-znak. Slično tomu, tip atributa PREZIME definiramo kao niz znakova proizvoljne duljine, makar će DBMS sigurno nametnuti neku gornju granicu duljine.

3.3. Pretvaranje složenijih veza u relacije

Dosad izložena pravila obično su dovoljna za pretvorbu konceptualne sheme u relacijsku. Točnije, ona su dovoljna kod jednostavnijih konceptualnih shema koje sadrže samo binarne veze. No ako se pojavljuju i složenije veze, tada su nam potrebna dodatna pravila. U ovom potpoglavlju opisujemo kako se svaka od složenijih vrsta veza može pretvoriti u relacije.

3.3.1. Pretvorba involuiranih veza

Involuirane veze prikazuju se pomoću relacija slično kao binarne veze. Poslužiti ćemo se primjerima sa Slike 2.6.

Tip entiteta OSOBA i 1:1 vezu U BRAKU S najbolje je (zbog neobaveznosti) prikazati pomoću dvije relacije:

OSOBA (OIB, PREZIME, IME, ADRESA, ...)
BRAK (OIB MUŽA, OIB ŽENE, DATUM VJENČANJA).

Prva relacija OSOBA odgovara tipu entiteta za osobe, dakle jedna njezina n-torka opisuje jednu osobu. Kao primarni ključ za identificiranje osoba odabrali smo OIB. Relacija BRAK zapisuje bračnu vezu, dakle jedna njezina n-torka bilježi par od jedne muške i jedne ženske osobe koje su u braku. Kao primarni ključ u relaciji BRAK odabrali smo OIB MUŽA. Budući **da su prošli brakovi zaboravljeni a poligamija zabranjena, identifikator** muškog supružnika jednoznačno određuje cijeli brak. No isto tako kao primarni smo ključ mogli odabrati i OIB ŽENE.

Lako se vidi da relacija BRAK zaista omogućuje da se polazna veza U BRAKU S reproducira u oba smjera. Na primjer, da bismo za zadanu mušku osobu utvrdili bračni status, u relaciji BRAK tražimo n-torku sa zadanim OIB-om MUŽA – ako takve n-torke nema, tad je dotični muškarac neoženjen, inače iz n-torke čitamo OIB njegove ŽENE. Sasvim analogno postupamo da bismo pronašli bračni status i eventualnog bračnog druga zadane ženske osobe.

Tip entiteta SURADNIK i 1:M vezu JE ŠEF ZA prikazujemo jednom relacijom:

SURADNIK (MATIČNI BROJ, MATIČNI BROJ ŠEFA,
PREZIME, IME, ...).

Riječ je o relaciji koja odgovara tipu entiteta za suradnike. No da bismo prikazali vezu između šefova i suradnika, u istu relaciju smo dodali novi atribut, ustvari strani ključ, MATIČNI BROJ ŠEFA. Taj novi atribut je iste vrste kao MATIČNI BROJ, ali se odnosi na šefa dotičnog suradnika. To neće uzrokovati mnogo praznih vrijednosti atributa, budući da većina suradnika ima šefa.

Ubacivanje atributa MATIČNI BROJA ŠEFA očigledno omogućuje da se veza JE ŠEF ZA reproducira u oba smjera. Na primjer, da bismo za zadanog suradnika utvrdili tko mu je šef, iz odgovarajuće n-torke relacije SURADNIK čitamo MATIČNI BROJ ŠEFA. Obratno, da bismo za zadanog šefa ustanovili koji su mu sve suradnici podređeni, pretražujemo relaciju SURADNIK i izdvajamo sve n-torke s odgovarajućom vrijednošću za MATIČNI BROJ ŠEFA – svaka izdvojena n-torka opisuje jednog podređenog suradnika.

Tip entiteta DIO PROIZVODA i M:M vezu SADRŽI moramo prikazati pomoću dvije relacije:

DIO PROIZVODA (BROJ DIJELA, IME DIJELA, OPIS, ...)
SADRŽI (BROJ DIJELA SLOŽENOG,
BROJ DIJELA JEDNOSTAVNOG, KOLIČINA).

Prva relacija DIO PROIZVODA odgovara tipu entiteta za dijelove proizvoda. Kao primarni ključ za identificiranje dijelova uveli smo atribut BROJ DIJELA. Relacija SADRŽI zapisuje vezu između složenih i jednostavnih dijelova, dakle jedna njezina n-torka bilježi par od jednog složenog i jednog jednostavnog dijela, takvih da taj složeni dio u sebi sadrži taj jednostavni dio. Atributi BROJ DIJELA SLOŽENOG i BROJ DIJELA JEDNOSTAVNOG iste su vrste kao atribut BROJ DIJELA, ali se odnose na složeni odnosno jednostavni dio u paru. Dodali smo i atribut KOLIČINA koji kaže koliko komada tih jednostavnih dijelova ulazi u taj složeni dio. Primarni ključ u relaciji SADRŽI mora biti sastavljen od oba broja dijela i to zato što jedan složeni dio može sadržavati više jednostavnih, a jedan se jednostavni dio može pojaviti u više složenih.

Lako se vidi da opisana relacija zaista omogućuje da se pripadna M:M veza reproducira u oba smjera. Na primjer, da bismo ustanovili koje sve jednostavne dijelove sadrži zadani složeni dio, pretražujemo relaciju SADRŽI i izdvajamo sve n-torke s fiksiranom vrijednošću za BROJ DIJELA SLOŽENOG – svaka od izdvojenih n-torki sadrži BROJ DIJELA JEDNOSTAVNOG za jedan od uključenih jednostavnih dijelova. Obratno, da bismo pronašli sve složene dijelove koji sadrže zadani jednostavni dio, pretražujemo relaciju SADRŽI, ali tako da izdvojimo n-torke s fiksiranom vrijednošću za BROJ DIJELA JEDNOSTAVNOG – svaka od izdvojenih n-torki otkriva BROJ DIJELA SLOŽENOG za jedan od traženih složenih dijelova.

3.3.2. Pretvorba podtipova i nadtipova

Podtip nekog tipa entiteta prikazuje se posebnom relacijom koja sadrži primarne attribute nadređenog tipa i attribute specifične za taj podtip. Na primjer, hijerarhija tipova za osobe sa Slike 2.7 prikazuje se sljedećim relacijama:

OSOBA (OIB, ... atributi zajednički za sve tipove osoba ...)
STUDENT (OIB, ... atributi specifični za studente ...)
NASTAVNIK (OIB, ... atributi specifični za nastavnike ...)
PROFESOR (OIB, ... atributi specifični za profesore ...).

Svaka od tih relacija odgovara jednom od tipova entiteta. Kao primarni ključ za identificiranje osobe uveli smo OIB. Veza JE između podtipova i nadtipova uspostavlja se na osnovi pojavljivanja iste vrijednosti OIB u raznim relacijama. Dakle n-torke u različitim relacijama s istom vrijednošću OIB-a odnose se na istu osobu.

Primijetimo da relacijski model zapravo nije pogodan za prikaz podtipova i nadtipova. Naime, osnovna ideja relacijskog modela je jednostavnost i jednoobraznost strukture. To znači da se relacijska baza mora sastojati isključivo od relacija (tablica), a između tih relacija ne može postojati nikakva struktura pa tako ni hijerarhija. Predloženi način prikaza zapravo omogućuje da se odnos podtipova i nadtipova po potrebi reproducira unutar *aplikacija*. Pritom sama baza, odnosno njezina logička struktura, nije svjesna hijerarhije tipova.

Odnosi podtipova i nadtipova entiteta, te nasljeđivanje atributa, puno prirodnije i izravnije bi se trebali moći realizirati u objektnom modelu za baze podataka. No objektna baza za sada još nisu u širokoj uporabi. U međuvremenu, moramo se zadovoljiti ovakvim polovičnim rješenjem.

3.3.3. Pretvorba ternarnih veza

Ternarna se veza gotovo uvijek prikazuje posebnom relacijom, koja sadrži primarne attribute svih triju tipova entiteta zajedno s eventualnim atributima veze. Za primjer sa Slike 2.8 imamo relacijsku shemu koja se sastoji od četiri relacije:

KOMPANIJA (IME KOMPANIJE, ...)
 PROIZVOD (IME PROIZVODA, ...)
 ZEMLJA (IME ZEMLJE, ...)
 IZVOZI (IME KOMPANIJE, IME PROIZVODA, IME ZEMLJE, ...).

Prve tri relacije odgovaraju tipovima entiteta, dakle u ovom slučaju kompanijama, proizvodima i zemljama. Kao primarne ključeve u te tri relacije uveli smo attribute IME KOMPANIJE, IME PROIZVODA, odnosno IME ZEMLJE. Četvrta relacija IZVOZI prikazuje promatranu ternarnu vezu, dakle jedna njezina n-torka izražava činjenicu da se određeni proizvod određene kompanije izvozi u određenu zemlju. Primarni ključ u IZVOZI je trojka atributa IME KOMPANIJE, IME PROIZVODA i IME ZEMLJE. Naime, niti jedna kombinacija dvaju od ta tri atributa ne određuje n-torku, jer na primjer za zadanu kompaniju i zadani proizvod može biti više zemalja u koje ta kompanija izvozi taj proizvod itd. Kod ternarnih veza čija funkcionalnost nije M:M:M broj primarnih atributa može biti manji.

Slično kao i u prethodnim slučajevima, i ovdje se lako vidi da uvedena relacija za prikaz veze zaista omogućuje da se ta veza reproducira u svim smjerovima. Na primjer, da bismo za zadanu kompaniju i zadani proizvod utvrdili u koje sve zemlje ta kompanija izvozi taj proizvod, pretražujemo relaciju IZVOZI i izdvajamo sve n-torke s fiksiranim vrijednostima za IME KOMPANIJE i IME PROIZVODA – svaka od izdvojenih n-torki otkriva IME ZEMLJE za jednu od traženih zemalja. Analognim pretraživanjima mogli bismo za zadanu kompaniju i zemlju pronaći popis proizvoda koje ta kompanija izvozi u tu zemlju, odnosno za zadani proizvod i zemlju popis kompanija koje taj proizvod izvoze u tu zemlju.

3.4. Vježbe

- **Zadatak 3.1.** Rješavanjem Zadatka 2.1 dobili ste nadopunjenu konceptualnu shemu baze podataka o fakultetu. Sad tu nadopunjenu konceptualnu shemu pretvorite u (nadopunjenu) relacijsku shemu. Također sastavite odgovarajući rječnik podataka. Koje su se nove relacije ili novi atributi pojavili u odnosu na Slike 3.5 i 3.6?
- **Zadatak 3.2.** Rješavanjem Zadatka 2.2 dobili ste konceptualnu shemu za bazu podataka o knjižnici. Sad tu konceptualnu shemu pretvorite u relacijsku shemu. Također sastavite odgovarajući rječnik podataka.

Dodatni zadaci:

- **Zadatak 3.3.** Na temelju konceptualne sheme koju ste dobili rješavanjem Zadatka 2.3, oblikujte relacijsku shemu i rječnik podataka za bazu podataka iz svojeg područja interesa.
- **Zadatak 3.4.** U Prilogu 1 pronađite konceptualnu shemu baze podataka o bolnici. Na osnovi te sheme i bez čitanja ostatka priloga sami oblikujte odgovarajuću relacijsku shemu i rječnik podataka. Usporedite svoje rješenje s onim u prilogu.
- **Zadatak 3.5.** U Prilogu 2 pronađite konceptualnu shemu baze podataka o znanstvenoj konferenciji. Na temelju te sheme i bez čitanja ostatka priloga sami oblikujte odgovarajuću relacijsku shemu i rječnik podataka. Usporedite svoje rješenje s onim u prilogu.

4. Nastavak projektiranja na logičkoj razini – normalizacija

U ovom poglavlju nastavljamo govoriti o drugoj fazi projektiranja baze podataka, dakle opet govorimo o projektiranju na logičkoj razini. Opisat ćemo postupak daljnjeg dotjerivanja polazne relacijske sheme dobivene primjenom pravila iz prethodnog poglavlja. Dotjerivanje je potrebno zato što polazna relacijska shema može sadržavati određene nepravilnosti. Te nepravilnosti treba otkloniti prije nego što krenemo u projektiranje na fizičkoj razini. Sam postupak dotjerivanja zove se *normalizacija*.

U daljnjem tekstu najprije opisujemo jednostavniji i u praksi više korišteni dio normalizacije, a to je prevođenje u prvu, drugu i treću normalnu formu. Zatim se bavimo složenijim dijelom normalizacije koji je vezan uz Boyce-Coddovu i četvrtu normalnu formu. Na kraju raspravljamo o tome zašto je normalizacija uopće potrebna te možemo li od nje ipak odustati.

4.1. Prva, druga i treća normalna forma

Teorija normalizacije zasnovana je na pojmu *normalnih formi*. Svaka normalna forma predstavlja određeni „zahtjev na kvalitetu“ koji bi relacija trebala zadovoljavati. Što je normalna forma viša, njezini zahtjevi su stroži. Relacije dobivene postupkom iz Poglavlja 2 i 3 morale bi u najmanju ruku biti u prvoj normalnoj formi. No Edgar Codd je u svojim radovima iz ranih 1970-tih godina definirao daljnja mjerila kvalitete koja su izražena drugom i trećom normalnom formom.

4.1.1. Podzapis, ponavljajuće skupine, prevođenje podataka u prvu normalnu formu

Kad smo govorili o relacijskom modelu za bazu podataka, naglasili smo da vrijednost atributa u relaciji (sadržaj jedne kućice u tablici) mora biti *jednostruka* i *jednostavna*. Dakle u jednu se kućicu ne može upisati više vrijednosti nego najviše jedna. Također, ta upisana vrijednost ne smije biti složena nego takva da ju sama baza smatra nedjeljivom.

To svojstvo jednostrukosti i jednostavnosti zove se jednim imenom svojstvo *prve normalne forme* (oznaka: 1NF). Dakle, kažemo da je relacija u 1NF, jer su vrijednosti njezinih atributa jednostruke i nedjeljive. Primijetimo da 1NF zapravo ne predstavlja nikakav poseban zahtjev na relaciju, jer je to svojstvo već ugrađeno u relacijski model i definiciju relacije. Dakle, u relacijskoj bazi podataka ne može postojati relacija koja ne bi već otpočetak bila u 1NF. Pojam 1NF zapravo je izmišljen zbog drugih modela podataka gdje podaci ne moraju biti normalizirani čak ni u tom najjednostavnijem smislu.

Ako bazu podataka projektiramo kako je opisano u drugom poglavlju, tada vjerojatno nećemo imati prilike susresti se s nenormaliziranim podacima. Naime, oblikovanjem konceptualne sheme dobit ćemo entitete i veze čiji atributi već imaju jednostruke i jednostavne vrijednosti (inače bismo morali uvesti više entiteta i nove veze među njima, ili više atributa). Pretvorbom takvih entiteta i veza po pravilima iz trećeg poglavlja dobit ćemo korektne relacije, dakle one u 1NF.

Znanje o 1NF potrebno nam je prvenstveno u situaciji kad su neki podaci već pohranjeni u nekom ne-relacijskom obliku, a želimo ih izravno prebaciti u relacijsku bazu. Zapisi (slogovi) u ne-relacijskim kolekcijama podataka mogu biti nenormalizirani, naime oni mogu sadržavati takozvane *podzapis* ili *ponavljajuće skupine*. Na primjer, u nekoj tvrtci mogli bismo imati datoteku s podacima o suradnicima. Zapis o jednom suradniku mogao bi imati oblik prikazan na Slici 4.1. Vidimo da se tu pojavio podzapis s osobnim podacima suradnika, te ponavljajuća skupina koja se ponavlja za svako dijete tog suradnika. Podaci očito nisu u 1NF.

SURADNIK			
<u>MATIČNI BROJ SURADNIKA</u>	OSOBNI PODACI SURADNIKA		IME DJETETA
	PREZIME	IME GODINA ROĐENJA	
			GODINA ROĐENJA DJETETA

Slika 4.1: Nenormalizirani zapis o suradniku

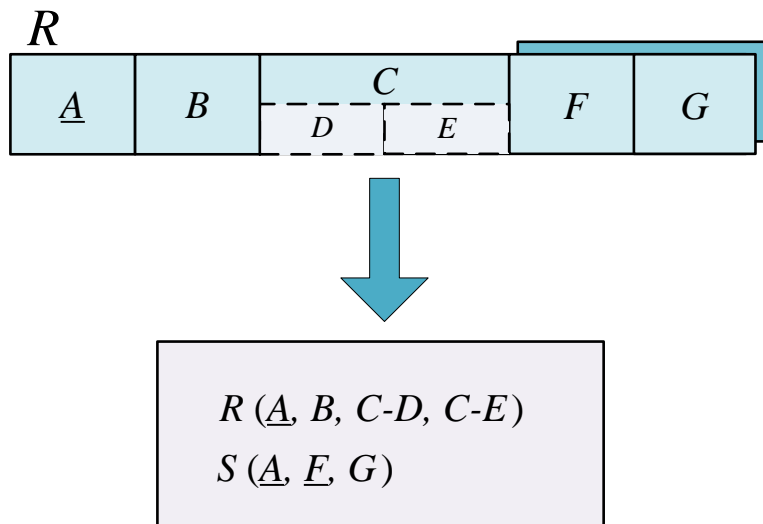
Da bismo nenormalizirane podatke pohranili u relacijskoj bazi, moramo ih prevesti u 1NF. Dakle, uvođenjem dovoljnog broja relacija i atributa moramo eliminirati sve ponavljajuće skupine i podzapis. Postupak prevođenja izgleda otprilike ovako:

- Uvodi se jedna osnovna relacija i onoliko pomoćnih relacija koliko ima ponavljajućih skupina.
- Fiksni dio zapisa prikazuje se kao jedna n-torka u osnovnoj relaciji, s time da je svaki podzapis rastavljen na nekoliko zasebnih atributa.
- Svaka pojava ponavljajuće skupine u zapisu prikazuje se kao zasebna n-torka u odgovarajućoj pomoćnoj relaciji. Zbog čuvanja veze s polaznim zapisom u tu se n-torku prepisuje i neki od identifikacijskih podataka iz fiksnog dijela zapisa.

Ako taj postupak prevođenja u 1NF primijenimo na naše zapise o suradnicima sa Slike 4.1, dobit ćemo ove dvije relacije:

SURADNIK (MATIČNI BROJ SURADNIKA, PREZIME SURADNIKA, IME SURADNIKA, GODINA ROĐENJA SURADNIKA)
 DIJETE (MATIČNI BROJ SURADNIKA, IME DJETETA, GODINA ROĐENJA DJETETA).

Na primjer, podaci o suradniku koji ima troje djece bit će prikazani jednom n-torkom u relaciji SURADNIK i trima n-torkama u relaciji DIJETE (po jedna za svako dijete). Veza između te četiri n-torke uspostavlja se na osnovi iste vrijednosti MATIČNOG BROJA SURADNIKA.

Slika 4.2: Shematski prikaz prevođenja u 1NF

Postupak prevođenja u 1NF shematski je prikazan na Slici 4.2. Na toj slici vidi se pretvorba jednog podzapisa i jedne ponavljajuće skupine. Ako imamo više podzapisa ili više ponavljajućih skupina, tada se zahvati sa Slike 4.2 moraju ponavljati.

4.1.2. Funkcionalne ovisnosti između atributa ili skupina atributa

Većina normalnih formi zasnovana je na pojmu funkcionalne ovisnosti između atributa ili skupina atributa. Zato prije nego što počnemo govoriti o drugoj, trećoj ili višim normalnim formama, moramo naučiti što je to funkcionalna ovisnost.

Za zadanu relaciju R , atribut B od R je *funkcionalno ovisan* o atributu A od R (oznaka: $A \rightarrow B$) ako vrijednost od A jednoznačno određuje vrijednost od B . Dakle ako u isto vrijeme postoje u R dvije n -torke s jednakom vrijednošću od A , tada te n -torke moraju imati jednaku vrijednost od B . Analogna definicija primjenjuje se i za slučaj kad su A i B složeni atributi (dakle skupine atributa).

Kao primjer za postojanje funkcionalnih ovisnosti, promotrimo sljedeću (namjerno loše oblikovanu) relaciju:

UPISAO (JMBAG, ŠIFRA PREDMETA, NASLOV PREDMETA,
OIB NASTAVNIKA, BROJ SOBE NASTAVNIKA,
OCJENA).

Riječ je opet o relaciji koja bilježi da su studenti upisali predmete na fakultetu i dobili iz njih odgovarajuće ocjene. Uzimamo da JMBAG jednoznačno određuje studenta, a ŠIFRA PREDMETA jednoznačno određuje predmet. Pretpostavljamo da svaki predmet ima jednog nastavnika, a svaki nastavnik jednu sobu.

Također smatramo da OIB NASTAVNIKA jednoznačno određuje nastavnika. Vidimo da u relaciji postoji velik broj funkcionalnih ovisnosti. Navodimo neke od njih:

(JMBAG, ŠIFRA PREDMETA) → OCJENA,
ŠIFRA PREDMETA → NASLOV PREDMETA,
ŠIFRA PREDMETA → OIB NASTAVNIKA,
ŠIFRA PREDMETA → BROJ SOBE NASTAVNIKA,
OIB NASTAVNIKA → BROJ SOBE NASTAVNIKA.

U slučaju funkcionalne ovisnosti o skupini atributa uvodi se još i dodatni pojam potpune funkcionalne ovisnosti. Za zadanu relaciju R , atribut B od R je *potpuno* funkcionalno ovisan o (složenom) atributu A od R ako vrijedi: B je funkcionalno ovisan o A , no B nije funkcionalno ovisan ni o jednom pravom podskupu od A .

Važna vrsta funkcionalne ovisnosti koju redovito susrećemo u svakoj relaciji je ovisnost atributa o ključu. Svaki je atribut relacije funkcionalno ovisan o ključu, no ta ovisnost ne mora biti potpuna. Na primjer, u prethodnoj relaciji UPISAO, atribut OCJENA je potpuno funkcionalno ovisan o primarnom ključu (JMBAG, ŠIFRA PREDMETA). S druge strane, NASLOV PREDMETA, OIB NASTAVNIKA i BROJ SOBE NASTAVNIKA nisu potpuno funkcionalno ovisni o primarnom ključu, jer su ovisni samo o ŠIFRA PREDMETA, a ne i o JMBAG-u.

4.1.3. Parcijalne ovisnosti, prevođenje relacije u drugu normalnu formu

Vidjeli smo da u prethodnoj relaciji UPISAO postoje atributi NASLOV PREDMETA, OIB NASTAVNIKA i BROJ SOBE NASTAVNIKA koji nisu potpuno funkcionalno ovisni o primarnom ključu. Za njih kažemo da su *parcijalno ovisni* o tom ključu.

Parcijalna ovisnost smatra se nepoželjnim svojstvom. Naime ona može uzrokovati teškoće kod manipuliranja s podacima, kao što će biti pokazano u Odjeljku 4.3.1. Da bi se parcijalne ovisnosti mogle „proskribirati“, uvodi se pojam druge normalne forme.

Relacija je u *drugoj normalnoj formi* (oznaka: 2NF) ako je svaki njezin neprimarni atribut potpuno funkcionalno ovisan o primarnom ključu. Drugim riječima, relacija je u 2NF ako u njoj nema parcijalnih ovisnosti atributa o primarnom ključu.

Primijetimo da definicija 2NF zaista ima smisla jedino ako je primarni ključ relacije složen. Relacija s jednostavnim ključem (dakle ključem koji se sastoji samo od jednog atributa) automatski je u 2NF.

Relacija UPISAO nije u 2NF jer, kao što smo već rekli, u njoj postoje ove parcijalne ovisnosti:

ŠIFRA PREDMETA → NASLOV PREDMETA,
ŠIFRA PREDMETA → OIB NASTAVNIKA,
ŠIFRA PREDMETA → BROJ SOBE NASTAVNIKA.

U skladu s prethodno rečenim, relacija koja nije u 2NF loše je oblikovana te se preporuča da se ona prevede u 2NF. Postupak prevođenja svodi se na razbijanje polazne relacije u barem dvije, tako da se prekinu nepoželjne parcijalne ovisnosti, no pritom se sačuvaju svi semantički odnosi među podacima. Preciznije:

- Uz polaznu relaciju dodaje se onoliko novih relacija koliko ima različitih dijelova primarnog ključa koji sudjeluju u parcijalnim ovisnostima.
- Iz polazne relacije *izbacuju se i prebacuju* u nove svi oni atributi koji su parcijalno ovisni o ključu.
- Pritom u jednu novu relaciju idu oni atributi koji su ovisni o istom dijelu primarnog ključa.
- Uz prebačene attribute, u novu se relaciju *prepisuje* i odgovarajući dio primarnog ključa pa on postaje ključ u toj novoj relaciji.

U našem primjeru postupak prevođenja u 2NF razbit će polaznu relaciju UPISAO u ove dvije relacije:

UPISAO (JMBAG, ŠIFRA PREDMETA, OCJENA)
 PREDMET (ŠIFRA PREDMETA, NASLOV PREDMETA,
 OIB NASTAVNIKA, BROJ SOBE NASTAVNIKA).

U polaznoj verziji UPISAO sve parcijalne ovisnosti kreću iz istog dijela ključa, a to je ŠIFRA PREDMETA. Zato postupak prevođenja stvara samo jednu novu relaciju, a u nju su prebačeni svi parcijalno-ovisni atributi zajedno sa ŠIFROM PREDMETA. Vidimo da ŠIFRA PREDMETA postaje ključ u novoj relaciji. Ta nova relacija zapravo opisuje predmet na fakultetu pa je zato dobila ime PREDMET.

Nakon opisanog prevođenja obje su relacije u 2NF. Naime, u preostaloj verziji UPISAO više nema parcijalnih ovisnosti pa ona zadovoljava definiciju 2NF. Također, PREDMET ima jednostavan ključ pa je automatski u 2NF.

Slika 4.3: Shematski prikaz prevođenja u 2NF

Postupak prevođenja u 2NF shematski je prikazan Slikom 4.3. Na toj slici pretpostavljeno je da polazna relacija ima samo jednu parcijalnu ovisnost. Ako imamo više parcijalnih ovisnosti iz istog dijela ključa ili parcijalne ovisnosti iz raznih dijelova ključa, tada se zahvati sa Slike 4.3 moraju ponoviti.

4.1.4. Tranzitivne ovisnosti, prevođenje relacije u treću normalnu formu

Primijetimo da u prethodnoj relaciji PREDMET postoji ovaj niz funkcionalnih ovisnosti:

ŠIFRA PREDMETA $\rightarrow$ OIB NASTAVNIKA $\rightarrow$
BROJ SOBE NASTAVNIKA.

Takav niz, pod uvjetom da srednji atribut nije kandidat za ključ, nazivamo *tranzitivna ovisnost*. U našem slučaju, BROJ SOBE NASTAVNIKA je tranzitivno ovisan o ŠIFRI PREDMETA, posredstvom OIB NASTAVNIKA. Pritom OIB NASTAVNIKA zaista nije kandidat za ključ u relaciji PREDMET, jer isti nastavnik može predavati više predmeta.

Slično kao i parcijalna ovisnost, i tranzitivna se ovisnost smatra nepoželjnim svojstvom. Naime, i ona može uzrokovati slične teškoće kod manipuliranja s podacima, što će također biti pokazano u Odjeljku 4.3.1. Da bi se i tranzitivne ovisnosti mogle „proskribirati“, uvodi se pojam treće normalne forme.

Relacija je u *trećoj normalnoj formi* (oznaka: 3NF) ako je u 2NF i ako ne sadrži tranzitivne ovisnosti. Preciznije, relacija R je u 3NF ako za svaku funkcionalnu ovisnost $X \rightarrow A$ u R , takvu da A nije dio od X , vrijedi: X sadrži ključ za R ili je A primarni atribut.

Prije navedena relacija PREDMET nije u 3NF jer imamo funkcionalnu ovisnost

OIB NASTAVNIKA $\rightarrow$ BROJ SOBE NASTAVNIKA,

a pritom OIB NASTAVNIKA nije ključ, a BROJ SOBE NASTAVNIKA nije primarni atribut.

Opet u skladu s prethodno rečenim, relacija koja nije u 3NF loše je oblikovana pa se preporuča da se ona prevede u 3NF. Postupak prevođenja u 3NF sličan je postupku za 2NF. Dakle polazna relacija se razbija u barem dvije, tako da se prekinu nepoželjne tranzitivne ovisnosti, a da pritom ne dođe ni do kakvog gubitka informacije. Preciznije:

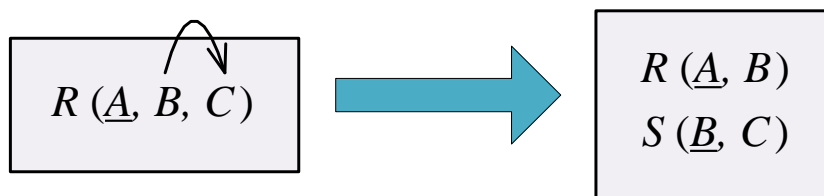
- Uz polaznu relaciju dodaje se onoliko novih relacija koliko ima različitih atributa koji se pojavljuju kao srednji atributi u tranzitivnim ovisnostima.
- Iz polazne relacije *izbacuju se i prebacuju* u nove svi oni atributi koji su tranzitivno ovisni.
- Pritom u jednu novu relaciju idu oni atributi u čijim se tranzitivnim ovisnostima pojavljuje isti srednji atribut.
- Uz prebačene attribute, u novu se relaciju *prepisuje* i odgovarajući srednji atribut pa on postaje ključ u toj novoj relaciji.

U našem konkretnom primjeru, postupak prevođenja u 3NF razbija polaznu relaciju PREDMET u ove dvije relacije:

PREDMET (ŠIFRA PREDMETA, NASLOV PREDMETA,
OIB NASTAVNIKA)
NASTAVNIK (OIB NASTAVNIKA, BROJ SOBE NASTAVNIKA).

Naime, u polaznoj inačici od PREDMET postojala je samo jedna tranzitivna ovisnost sa srednjim atributom OIB NASTAVNIKA. Zato postupak prevođenja stvara samo jednu novu relaciju i u nju je prebačen tranzitivno-ovisni atribut BROJ SOBE NASTAVNIKA zajedno s OIB NASTAVNIKA. Vidimo da OIB NASTAVNIKA postaje ključ u novoj relaciji i da nova relacija zapravo opisuje nastavnika te u skladu s time dobiva ime NASTAVNIK.

Nakon opisanog prevođenja, obje relacije su u 3NF. Naime, u preostaloj verziji PREDMET više nema tranzitivnih ovisnosti pa ona zadovoljava definiciju 3NF. Također, NASTAVNIK ima samo dva atributa pa je sigurno u 3NF.

Slika 4.4: Shematski prikaz prevođenja u 3NF

Postupak prevođenja u 3NF shematski je prikazan Slikom 4.4. Na toj slici pretpostavljeno je da polazna relacija ima samo jednu tranzitivnu ovisnost. Ako imamo više tranzitivnih ovisnosti s istim srednjim atributom ili tranzitivne ovisnosti s raznim srednjim atributima, tada se zahvati sa Slike 4.4 moraju ponoviti.

4.2. Boyce-Coddova i četvrta normalna forma

Makar su za svakodnevne potrebe obično dovoljne i prve tri normalne forme, teorija normalizacije nije se zaustavila na tome. U svojim kasnijim radovima iz druge polovice 70-tih godina 20. stoljeća, Edgar Codd je definirao pojačanu varijantu 2NF i 3NF koja se zove Boyce-Coddova normalna forma. Ronald Fagin je 1977. i 1979. godine uveo četvrtu i petu normalnu formu. Kasniji autori uveli su i šestu normalnu formu.

U praksi je lako naići na relacije koje odstupaju od 2NF, 3NF, no vrlo rijetko se susreću relacije u 3NF koje nisu u višim normalnim formama. Zato su te više normalne forme prvenstveno od teorijskog značaja. Mi ćemo ipak opisati Boyce-Coddovu i četvrtu normalnu formu, no nećemo se baviti ni petom ni šestom formom. Boyce-Coddova normalna forma je posebno zanimljiva jer ona može poslužiti kao učinkovita zamjena za 2NF i 3NF.

4.2.1. Determinante, prevođenje relacije u Boyce-Coddovu normalnu formu

Definicija Boyce-Coddove normalne forme zasnovana je na pojmu determinante. Zato najprije moramo objasniti taj pojam, a tek nakon toga možemo izreći definiciju same normalne forme.

Determinanta je atribut ili kombinacija atributa u nekoj relaciji o kojoj je neki drugi atribut u istoj relaciji potpuno funkcionalno ovisan. Relacija je u *Boyce-Codd-ovoj normalnoj formi* (oznaka: BCNF) ako je svaka njezina determinanta ujedno i kandidat za ključ.

Kao primjer relacije koja nije u BCNF može nam poslužiti ona koju smo promatrali kad smo govorili o 2NF i 3NF, dakle:

UPISAO (JMBAG, ŠIFRA PREDMETA, NASLOV PREDMETA,
OIB NASTAVNIKA, BROJ SOBE NASTAVNIKA, OCJENA).

Ponovo uočavamo ove funkcionalne ovisnosti:

ŠIFRA PREDMETA → NASLOV PREDMETA,
ŠIFRA PREDMETA → OIB NASTAVNIKA,
OIB NASTAVNIKA → BROJ SOBE NASTAVNIKA.

Vidimo da postoje dvije determinante, ŠIFRA PREDMETA i OIB NASTAVNIKA, a pritom nijedna od njih nije kandidat za ključ. Dakle, relacija nije u BCNF.

Slično kao prije, relacija koja nije u BCNF smatra se loše oblikovanom i stoga mogućim izvorom poteškoća. Preporuča se da se ona prevede u BCNF. Postupak prevođenja analogan je onom za 2NF ili 3NF. Dakle polazna relacija se na pogodan način razbija u nekoliko manjih, tako da se prekinu nepoželjne ovisnosti o determinanti koja nije kandidat za ključ.

Detaljnije:

- Uz polaznu relaciju dodaje se onoliko novih relacija koliko ima takvih različitih determinanti.
- Iz polazne relacije *izbacuju se i prebacuju* u nove svi oni atributi koji su ovisni o nekoj od tih determinanti.
- Pritom u jednu novu relaciju idu oni atributi koji su ovisni o istoj determinanti.
- Uz prebačene attribute, u novu se relaciju *prepisuje* i sama determinanta, pa ona postaje ključ u toj novoj relaciji.

Ako ovaj postupak prevođenja u BCNF primijenimo na našu polaznu relaciju UPISAO, ona se zbog postojanja dviju determinanti koje nisu kandidat za ključ razbija na ukupno tri relacije koje izgledaju ovako:

UPISAO (JMBAG, ŠIFRA PREDMETA, OCJENA)
PREDMET (ŠIFRA PREDMETA, NASLOV PREDMETA,
OIB NASTAVNIKA)
NASTAVNIK (OIB NASTAVNIKA, BROJ SOBE NASTAVNIKA).

Vidimo da smo sad jednim prevođenjem dobili ono isto rješenje za koje su prije bila potrebna dva prevođenja, najprije u 2NF, zatim u 3NF. U tom smislu, BCNF predstavlja učinkovitu i kompaktnu zamjenu za 2NF i 3NF.

4.2.2. Odnos Boyce-Coddove prema drugoj i trećoj normalnoj formi

Upravo smo vidjeli da između BCNF, 2NF i 3NF postoji bliska veza. Razlog je u tome što pojam determinante uopćava razne oblike funkcionalnih ovisnosti koje smo prije razmatrali. I parcijalne i tranzitivne ovisnosti zapravo određuju neku vrstu determinante koja nije kandidat za ključ. Zato BCNF u sebi uključuje sve zahtjeve koje postavljaju 2NF i 3NF. Drugim riječima, ako relacija nije u 2NF ili 3NF, ona ne može biti ni u BCNF. Ili obratno, relacija koja je u BCNF, mora nužno biti i u 2NF i u 3NF.

Na temelju ovih primjedbi moglo bi se pomisliti da je BCNF zapravo ekvivalentna 2NF i 3NF te da je riječ samo o drukčijoj formulaciji istih svojstava. No pokazuje se da BCNF ipak postavlja na relaciju malo jači zahtjev od 2NF i 3NF. Dakle, makar relacija koja je u BCNF nužno mora biti u 2NF i 3NF, može se dogoditi da relacija koja je u 2NF i 3NF ipak nije u BCNF. Drugim riječima, BCNF se može smatrati „trećom-i-pol normalnom formom“.

Primjeri relacija koje su u 2NF i 3NF, a nisu u BCNF zapravo su vrlo rijetki. U nastavku ćemo izložiti jedan takav primjer – on se zasniva na postojanju dva kandidata za ključ koja su oba složena i preklapaju se u jednom atributu.

Naš se primjer odnosi na fakultet gdje jedan predmet predaje više nastavnika, ali svaki nastavnik predaje samo jedan predmet. Svaki student upisuje više predmeta, no ima samo jednog nastavnika za zadani predmet. Situacija je slična onoj na glazbenoj akademiji, gdje postoji više nastavnika violine ili više nastavnika klavira, a svaki student uči jedan instrument „u klasi“ samo jednog nastavnika. Sve skupa može se opisati relacijom, gdje je opet pretpostavljeno da JMBAG jednoznačno određuje studenta, OIB NASTAVNIKA nastavnika, a ŠIFRA PREDMETA predmet:

UPISAO (JMBAG, OIB NASTAVNIKA, ŠIFRA PREDMETA).

Uz ovako određeni primarni ključ, relacija nije ni u 2NF, jer postoji parcijalna ovisnost:

OIB NASTAVNIKA → ŠIFRA PREDMETA.

No primarni ključ se može i drukčije izabrati. Ista relacija tada izgleda ovako:

UPISAO (JMBAG, ŠIFRA PREDMETA, OIB NASTAVNIKA).

Sad je relacija u 2NF i 3NF, ali ne i u BCNF jer i dalje postoji ovisnost:

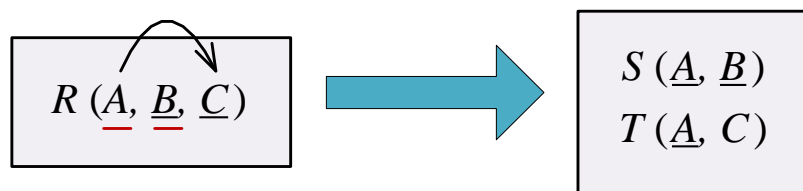
OIB NASTAVNIKA → ŠIFRA PREDMETA.

Pritom determinanta OIB NASTAVNIKA nije kandidat za ključ jer može postojati više studenata koji su upisali nastavnikov predmet u njegovoj klasi. Znači zaista imamo primjer relacije koja je u 2NF i 3NF, ali nije u BCNF.

Ako na zadnju inačicu relacije UPISAO primijenimo naš postupak prevođenja u BCNF, ona se raspada na ove dvije relacije:

KLASA (JMBAG, OIB NASTAVNIKA)
PREDAJE (OIB NASTAVNIKA, ŠIFRA PREDMETA).

Obje novonastale relacije su u BCNF. Pritom smo im dali imena koja najbolje opisuju njihovo značenje. Iz prve od njih vidimo u čijoj klasi je određen student upisao određeni (to jest nastavnikov) predmet, a iz druge vidimo koji to predmet predaje taj nastavnik.

Slika 4.5: Shematski prikaz prevođenja u BCNF
Postupak prevođenja u BCNF za slučaj relacije koja je u 2NF i 3NF shematski je prikazan Slikom 4.5. Kao u našem primjeru, na slici je pretpostavljeno da polazna relacija ima dva kandidata za ključ koja su oba složena i preklapaju se u jednom atributu.

4.2.3. Višeznačne ovisnosti, prevođenje relacije u četvrtu normalnu formu

Četvrtu normalnu formu najlakše je opisati pomoću primjera. Promatramo opet relaciju IZVOZI koja nam je poznata iz prošlog poglavlja i koja prikazuje vezu između kompanija, proizvoda i zemalja:

IZVOZI (IME KOMPANIJE, IME PROIZVODA, IME ZEMLJE).

Jedna n-torka relacije IZVOZI izražava činjenicu da zadana kompanija svoj zadani proizvod izvozi u zadanu zemlju. Atributi IME KOMPANIJE, IME PROIZVODA, odnosno IME ZEMLJE jednoznačno određuju primjerke odgovarajućih entiteta. Lako se može provjeriti da je relacija u BCNF. U jednom trenutku ona može izgledati kao na Slici 4.6.

IZVOZI

IME KOMPANIJE	IME PROIZVODA	IME ZEMLJE
IBM	Desktop	Francuska
IBM	Desktop	Italija
IBM	Desktop	Velika Britanija
IBM	Mainframe	Francuska
IBM	Mainframe	Italija
IBM	Mainframe	Velika Britanija
HP	Desktop	Francuska
HP	Desktop	Španjolska
HP	Desktop	Irska
HP	Server	Francuska
HP	Server	Španjolska
HP	Server	Irska
Fujitsu	Mainframe	Italija
Fujitsu	Mainframe	Francuska

Slika 4.6: Primjer relacije koja nije u četvrtoj normalnoj formi

Na temelju podataka na Slici 4.6 stječe se dojam da vrijedi pravilo: *čim kompanija izvozi u neku zemlju, u tu zemlju izvozi sve svoje proizvode*. Ako prihvatimo da vrijedi takvo pravilo, tada postaje očito da relacija IZVOZI mora sadržavati veliku dozu redundancije.

Uočena redundancija može se eliminirati tako da se polazna relacija IZVOZI zamijeni s dvije manje relacije RADI i PRODAJE:

RADI (IME KOMPANIJE, IME PROIZVODA)
 PRODAJE (IME KOMPANIJE, IME ZEMLJE).

Podacima s prethodne Slike 4.6 tada odgovaraju podaci na Slici 4.7.

RADI

IME KOMPANIJE	IME PROIZVODA
IBM	Desktop
IBM	Mainframe
HP	Desktop
HP	Server
Fujitsu	Mainframe

PRODAJE

IME KOMPANIJE	IME ZEMLJE
IBM	Francuska
IBM	Italija
IBM	Velika Britanija
HP	Francuska
HP	Španjolska
HP	Irska
Fujitsu	Italija
Fujitsu	Francuska

Slika 4.7: Prevođenje u četvrtu normalnu formu

Dosadašnja pravila normalizacije ne pomažu za uklanjanje redundancije u relaciji IZVOZI. Pokazuje se da je to zato što redundancija nije bila uzrokovana funkcionalnim ovisnostima, već takozvanim višeznačnim ovisnostima. U nastavku slijedi odgovarajuća definicija.

Zadana je relacija s tri atributa: $R(A, B, C)$. Višeznačna ovisnost od A do B (oznaka: $A \twoheadrightarrow B$) vrijedi ako skup B -vrijednosti koje se u R pojavljuju uz zadani par (A -vrijednost, C -vrijednost) ovisi samo o A -vrijednosti, a ne i o C -vrijednosti. Analogna definicija primjenjuje se i kad su A , B i C složeni atributi (dakle skupine atributa).

U našem primjeru, skup proizvoda koje zadana kompanija izvozi u zadanu zemlju ovisi samo o kompaniji, a ne o zemlji. Slično, skup zemalja u koje zadana kompanija izvozi zadani proizvod ovisi samo o kompaniji, a ne i o proizvodu. Zato kod nas vrijede ove višeznačne ovisnosti:

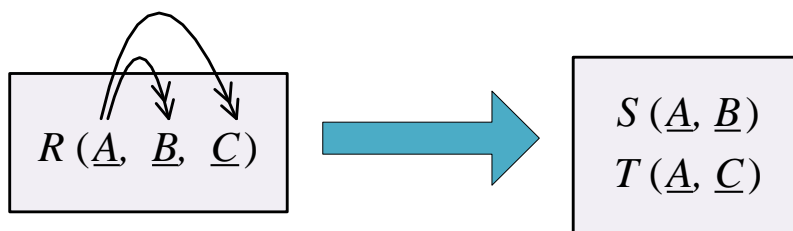
IME KOMPANIJE $\twoheadrightarrow$ IME PROIZVODA,
 IME KOMPANIJE $\twoheadrightarrow$ IME ZEMLJE.

Nije slučajno da su se odmah pojavile dvije višeznačne ovisnosti. Takve ovisnosti zapravo se uvijek pojavljuju u paru. Naime, matematički se može dokazati da čim u relaciji $R(A, B, C)$ postoji ovisnost $A \twoheadrightarrow B$, nužno mora vrijediti i ovisnost $A \twoheadrightarrow C$.

Iz upravo objašnjenih razloga, višeznačna ovisnost smatra se nepoželjnom pojavom. Da bi se takva ovisnost mogla ukloniti, uvodi se pojam četvrte normalne forme.

Relacija R je u *četvrtoj normalnoj formi* (oznaka: 4NF) ako vrijedi: kad god postoji višeznačna ovisnost u R , na primjer $A \twoheadrightarrow B$, tada su svi atributi od R funkcionalno ovisni o A . Ekvivalentno, R je u 4NF ako je u BCNF i sve višeznačne ovisnosti u R su zapravo funkcionalne ovisnosti.

U našoj relaciji IZVOZI ni jedna od uočenih višeznačnih ovisnosti nije funkcionalna ovisnost. Znači, IZVOZI nije u 4NF i zato je treba rastaviti na RADI i PRODAJE. Te dvije jednostavnije relacije sigurno su u 4NF, jer svaka od njih ima po dva atributa.

Slika 4.8: Shematski prikaz prevođenja u 4NF

Primjer s relacijom IZVOZI otkriva nam i općeniti postupak za prevođenje relacije u 4NF. Polazna relacija uvijek ima tri atributa (ili tri skupine atributa) i dvije višeznačne ovisnosti.

Postupak izgleda ovako:

- Polaznu relaciju pretvaramo u dvije manje relacije od po dva atributa (odnosno dvije skupine atributa), tako da u njima nema višeznačnih ovisnosti.
- U svaku od novih relacija stavljamo po dva atributa (odnosno dvije skupine atributa) koji u polaznoj relaciji sudjeluju u istoj višeznačnoj ovisnosti.

To je shematski prikazano Slikom 4.8.

4.3. Potreba za normalizacijom

Normalizacija je u prvom redu potrebna zato jer se njome izbjegavaju teškoće koje bi nastupile kad bismo radili s nenormaliziranim podacima. Normalizacija je korisna i zato jer se njome naknadno otkrivaju i ispravljaju pogreške u oblikovanju entiteta, veza i atributa. Od normalizacije možemo odustati samo u nekim rijetkim situacijama, no i tada moramo biti svjesni eventualnih loših posljedica takve odluke. U nastavku ovog potpoglavlja detaljnije ćemo raspraviti o ovim tezama.

4.3.1. Teškoće u radu s nenormaliziranim podacima

Ako relacije nisu normalizirane, dolazi do teškoća kod unosa, promjene i brisanja podataka. Bez obzira o kojoj normalnoj formi je riječ, teškoće su otprilike slične. Ilustrirat ćemo to na primjerima relacija iz prethodnih odjeljaka.

Promatrajmo opet polaznu inačicu relacije UPISAO iz Odjeljka 4.1.3. koja nije u 2NF. Primijetimo da ta relacija, osim što bilježi koji student je upisao koji predmet, također govori i o nastavnicima i predmetima:

UPISAO (JMBAG, ŠIFRA PREDMETA, NASLOV PREDMETA,
OIB NASTAVNIKA, BROJ SOBE NASTAVNIKA,
OCJENA).

Do teškoća u radu s UPISAO dolazi kad preko nje pokušavamo upravljati podacima o nastavnicima ili predmetima. Na primjer:

- Ako u bazu želimo unijeti podatke o novom predmetu, to ne možemo učiniti sve dok bar jedan student ne upiše taj predmet (naime ne smijemo imati praznu vrijednost primarnog atributa JMBAG). Slično tomu, ako želimo unijeti podatke o novom nastavniku i njegovoj sobi, to ne možemo učiniti dok tog nastavnika ne zadužimo s bar jednim predmetom i dok bar jedan student ne upiše taj predmet.
- Ako želimo promijeniti naslov nekog postojećeg predmeta, moramo naći sve n-torke koje sadrže odgovarajuću vrijednost za ŠIFRU PREDMETA te promijeniti vrijednost za NASLOV PREDMETA u svim takvim n-torkama. Bit će onoliko promjena koliko ima studenata koji su upisali taj predmet. Ako zaboravimo izvršiti neku od promjena, imat ćemo kontradiktorne podatke.
- Pretpostavimo da svi studenti koji su upisali neki predmet naknadno odustanu od tog predmeta. Ako shodno tomu pobrišemo odgovarajuće n-torke, iz baze će nestati svi podaci o tom predmetu.

Promatramo dalje relaciju PREDMET iz Odjeljka 4.1.4. koja nije u 3NF. Primijetimo da ta relacija, osim o predmetima, govori i o nastavnicima:

PREDMET (ŠIFRA PREDMETA, NASLOV PREDMETA,
OIB NASTAVNIKA, BROJ SOBE NASTAVNIKA).

Do teškoća u radu s PREDMET dolazi baš onda kad preko nje pokušavamo mijenjati podatke o nastavnicima. Na primjer:

- Ne možemo unijeti podatke o novom nastavniku i njegovoj sobi sve dok ga nismo zadužili s bar jednim predmetom.
- Da bi promijenili broj sobe određenog nastavnika, moramo izvršiti promjenu u svakoj n-torki koja odgovara nekom predmetu koji predaje taj nastavnik. Ako zaboravimo neki od predmeta, imat ćemo kontradiktorne podatke.
- Ako nastavnik privremeno ne predaje ni jedan predmet, tada iz baze nestaju svi podaci o njemu i njegovoj sobi.

Promatramo zatim relaciju UPISAO iz Odjeljka 4.2.2, koja se odnosi na glazbenu akademiju i koja nije u BCNF. Primijetimo da ta relacija, osim o tome koji je student upisao koji predmet, govori i o samim predmetima i nastavnicima:

UPISAO (JMBAG, ŠIFRA PREDMETA, OIB NASTAVNIKA).

Do teškoća u radu s ovom inačicom relacije UPISAO doći će opet onda kad preko nje počnemo raditi s podacima o predmetima i nastavnicima. Na primjer:

- Ne možemo evidentirati činjenicu da zadani nastavnik predaje zadani predmet sve dok bar jedan student ne upiše taj predmet baš kod tog nastavnika.
- Veza nastavnika i predmeta zapisana je s velikom redundancijom, onoliko puta koliko ima studenata u klasi tog nastavnika, što otežava ažuriranje.
- Ako svi studenti u klasi nekog nastavnika odustanu od sudjelovanja u klasi, briše se evidencija da taj nastavnik predaje taj predmet.

Promatramo na kraju relaciju IZVOZI iz Odjeljka 4.2.3 koja prikazuje vezu između kompanija, proizvoda i zemalja. Ta relacija nije u 4NF zbog pretpostavljenog pravila da čim kompanija izvozi u neku zemlju, ona odmah izvozi sve svoje proizvode u tu zemlju:

IZVOZI (IME KOMPANIJE, IME PROIZVODA, IME ZEMLJE).

Do teškoća u radu s relacijom IZVOZI dolazi zbog toga što ona s velikom redundancijom opisuje dvije nezavisne veze između triju entiteta. Na primjer:

- Da bismo evidentirali da neka kompanija ima novi proizvod, morat ćemo unijeti onoliko n-torki koliko ima zemalja u koje ta kompanija izvozi svoje proizvode.
- Da bismo evidentirali da je neka kompanija počela izvoziti u neku novu zemlju, morat ćemo unijeti onoliko n-torki koliko ima proizvoda te kompanije.

4.3.2. Normalizacija kao ispravak konceptualnih pogrešaka

U prethodnom odjeljku uočili smo da svi nenormalizirani podaci imaju jednu zajedničku osobinu: pokušavaju govoriti o više stvari u isto vrijeme. Neki od njih pokušavaju istovremeno opisati više tipova entiteta, drugi bilježe vezu između entiteta no istovremeno navode i svojstva samih entiteta, treći istovremeno zapisuju više veza. To nije u skladu s postupkom projektiranja opisanom u drugom i trećem poglavlju. Naime, taj postupak, ako je ispravno proveden, morao bi rezultirati relacijama koje govore o jednom i samo jednom entitetu ili relacijama koje bilježe jednu i samo jednu vezu.

U skladu s ovom primjedbom, pojavu nenormaliziranih podataka možemo promatrati kao rezultat pogreške u postupku projektiranja. Izvor takve pogreške obično se nalazi već u oblikovanju konceptualne sheme, dakle u pogrešnom prepoznavanju entiteta, veza i atributa. U nastavku ćemo detaljnije analizirati primjere nenormaliziranih podataka iz prethodnih odjeljaka i odrediti pogreške u konceptualnom oblikovanju koje su dovele do njihove pojave.

Zapis SURADNIK iz Odjeljka 4.1.1 koji nije ni u 1NF očito nije mogao nastati ispravnom primjenom postupka oblikovanja entiteta, atributa i veza. Naime, tu se krši pravilo da vrijednosti atributa za entitet koji odgovara suradniku moraju biti jednostavne i jednostruke. Kad bismo poštovali to pravilo, podzapis s osobnim podacima suradnika odmah bismo razbili u više jednostavnih atributa, a ponavljajuću skupinu o djetetu proglasili bismo zasebnim entitetom te uveli vezu između suradnika i djece. Kad bismo takvu ispravnu konceptualnu shemu pretvorili u relacije, odmah bismo dobili one iste relacije koje smo u Odjeljku 4.1.1 dobili prevođenjem u 1NF.

Relacija UPISAO iz Odjeljka 4.1.3 koja nije u 2NF nastala je zato što se događaj upisivanja predmeta od strane studenta pogrešno interpretirao kao zasebni tip entiteta s vlastitim atributima. Umjesto toga, trebalo je uočiti da kao tipove entiteta zapravo imamo studente i predmete i da je upisivanje samo veza između tih tipova. Također, trebalo je uočiti da postoji i tip entiteta za nastavnike te da predavanje predmeta od strane nastavnika predstavlja vezu između predmeta i nastavnika.

Postupak prevođenja iz Odjeljaka 4.1.3 i 4.1.4, najprije u 2NF, zatim u 3NF, postepeno ispravlja te pogreške. Naime, tim postupkom relacija UPISAO reducira se u oblik koji služi isključivo za bilježenje veze između studenata i predmeta. Također nastaju i nove relacije PREDMET i NASTAVNIK koje odgovaraju istoimenim entitetima. Veza između predmeta i nastavnika ispravno se realizira preko stranog ključa u relaciji PREDMET. Doduše, ne dobivamo posebnu relaciju za studente, no to je zato što u polaznim podacima nismo imali nikakvih atributa za studente osim JMBAG.

Relacija UPISAO iz Odjeljka 4.2.2, koja je u 2NF i 3NF, ali nije u BCNF, nastala je zato što smo odnose između nastavnika, predmeta i studenata na glazbenoj akademiji pogrešno tumačili kao ternarnu vezu. Zapravo se radilo o dvije nezavisne binarne veze. Da smo odmah uočili te binarne veze, podaci bi umjesto relacijom UPISAO odmah bili prikazani relacijama KLASA i PREDAJE koje smo mi dobili prevođenjem u BCNF.

Relacija IZVOZI iz Odjeljka 4.2.3, koja nije u 4NF, nastala je opet zato što smo odnose između kompanija, proizvoda i zemalja pogrešno prikazali jednom ternarnom vezom umjesto dvjema binarnim vezama. Da smo krenuli od tih binarnih veza, odmah bi nastale one iste relacije RADI i PRODAJE koje smo dobili kao rezultat prevođenja u 4NF.

Na osnovi svega izloženog, zaključujemo da pravila normalizacije nisu ništa drugo nego formalni opis intuitivno prihvatljivih principa o zdravom i prirodnom oblikovanju entiteta, veza i atributa. Ako, služeći se projektantskom vještinom i intuicijom, oblikovanje uspijemo provesti na ispravan način, tada ćemo odmah dobiti relacije u visokim normalnim formama i normalizacije neće biti.

To naravno ne znači da je postupak normalizacije nepotreban, baš naprotiv. Naime, pogreške su uvijek moguće i nikad ne znamo je li do njih došlo ili nije. Normalizacija predstavlja mehanizam naknadnog prepoznavanja i ispravljanja pogrešaka. Svođenjem u normalnu formu pogrešno oblikovane relacije ponovo se vraćaju u oblik koje bi imale da pogrešaka nije bilo. Zahvaljujući normalizaciji, postupak projektiranja postaje proces koji se sam ispravlja, gdje se pogreške počinjene u ranijim fazama uspješno ispravljaju u kasnijim fazama.

4.3.3. Razlozi kad se ipak može odustati od normalizacije

Već smo napomenuli da je za većinu praktičnih primjera dovoljno relacije normalizirati do 3NF. No postoje razlozi zbog kojih iznimno možemo odustati čak i od takve skromne normalizacije. Navest ćemo dva moguća razloga.

- **Složeni atribut.** Događa se da nekoliko atributa u relaciji čini cjelinu koja se u aplikacijama nikad ne rastavlja na sastavne dijelove. Na primjer, promatramo relaciju

KUPAC (OIB KUPCA, PREZIME, IME, POŠTANSKI BROJ, IME GRADA, ULICA I KUĆNI BROJ).

Strogo govoreći, IME GRADA je funkcionalno ovisno o POŠTANSKOM BROJU, pa relacija nije u 3NF. No znamo da POŠTANSKI BROJ, IME GRADA i ULICA I KUĆNI BROJ čine cjelinu koja se zove adresa. Budući da se podaci iz adrese rabe i ažuriraju „u paketu“, ne može doći do prije spominjanih teškoća. Ne preporuča se razbijati tu relaciju na dvije.

- **Učinkovita uporaba podataka.** Normalizacijom se velike relacije razbijaju na mnogo manjih. U aplikacijama je često potrebno podatke iz malih relacija ponovo sastavljati u veće nenormalizirane n-torke. Uspostavljanje veza među podacima u manjim relacijama traje znatno dulje nego čitanje podataka koji su već povezani i upisani u veliku n-torku. Ako imamo aplikacije kod kojih se zahtijeva izuzetno velika brzina odziva, tada je bolje da su podaci za njih već pripremljeni u nenormaliziranom obliku.

Projektant baze podataka treba procijeniti kada treba provesti normalizaciju do kraja, a kada ne. Za tu procjenu je važno razumijevanje značenja podataka i načina kako će se oni zaista koristiti. Drugim riječima, treba utvrditi mogu li se ili ne mogu teškoće u radu s nenormaliziranim podacima, koje smo opisali u Odjeljku 4.3.1, zaista dogoditi u tom konkretnom slučaju. Također, treba predvidjeti hoće li se zahtijevati izuzetno velika brzina kod pronalaženja podataka.

4.4. Vježbe

- **Zadatak 4.1.** Rješavanjem Zadatka 3.1 dobili ste nadopunjenu relacijsku shemu baze podataka o fakultetu. Normalizirajte tu shemu tako da sve relacije budu barem u 3NF.
- **Zadatak 4.2.** Rješavanjem Zadatka 3.2 dobili ste relacijsku shemu za bazu podataka o knjižnici. Normalizirajte tu shemu tako da sve relacije budu barem u 3NF.
- **Zadatak 4.3.** Tvornica isporučuje svoje proizvode kupcima. Jedna isporuka šalje se jednom kupcu i može sadržavati više komada raznih proizvoda. Situacija je prikazana ne-normaliziranim zapisom na Slici 4.9. Zamijenite zapis relacijama u 3NF.

ISPORUKA								
<u>BROJ ISPORUKE</u>	DATUM SLANJA	BROJ KUPCA	IME KUPCA	ADRESA KUPCA	BROJ PROIZ-VODA	IME PROIZ-VODA	KOMADA	CIJENA PO KOMADU

Slika 4.9: Nenormalizirani zapis o isporuci proizvoda kupcu

- **Zadatak 4.4.** Tvornica sklapa proizvode od dijelova, a te dijelove kupuje od raznih dobavljača. Isti dio može se dobiti od raznih dobavljača po raznim cijenama, a isti dobavljač nudi razne dijelove. Situacija je opisana ovom relacijom:

CJENIK (BROJ DIJELA, BROJ DOBAVLJAČA,
IME DOBAVLJAČA, ADRESA DOBAVLJAČA, CIJENA).

Ako je potrebno, prevedite tu relaciju u 3NF.

- **Zadatak 4.5.** Suradnici neke ustanove rade na različitim projektima. Pritom jedan suradnik radi na točno jednom projektu. Situacija je opisana ovom relacijom:

SURADNIK (MATIČNI BROJ, PREZIME I IME, PLAĆA,
BROJ PROJEKTA, ROK ZAVRŠETKA PROJEKTA).

Ako je potrebno, prevedite tu relaciju u 3NF.

- **Zadatak 4.6.** Na fakultetu se nastava iz jednog predmeta održava uvijek u istoj predavaonici, ali u nekoliko termina tjedno. Situacija je opisana ovom relacijom:

RASPORED (BROJ PREDAVAONICE, TERMIN,
ŠIFRA PREDMETA).

Ako je potrebno, prevedite tu relaciju u BCNF.

- **Zadatak 4.7.** Studenti upisuju izborne predmete iz matematike i izborne predmete iz računarstva. Ne postavljaju se nikakvi uvjeti na izbor jednih u odnosu na druge. Situacija je opisana ovom relacijom:

UPISAO(JMBAG, ŠIFRA M-PREDMETA, ŠIFRA R-PREDMETA).

Prevedite tu relaciju u 4NF ako je potrebno.

Dodatni zadatak:

- **Zadatak 4.8.** Rješavanjem Zadatka 3.3 dobili ste relacijsku shemu za bazu podataka iz svojeg područja interesa. Normalizirajte tu shemu tako da sve relacije budu barem u 3NF.

5. Projektiranje na fizičkoj razini

U ovom poglavlju govorimo o trećoj fazi projektiranja baze podataka, a to je projektiranje na fizičkoj razini. Glavni je cilj te faze stvoriti *fizičku shemu* baze, dakle opis njezine fizičke građe. Fizička shema zapravo je tekst sastavljen od naredbi u SQL-u ili nekom drugom jeziku koji razumije DBMS. Izvođenjem tih naredbi DBMS stvara fizičku građu baze.

U prvom potpoglavlju ovog poglavlja najprije opisujemo fizičku građu baze i način kako da se dođe do početne inačice fizičke sheme. Početna inačica već implementira sve relacije iz logičke sheme i osigurava potrebnu brzinu pristupa do podataka. U daljnja dva potpoglavlja opisujemo načine kako da se fizička shema dalje dogradi u svrhu čuvanja integriteta baze, odnosno u svrhu postizavanja sigurnosti podataka.

5.1. Fizička građa baze

Fizička baza podataka gradi se od datoteka i indeksa pohranjenih na disku. U ovom potpoglavlju najprije proučavamo elemente fizičke građe, a to su blokovi, zapisi i pokazivači. Zatim objašnjavamo kako se ti elementi organiziraju u datoteke i indekse. To nam omogućuje da bolje razumijemo kako DBMS početnu inačicu fizičke sheme, sastavljenu od SQL-naredbi CREATE TABLE i CREATE INDEX, pretvara u fizičku bazu.

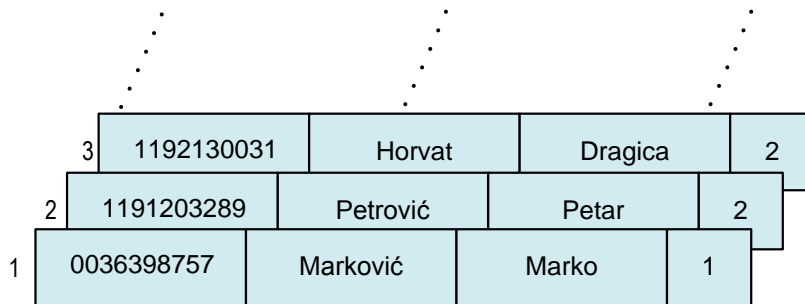
5.1.1. Elementi fizičke građe

Baza podataka fizički se pohranjuje u vanjskoj memoriji računala, najčešće na magnetskom disku. Važno je znati da operacijski sustav računala dijeli vanjsku memoriju u jednako velike *blokove* (sektore). Veličina bloka je konstanta operacijskog sustava i ona može iznositi na primjer 512 bajta ili 4096 bajta. Svaki blok jednoznačno je zadan svojom *adresom*.

Osnovna operacija s vanjskom memorijom je prijenos bloka sa zadanom adresom iz vanjske memorije u glavnu ili obratno. Dio glavne memorije koji sudjeluje u prijenosu (i ima jednaku veličinu kao i sam blok) zove se *buffer*. Blok je najmanja količina podataka koja se može prenijeti. Na primjer, ako želimo pročitati samo jedan bajt iz vanjske memorije, tada moramo prenijeti cijeli odgovarajući blok, pretražiti *buffer* u glavnoj memoriji i izdvojiti traženi bajt. Vrijeme potrebno za prijenos bloka (mjereno u milisekundama) neusporedivo je veće od vremena potrebnog za bilo koju radnju u glavnoj memoriji (mjereno u mikro- ili nanosekundama). Zato je brzina nekog algoritma za rad s vanjskom memorijom određena brojem blokova koje algoritam mora prenijeti, a vrijeme potrebno za postupke u glavnoj memoriji je zanemarivo.

Osnovna struktura koja se pojavljuje u fizičkoj građi baze podataka naziva se *datoteka*. Riječ je o pojmu koji nam je poznat iz programskih jezika poput C ili COBOL-a. Datoteka je konačni niz *zapisa* (slogova) istog tipa pohranjenih u vanjskoj memoriji. *Tip zapisa* zadaje se kao uređena *n-torka osnovnih podataka* (komponenti), gdje je svaki osnovni podatak opisan svojim imenom i tipom (cijeli ili realni broj, znak, niz znakova itd.). Sam zapis sastoji se od konkretnih vrijednosti osnovnih podataka. Smatramo da su zapisi fiksne duljine, dakle jedan zapis ima točno jednu vrijednost svakog od osnovnih podataka i ta vrijednost je prikazana fiksiranim brojem bajtova. Tipične operacije koje se obavljaju nad datotekom su: ubacivanje novog zapisa, promjena postojećeg zapisa, izbacivanje zapisa ili pronalaženje zapisa gdje zadani osnovni podaci imaju zadane vrijednosti.

Jedna datoteka obično služi za fizičko prikazivanje jedne relacije iz relacijske baze. Na primjer, promotrimo opet relaciju STUDENT sa Slike 3.1 koja sadrži podatke o studentima upisanim na fakultet. Da bi fizički prikazali tu relaciju, svaku njezinu *n-torku* pretvaramo u zapis, te zapise poredamo u nekom redosljediu pa ih pohranimo na disk. Na taj način dobivamo niz zapisa pohranjenih na disk, dakle datoteku. Ideja je ilustrirana Slikom 5.1. Pogodan tip zapisa za podatke o studentu mogao bi se precizno definirati u programskom jeziku C ili COBOL, te bi se na primjer sastojao od: niza od 10 znamenki (JMBAG), dva niza od po 20 znakova (PREZIME, IME) i jedne dodatne znamenke (GODINA STUDIJA).

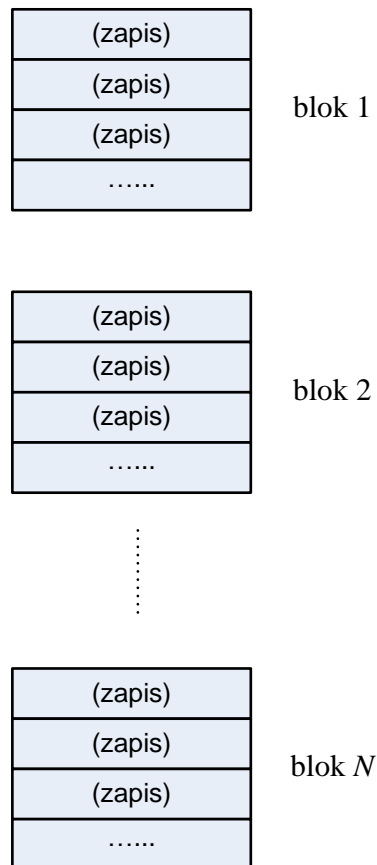
Slika 5.1: Datoteka s podacima o studentima na fakultetu.

Primijetimo da smo prilikom pretvorbe relacije STUDENT u datoteku nužno morali uvesti brojne fizičke detalje koji nisu postojali u relacijskom modelu, na primjer točnu duljinu pojedinog podatka u bajtovima, redosljed podataka u zapisu, međusobni redosljed zapisa i tako dalje.

Slično kao kod relacija, i za datoteke se može uvesti pojam ključa. *Kandidat za ključ* je osnovni podatak ili kombinacija osnovnih podataka, čija vrijednost jednoznačno određuje zapis u datoteci. Ako ima više kandidata za ključ, tada odabiremo jedan od njih da bude *primarni* ključ. Primijetimo da, za razliku od relacije, datoteka ne mora imati ključ, jer mogu postojati zapisi-duplikati. Ipak, ako je datoteka nastala kao fizički prikaz relacije, tada ona ima primarni ključ i on se poklapa s onim koji smo odabrali za relaciju.

U nastavku ovog odjeljka detaljnije opisujemo kako se zapisi koji čine datoteku pohranjuju u vanjskoj memoriji. Budući da se vanjska memorija sastoji od blokova, zapisi se moraju rasporediti po blokovima. S obzirom da je zapis obično znatno manji od bloka, više zapisa sprema se u jedan blok.

Pritom uzimamo da je u jednom bloku smješten cijeli broj zapisa, što znači da ni jedan zapis ne prelazi granicu između dva bloka, te da dio bloka možda ostaje neiskorišten. Takav način pohranjivanja omogućuje da jednoznačno odredimo položaj zapisa na disku. Naime, *adresa zapisa* gradi se kao uređeni par adrese bloka i pomaka u bajtovima unutar bloka.

Slika 5.2: Datoteka sastavljena od blokova u kojima su zapisi

Budući da se datoteka obično sastoji od velikog broja zapisa, cijela datoteka obično zauzima više blokova, kao što je ilustrirano Slikom 5.2. Položaj i redoslijed blokova koji čine istu datoteku određen je posebnim pravilima koja čine takozvanu *organizaciju* datoteke. U svakom slučaju, ti se blokovi ne moraju nalaziti na uzastopnim adresama na disku. Neke od organizacija datoteka opisat ćemo u sljedećem odjeljku.

Na kraju ovog odjeljka spomenut ćemo još jedan važan element fizičke građe, a to je *pokazivač (pointer)*. Riječ je o podatku u zapisu ili bloku jedne datoteke koji pokazuje na neki drugi zapis ili blok u istoj ili drugoj datoteci. Pokazivač se obično realizira tako da njegova vrijednost doslovno bude adresa zapisa ili bloka kojeg treba pokazati – to je takozvani *fizički* pokazivač. No mogući su i *logički* pokazivači, koji na implicitan način pokazuju na zapis koji treba pokazati, na primjer navođenjem odgovarajuće vrijednosti primarnog ključa. Pokazivači se obilato koriste u raznim organizacijama datoteka – oni omogućuju uspostavljanje veza između zapisa ili blokova, dakle povezivanje dijelova datoteke u cjelinu, te pristup iz jednog dijela te cjeline u drugi.

5.1.2. Organizacija datoteke

U prethodnom odjeljku vidjeli smo da se relacija iz relacijske baze fizički prikazuje kao datoteka u vanjskoj memoriji računala. Pritom su zapisi te datoteke raspoređeni u više blokova. Način međusobnog povezivanja blokova iz iste datoteke određen je posebnim pravilima koja čine organizaciju datoteke. U ovom odjeljku opisat ćemo nekoliko najvažnijih organizacija. Svaka od njih ima svoje prednosti i mane u pogledu učinkovitog obavljanja osnovnih operacija nad datotekom.

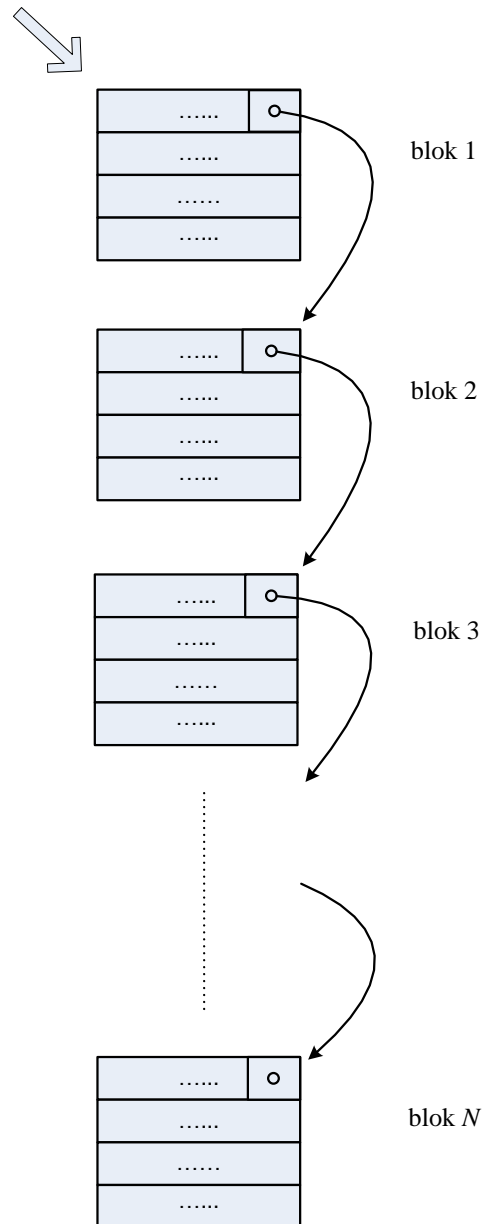
Jednostavna datoteka. Zapisi su poredani u onoliko blokova koliko je potrebno. Ti su blokovi međusobno povezani u vezanu listu, dakle svaki blok sadrži fizički pokazivač na idući blok. Kao adresu cijele datoteke pamtimo adresu prvog bloka. Građa je prikazana na Slici 5.3.

Prednost jednostavne organizacije je da se kod nje lagano ubacuju, izbacuju i mijenjaju zapisi. No mana je da bilo kakvo traženje, na primjer traženje zapisa sa zadanom vrijednošću primarnog ključa, zahtijeva sekvencijalno čitanje blok po blok. To znači da će jedno traženje u prosjeku zahtijevati čitanje pola datoteke pa vrijeme traženja linearno raste s veličinom datoteke.

Hash-datoteka. Zapisi su raspoređeni u P cjelina, takozvanih *pretinaca*, (*buckets*) označenih rednim brojevima $0, 1, 2, \dots, P-1$. Svaki pretinac građen je kao vezana lista blokova. Zadana je takozvana *hash funkcija* $h()$ – ona daje redni broj $h(k)$ pretinca u koji treba spremiti zapis s vrijednošću ključa k . Ista funkcija kasnije omogućuje i brzo pronalaženje zapisa sa zadanom vrijednošću ključa.

Fizički pokazivači na početke pretinaca čine zaglavlje koje se smješta u prvi blok ili prvih nekoliko blokova datoteke. Adresu zaglavlja pamtimo kao adresu cijele datoteke. Zaglavlje je obično dovoljno malo pa se za vrijeme rada s datotekom može držati u glavnoj memoriji. Cijela građa *hash*-datoteke vidljiva je na Slici 5.4.

Skup mogućih vrijednosti ključa obično je znatno veći od broja pretinaca. Zato je važno da $h()$ uniformno (jednoliko) distribuira vrijednosti ključa na pretince. Tada se naime neće događati da se pretinci neravnomjerno pune pa će sve vezane liste biti podjednako kratke. Primjer dobre *hash*-funkcije $h()$ zasniva se na tome da se vrijednost ključa k shvati kao cijeli broj i da $h(k)$ bude ostatak kod dijeljenja k s brojem pretinaca P .

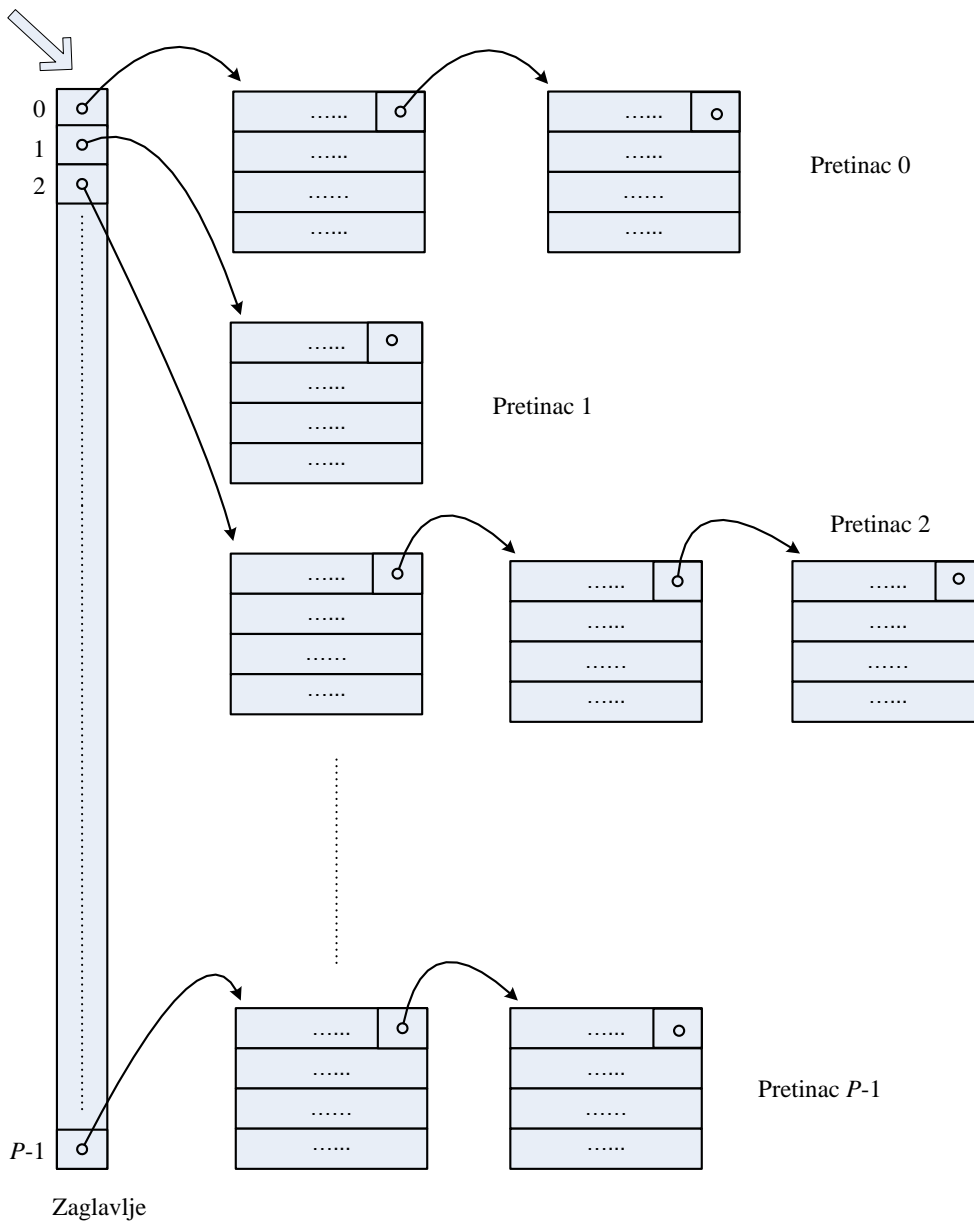

Slika 5.3: Jednostavna datoteka

Hash-datoteka može se smatrati dijametralno suprotnom organizacijom od jednostavne. Naime, dok jednostavna organizacija dopušta jedino sekvencijalni pristup, prednost je *hash*-organizacije u tome što ona omogućuje gotovo izravni pristup na osnovi ključa. Da bismo pronašli zapis sa zadanom vrijednošću ključa k , najprije računamo $h(k)$, a zatim pretražimo samo $h(k)$ -ti pretinac. Ako je $h()$ zaista uniformna i ako je broj pretinaca P dobro odabran, tada ni jedan od pretinaca nije suviše velik. Pristup na osnovu ključa tada zahtijeva svega nekoliko čitanja blokova.

Nedostatak *hash*-datoteke je da ona ne može sačuvati sortirani redoslijed po ključu za zapise. Naime, *hash*-funkcija ima tendenciju „razbacivanja“ podataka na kvazi-slučajan način. Također, *hash*-datoteka nije pogodna ako želimo pronaći zapise gdje je vrijednost ključa u nekom intervalu.

Slika 5:4: Hash-datoteka

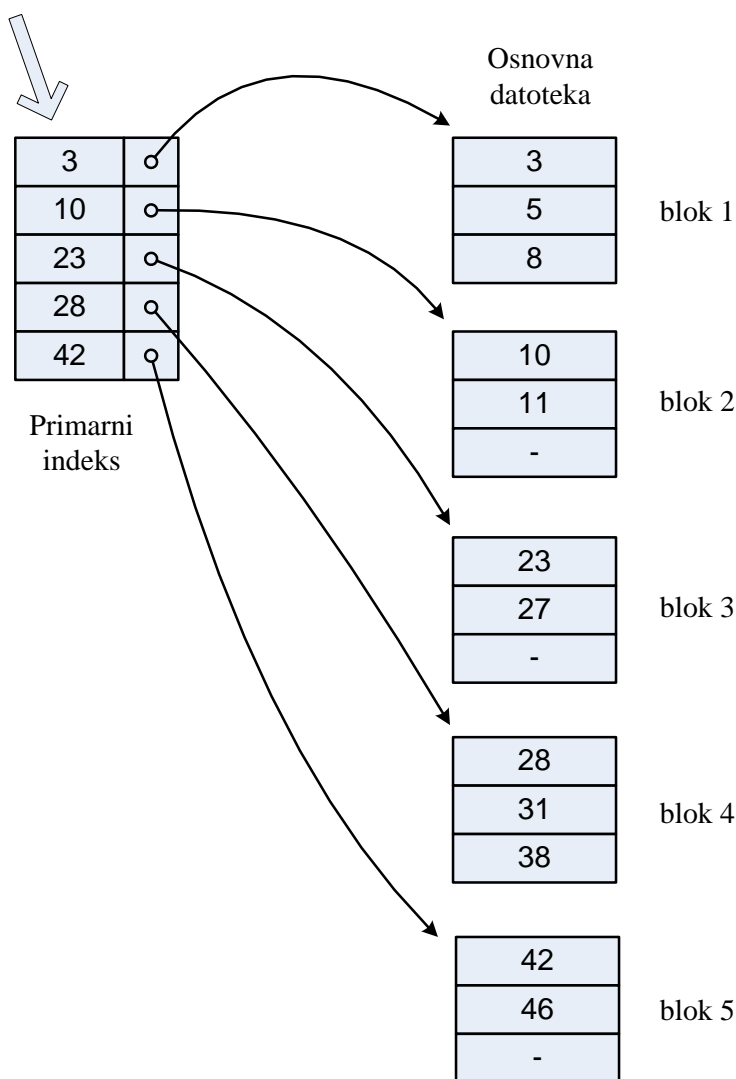
Daljnje organizacije datoteke koje ćemo opisati zasnivaju se na tome da se uz osnovnu datoteku s podacima koristi i takozvani *indeks*. Preciznije: indeks je pomoćna datoteka koja olakšava traženje zapisa u osnovnoj datoteci.

Indeks koji omogućuje traženje po primarnom ključu naziva se *primarni indeks*. Zapisi u primarnom indeksu su parovi oblika (k, p) , gdje je k vrijednost ključa, a p je fizički pokazivač na zapis u osnovnoj datoteci koji sadrži tu vrijednost ključa. Zbog svojstava primarnog ključa, za zadanu vrijednost k u indeksu može postojati najviše jedan par (k, p) .

Indeks koji omogućuje traženje po podatku koji nije ključ naziva se *sekundarni indeks*. Zapisi u sekundarnom indeksu su parovi oblika (v, p) , gdje je v vrijednost podatka, a p je fizički ili logički pokazivač na jedan od

zapisa u osnovnoj datoteci koji sadrži tu vrijednost podatka. Budući da odabrani podatak nema svojstvo ključa, u indeksu može postojati više parova s istim v , dakle mogu postojati parovi (v, p_1) , (v, p_2) , (v, p_3) itd.

Indeks-sekvencijalna datoteka je najpopularnija organizacija zasnovana na indeksu. Riječ je o osnovnoj datoteci koja je organizirana jednostavno i kojoj je radi bržeg traženja po primarnom ključu dodan primarni indeks. Građa je prikazana Slikom 5.5. Brojevi na slici predstavljaju vrijednosti ključa. Ako je osnovna datoteka uzlazno sortirana po ključu, tada primarni indeks može biti *razrijeđen*, dakle on ne mora sadržavati pokazivače na sve zapise u osnovnoj datoteci, već je dovoljno da sadrži adrese blokova i najmanju vrijednost ključa za svaki blok. Kao adresu cijele datoteke pamtimo adresu indeksa.

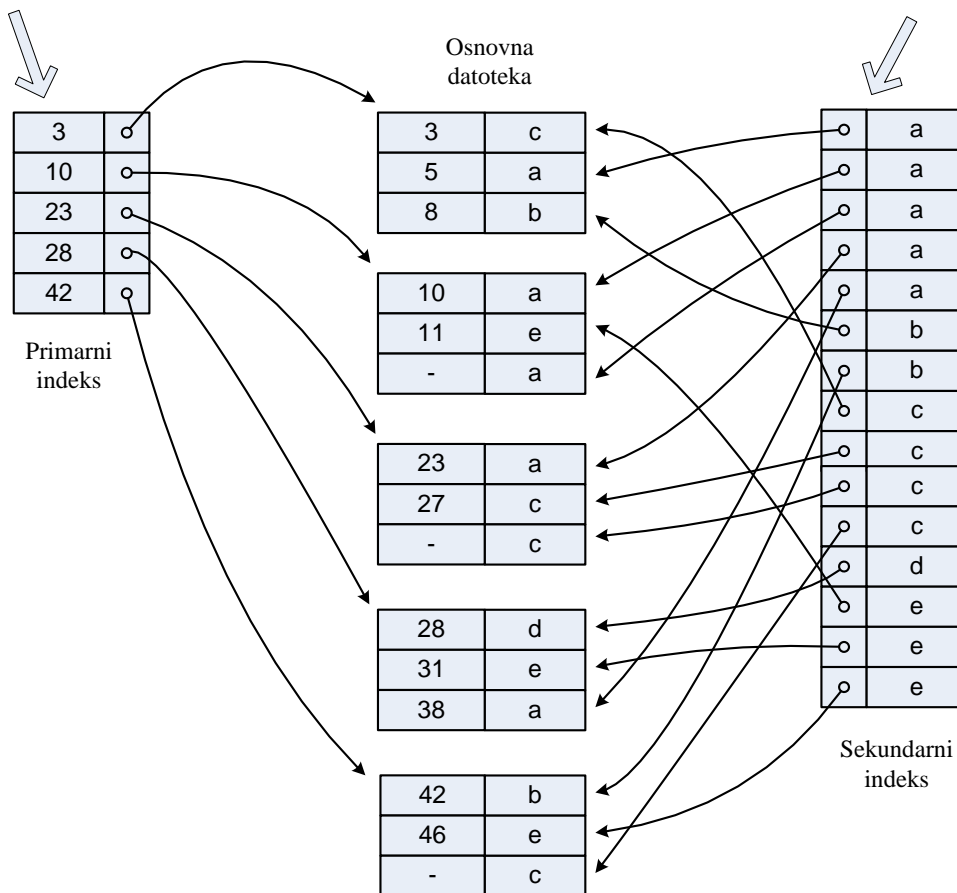

Slika 5.5: Indeks-sekvencijalna datoteka

Prednost indeks-sekvencijalne organizacije je da ona omogućuje prilično brz pristup na osnovi ključa, makar ipak malo sporiji nego *hash*-datoteka. Zaista, da bismo pronašli zapis sa zadanom vrijednošću ključa k , čitamo indeks, saznajemo adresu odgovarajućeg bloka iz osnovne datoteke i izravno pristupamo tom bloku. Daljnja prednost indeks-sekvencijalne

organizacije je da ona omogućuje čitanje svih zapisa osnovne datoteke sortirano po ključu – u tu svrhu slijedimo adrese blokova redoslijedom kako su upisane u indeksu. Također, moguće je lako pronaći zapise gdje je vrijednost ključa u nekom intervalu. Dakle indeks-sekvencijalna datoteka predstavlja dobar kompromis između jednostavne i *hash*-datoteke pa je to razlog zašto je ona toliko popularna.

Nedostatak je indeks-sekvencijalne organizacije da se kod nje znatno kompliciraju operacije ubacivanja, mijenjanja ili izbacivanja podataka. Naime, svaka promjena u osnovnoj datoteci zahtijeva da se provede i odgovarajuća promjena u indeksu. Također, indeks je sam po sebi složena struktura koja troši dodatni prostor na disku.

Slika 5.6: Invertirana datoteka

Invertirana datoteka dobiva se daljnjom nadogradnjom indeks-sekvencijalne. I dalje imamo osnovnu datoteku i primarni indeks, no dodan je barem jedan sekundarni indeks koji omogućuje da se ista osnovna datoteka, osim po primarnom ključu, pretražuje i po nekom drugom podatku. Sekundarni indeks je uvijek *gust*, jer sadrži pokazivač na svaki zapis iz osnovne datoteke. Ideja je ilustrirana Slikom 5.6. Brojevi na slici predstavljaju vrijednosti ključa, a slova vrijednosti drugog podatka po kojem pretražujemo. Kao adresu cijele datoteke pamtimo ili adresu primarnog ili adresu sekundarnog indeksa – dakle istim se podacima dakle može pristupiti na dva različita načina.

Prednost invertirane organizacije je brz pristup po više kriterija te mogućnost sortiranog ispisa ili intervalnog pretraživanja po svim tim kriterijima. Nedostatak je da se ažuriranje podataka još više komplicira i troši se još više dodatnog prostora na disku.

5.1.3. Organizacija indeksa

U prethodnom odjeljku vidjeli smo da neke organizacije datoteke uključuju u sebi pomoćnu datoteku – indeks. Budući da je indeks sam za sebe također jedna datoteka, on također mora biti organiziran na odgovarajući način. U ovom odjeljku opisat ćemo uobičajeni način fizičkog prikazivanja indeksa pomoću takozvanog B-stabla. Riječ je o hijerarhijskoj strukturi podataka koja omogućuje da indeks zaista učinkovito obavlja svoje osnovne zadaće, a to su brzo pronalaženje zadane vrijednosti podatka te čuvanje sortiranog redoslijeda svih vrijednosti. Počinjemo s definicijom B-stabla.

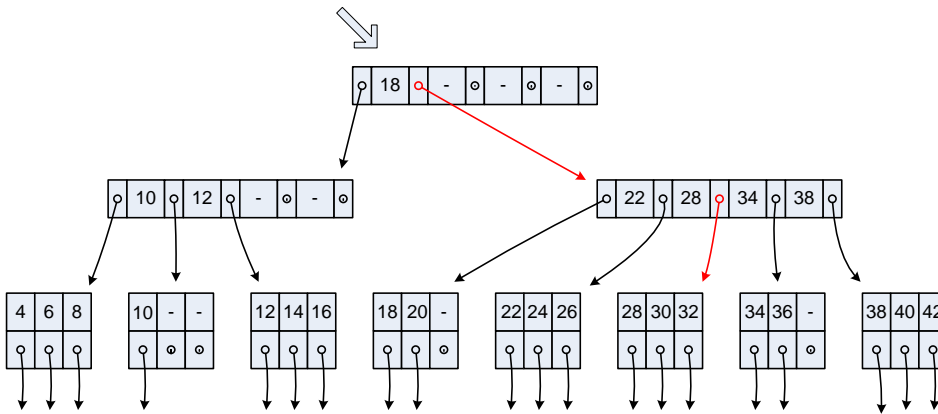
B-stablo reda m je m -narno stablo s ovim svojstvima:

- korijen je ili list ili ima bar dvoje djece;
- svaki čvor, izuzev korijena i listova, ima između $\lceil m/2 \rceil$ i m djece;
- svi putovi od korijena do lista imaju istu duljinu.

Primijetimo da drugo svojstvo osigurava da je B-stablo „razgranato“ u širinu. Treće svojstvo osigurava „balansiranost“, dakle da su sve grane jednako visoke.

U nastavku detaljno opisujemo prikaz gustog primarnog indeksa pomoću B-stabla. Prikaz je ostalih vrsta indeksa vrlo sličan. Gusti primarni indeks prikazuje se kao B-stablo sagrađeno od blokova vanjske memorije i to tako da jedan čvor bude jedan blok. Veza između roditelja i djeteta realizira se tako da u bloku-roditelju piše fizički pokazivač na blok-dijete. Također vrijedi

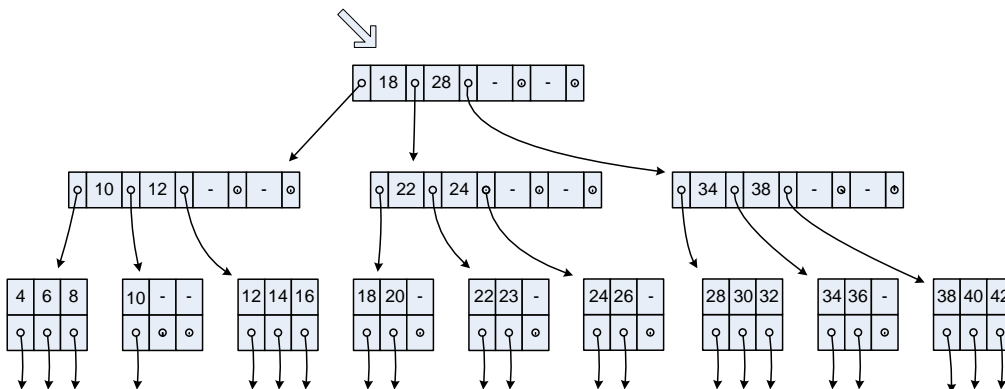
- Unutrašnji čvor ima sadržaj oblika $(p_0, k_1, p_1, k_2, p_2, \dots, k_r, p_r)$, gdje je p_i pokazivač na i -to dijete dotičnog čvora ($0 \leq i \leq r$), k_i je vrijednost ključa ($1 \leq i \leq r$). Vrijednosti ključa u čvoru su sortirane, dakle $k_1 \leq k_2 \leq \dots \leq k_r$. Sve vrijednosti ključa u podstablu koje pokazuje p_0 su manje od k_1 . Za $1 \leq i < r$, sve vrijednosti ključa u podstablu koje pokazuje p_i su u poluotvorenom intervalu $[k_i, k_{i+1})$. Sve vrijednosti ključa u podstablu kojeg pokazuje p_r su veće ili jednake k_r .
- List sadrži parove oblika (k, p) , gdje je k vrijednost ključa, a p je fizički pokazivač na pripadni zapis u osnovnoj datoteci. Parovi u listu su uzlazno sortirani po k . List ne mora biti sasvim popunjen. Jednom zapisu osnovne datoteke odgovara točno jedan par (k, p) u listovima B-stabla.

Slika 5.7: Gusti primarni indeks prikazan kao B-stablo reda 5

U indeksu koji je prikazan kao B-stablo moguće je vrlo brzo za zadanu vrijednost ključa k pronaći pokazivač p na odgovarajući zapis u osnovnoj datoteci. U tu svrhu slijedimo put od korijena do lista koji bi morao sadržavati par (k, p) . To se radi tako da redom čitamo unutrašnje čvorove oblika $(p_0, k_1, p_1, k_2, p_2, \dots, k_r, p_r)$ i usporedimo k sa $k_1, k_2, \dots, k_r$. Ako je $k_i \leq k < k_{i+1}$, dalje čitamo čvor kojeg pokazuje p_i . Ako je $k < k_1$, dalje čitamo čvor s adresom p_0 . Ako je $k \geq k_r$, rabimo adresu p_r . Kad nas taj postupak konačno dovede u list, tražimo u njemu par sa zadanim k . Na primjer, ako u B-stablu sa Slike 5.7 tražimo vrijednost ključa 30, proći ćemo put koji je na slici označen crvenim strelicama.

Učinkovitost prikaza indeksa pomoći B-stabla počiva na činjenici da u stvarnim situacijama B-stablo nikad nema preveliku visinu, to jest sastoji se od 3-4 razine. Naime, zbog odnosa veličine bloka, duljine ključa i duljine adrese, red B-stabla m može biti prilično velik pa B-stablo postaje „široko i nisko“. Mali broj razina znači mali broj čitanja blokova s diska pri traženju.

Slika 5.8: Ubacivanje vrijednosti 23 u B-stablo s prethodne slike

Za razliku od traženja koje se odvija brzo i učinkovito, ubacivanje podataka u B-stablo komplicirana je operacija koja često zahtijeva da se neki od čvorova rascijepi na dva te da se nakon toga izvrši promjena i u nadređenom čvoru. Lančana reakcija promjena može doći sve do korijena, koji se također može rascijepiti, čime se visina stabla povećava za 1.

Slika 5.8 prikazuje B-stablo s prethodne Slike 5.7 nakon što je u njega ubačena nova vrijednost ključa 23. Izbacivanje podatka iz B-stabla odvija se analogno kao ubacivanje, samo u obrnutom smjeru. Prilikom izbacivanja može doći do sažimanja čvorova te do smanjenja visine stabla.

5.1.4. Početno oblikovanje fizičke građe

Rekli smo da je fizička shema baze tekst sastavljen od naredbi u SQL-u ili nekom drugom jeziku. Izvođenjem tih naredbi DBMS stvara fizičku građu baze. U tom smislu fizička shema može se shvatiti opisom fizičke građe. Ipak, taj je opis samo implicitan, jer iz njega ne možemo doslovno pročitati kako će datoteke biti organizirane. Projektant tu ima prilično ograničen utjecaj, a većinu detalja automatski određuje DBMS pomoću svojih ugrađenih pravila.

Najvažnija SQL-naredba koja se pojavljuje u fizičkoj shemi baze je naredba CREATE TABLE. Njome se definira jedna relacija iz baze, dakle ime relacije te imena i tipovi atributa. Također je moguće zadati koji atribut ili kombinacija atributa čini primarni ključ te relacije i smije li ili ne smije neki atribut imati neupisane vrijednosti.

Početnu inačicu fizičke sheme dobivamo tako da svaku relaciju iz prethodno razvijene relacijske sheme opišemo jednom naredbom CREATE TABLE. Pritom tipove atributa odredimo najbolje što možemo u skladu s pripadnim rječnikom podataka. Kod određivanja tipova obično moramo napraviti neke kompromise, jer je popis tipova koje podržava DBMS ograničen.

Slika 5.9 prikazuje početnu fizičku shemu za bazu podataka o fakultetu, koja je dobivena na osnovi relacijske sheme sa Slike 3.5 i rječnika podataka sa Slike 3.6. Koristi se MySQL-ova inačica SQL-a. Pojavljuje se pet naredbi CREATE TABLE od kojih svaka odgovara jednoj relaciji sa Slike 3.5. Definirani su primarni ključevi. Tipovi atributa neznatno se razlikuju od onih sa Slike 3.6, na primjer tekstovni podaci imaju ograničenje duljine.

Izvođenjem naredbi sa Slike 5.9 MySQL automatski stvara fizičku bazu gdje je svaka od pet relacija prikazana kao jedna datoteka. Koristi se jedna vrsta indeks-sekvencijalne organizacije: dakle zapisi datoteke raspoređeni su u blokove, a u datoteku je ugrađen primarni indeks koji osigurava svojstvo primarnog ključa i ubrzava pretraživanje po ključu.

Naredbe CREATE TABLE sa Slike 5.9 mogle su se napisati i bez navođenja primarnog ključa. U tom slučaju MySQL bi se za prikaz relacije mogao koristiti i jednostavnom datotekom. Dakle ne bi bilo ugrađenog indeksa, ne bi se garantirala jedinstvenost vrijednosti ključa, a traženje po ključu zahtijevalo bi sekvencijalno čitanje cijele datoteke.

```

CREATE TABLE STUDENT
(JMBAG NUMERIC(10) UNSIGNED NOT NULL,
PREZIME CHAR(20),
IME CHAR(20),
GODINA_STUDIJA ENUM('1','2','3','4','5'),
PRIMARY KEY(JMBAG));

CREATE TABLE PREDMET
(SIFRA_PREDMETA NUMERIC(5) UNSIGNED NOT NULL,
NASLOV CHAR(80),
IME_ZAVODA CHAR(40),
OIB_NASTAVNIKA NUMERIC(11) UNSIGNED,
SEMESTAR ENUM('Z','L'),
ECTS_BODOVI NUMERIC(2) UNSIGNED,
PRIMARY KEY(SIFRA_PREDMETA));

CREATE TABLE NASTAVNIK
(OIB NUMERIC(11) UNSIGNED NOT NULL,
PREZIME CHAR(20),
IME CHAR(20),
IME_ZAVODA CHAR(40),
BROJ_SOBE NUMERIC(3) UNSIGNED,
PLACA NUMERIC(5) UNSIGNED,
PRIMARY KEY(OIB));

CREATE TABLE ZAVOD
(IME_ZAVODA CHAR(40) NOT NULL,
OIB_PROCELNIKA NUMERIC(11) UNSIGNED,
OPIS_DJELATNOSTI CHAR(160),
PRIMARY KEY(IME_ZAVODA));

CREATE TABLE UPISAO
(JMBAG NUMERIC(10) UNSIGNED NOT NULL,
SIFRA_PREDMETA NUMERIC(5) UNSIGNED NOT NULL,
DATUM_UPISA DATE,
OCJENA ENUM('2','3','4','5'),
PRIMARY KEY(JMBAG,SIFRA_PREDMETA));

```

Slika 5.9: Početna inačica fizičke sheme za bazu podataka o fakultetu

Neki DBMS-i, na primjer Oracle, omogućuju prikaz relacije u obliku *hash*-tablice. Tada u odgovarajućoj naredbi CREATE TABLE moramo navesti posebnu opciju. Odabirom *hash*-tablice dodatno se ubrzava traženje po ključu, no usporavaju se sve operacije koje ovise o sortiranom redosljedu po ključu. Jedinstvenost vrijednosti ključa u *hash*-tablici DBMS može garantirati provjerom sadržaja pretinca prilikom svakog upisa podataka.

Zbog navođenja primarnih ključeva i uporabe primarnih indeksa, fizička shema sa Slike 5.9 osigurava da će se u svim datotekama traženje po primarnom ključu odvijati razmjerno brzo. No traženje po drugim podacima bit će sporo jer će zahtijevati sekvencijalno čitanje odgovarajućih datoteka. Pretraživanje po odabranim podacima koji nisu ključevi možemo ubrzati

ako DBMS-u naredimo da sagradi odgovarajuće sekundarne indekse. U tu svrhu koriste se SQL-naredbe CREATE INDEX.

Slika 5.10 prikazuje dodatak shemi sa Slike 5.9 kojim se uvodi indeks za atribut PREZIME u relaciji STUDENT te indeksi za attribute JMBAG i SIFRA_PREDMETA u relaciji UPISAO. Stvaranjem tih sekundarnih indeksa, indeks-sekvencijalne datoteke za prikaz relacija STUDENT i UPISAO nadograđuju se do invertirane organizacije. Time postaje moguće brzo pronalaženje studenta po prezimenu ili brzi ispis svih studenata sortiran po prezimenu. Također, efikasno se pronalaze svi predmeti koje je upisao zadani student, te svi studenti koji su upisali zadani predmet.

```
CREATE INDEX SP_IND ON STUDENT (PREZIME);
CREATE INDEX UJ_IND ON UPISAO (JMBAG);
CREATE INDEX US_IND ON UPISAO (SIFRA_PREDMETA);
```

Slika 5.10: Sekundarni indeksi za bazu podataka o fakultetu

Uvođenjem sekundarnih indeksa poboljšavaju se performanse baze prilikom pretraživanja. No treba biti svjestan da svaki sekundarni indeks predstavlja dodatni teret za DBMS, jer on zauzima prostor na disku i mora se ažurirati. Zato projektant baze ne smije pretjerivati sa stvaranjem indeksa, već treba procijeniti koje su stvarne potrebe aplikacija. Indeks je zaista potreban samo za one podatke po kojima se vrlo često pretražuje ili ako se zahtijeva izuzetno velika brzina odziva.

5.2. Integritet baze

Čuvati *integritet* baze znači čuvati korektnost i konzistentnost podataka. *Korektnost* znači da svaki pojedini podatak ima ispravnu vrijednost. *Konzistentnost* znači da su različiti podaci međusobno usklađeni, dakle ne protuslove jedan drugome. Integritet baze lako bi se mogao narušiti na primjer pogrešnim radom aplikacija.

Voljeli bismo kad bi se baza podataka sama mogla braniti od narušavanja integriteta. U tu svrhu, suvremeni DBMS-i dopuštaju projektantu baze da definira takozvana *ograničenja* (*constraints*). Riječ je o uvjetima (pravilima) koje korektni i konzistentni podaci moraju zadovoljiti.

Projektant uvodi ograničenja tako da ih upiše u fizičku shemu baze. Uvedena će ograničenja DBMS uključiti u konačnu realizaciju baze. To znači da će u kasnijem radu kod svake promjene podataka DBMS automatski provjeravati jesu li sva ograničenja zadovoljena. Ako neko ograničenje nije zadovoljeno, tada DBMS neće izvršiti traženu promjenu, već će dotičnoj aplikaciji poslati poruku o pogrešci. Sljedeća tri odjeljka opisuju tri vrste ograničenja i konkretne načine njihova uvođenja u fizičku shemu.

5.2.1. Uvođenje ograničenja kojima se uspostavlja integritet domene

Ograničenja za integritet domene izražavaju činjenicu da vrijednost atributa mora biti iz odgovarajuće domene. Zahtjev da vrijednost primarnog atributa ne smije biti prazna također spada u ovu kategoriju.

Ograničenje na integritet domene uvodi se u prvom redu tako da se u naredbi CREATE TABLE atributu pridruži odgovarajući tip, uz eventualnu klauzulu NOT NULL. No popis podržanih tipova je obično presiromašan, tako da samim pridruživanjem tipa često ne uspijevamo u potpunosti izraziti potrebno ograničenje.

Kao primjer, pogledajmo opet početnu fizičku shemu za bazu podataka o fakultetu na Slici 5.9. Vidimo da smo za neke attribute uspjeli vrlo precizno odrediti tipove, čime smo osigurali integritet domene. Zaista, za GODINU_STUDIJA zadali smo da je tip ENUM, što znači da GODINA_STUDIJA može poprimati samo vrijednosti iz navedene liste '1', '2', '3', '4', '5'. U skladu s time, DBMS će spriječiti upis studenta u 6. godinu studija. Da smo GODINU_STUDIJA proglasili malim cijelim brojem, tada ne bismo mogli spriječiti takav pogrešan upis.

Zamislimo sada da se naš fakultet nalazi u zgradi koja ima tri kata, označena s 1, 2 i 3. Pretpostavimo da su troznamenasti brojevi soba tako oblikovani da prva znamenka odgovara katu. Tada tip NUMERIC(3) UNSIGNED koji smo pridružili atributu BROJ_SOBE ne čuva integritet domene. Naime, ispravni su brojevi soba samo oni između 101 i 399, a DBMS će zbog tipa NUMERIC(3) UNSIGNED dopustiti unos bilo kojeg pozitivnog troznamenkastog broja, dakle i 099 i 501.

```
CREATE TABLE NASTAVNIK
(OIB NUMERIC(11) UNSIGNED NOT NULL,
PREZIME CHAR(20),
IME CHAR(20),
IME_ZAVODA CHAR(40),
BROJ_SOBE NUMERIC(3)
CHECK (BROJ_SOBE BETWEEN 101 AND 399),
PLACA NUMERIC(5) UNSIGNED,
PRIMARY KEY(OIB));
```

Slika 5.11: Osiguravanje integriteta domene za BROJ_SOBE

Budući da pridruživanje tipa atributu ne osigurava da će se u potpunosti čuvati integritet domene, mnogi DBMS-i dopuštaju da se u shemu ugradi i precizniji uvjet koji vrijednosti atributa moraju zadovoljavati. Takav uvjet može se uklopiti u naredbu CREATE TABLE ili se može pojaviti kao zasebna naredba.

Na Slici 5.11 vidi se jedan način kako se uvođenjem dodatnog uvjeta može osigurati integritet domene za naš atribut BROJ_SOBE u zgradi s tri kata. Dodatni uvjet zadan je u naredbi CREATE TABLE NASTAVNIK –dakle prikazana je nova inačica te naredbe koja bi trebala zamijeniti inačicu sa Slike 5.9. Budući da MySQL ovdje ne daje odgovarajuću podršku, Slika 5.11 iznimno koristi sintaksu Microsoftovog SQL Servera. Slično rješenje postoji i u Oracleu.

5.2.2. Uvođenje ograničenja za čuvanje integriteta u relaciji

Ograničenja za čuvanje integriteta u relaciji čuvaju korektnost veza između atributa te relacije, na primjer funkcionalne ovisnosti. Najvažniji primjer takvog ograničenja je ono koje traži da dvije n-torke u istoj relaciji ne smiju imati jednaku vrijednost primarnog ključa. Slično ograničenje može se postaviti i za atribut koji nije odabran za primarni ključ, ali je kandidat za ključ.

Ograničenje kojim se izražava svojstvo ključa uvodi se u prvom redu tako da se u naredbu CREATE TABLE stavi klauzula PRIMARY KEY odnosno UNIQUE, zajedno s imenom ili imenima atributa koji čine primarni ključ ili su kandidat za ključ. Drugi način uvođenja istih ograničenja je eksplicitno stvaranje primarnih indeksa naredbom CREATE UNIQUE INDEX.

Ako pogledamo fizičku shemu za bazu podataka o fakultetu na Slici 5.9, vidimo da u svim naredbama CREATE TABLE postoje odgovarajuće klauzule PRIMARY KEY. Znači, već u polaznoj inačici sheme osigurali smo da se čuva svojstvo ključa. Umjesto klauzule PRIMARY KEY mogli smo se koristiti i naredbom CREATE UNIQUE INDEX, no način sa Slike 5.9 smatra se čitljivijim.

```
CREATE TABLE NASTAVNIK
(OIB NUMERIC(11) UNSIGNED NOT NULL,
PREZIME CHAR(20),
IME CHAR(20),
IME_ZAVODA CHAR(40),
BROJ_SOBE NUMERIC(3) UNSIGNED,
PLACA NUMERIC(5) UNSIGNED,
PRIMARY KEY(OIB),
UNIQUE(BROJ_SOBE));
```

```
CREATE UNIQUE INDEX NB_IND ON NASTAVNIK (BROJ_SOBE);
```

Slika 5.12: Dva načina osiguravanja da BROJ_SOBE ima svojstvo ključa

Kao primjer, zamislimo sada da na našem fakultetu vrijedi pravilo da svaki nastavnik mora imati zasebnu sobu. Tada atribut BROJ_SOBE postaje kandidat za ključ u relaciji NASTAVNIK. Naime ne smije se desiti da dva nastavnika sjede u istoj sobi pa BROJ_SOBE jednoznačno određuje n-torku o nastavniku. Shema sa Slike 5.9 tada ne čuva integritet u relaciji jer se njome ne osigurava jedinstvenost vrijednosti BROJ_SOBE.

Na Slici 5.12 vide se dva načina kako se u MySQL-u uvođenjem dodatnog ograničenja može osigurati svojstvo ključa za BROJ_SOBE. Prvi način svodi se na ubacivanje klauzule UNIQUE u naredbu CREATE TABLE NASTAVNIK – takva inačica naredbe trebala bi zamijeniti inačicu sa Slike 5.9. Drugi način svodi se na to da se shemi sa Slike 5.9 doda nova naredba CREATE UNIQUE INDEX, s time da naredba CREATE TABLE ostaje nepromijenjena.

5.2.3. Uvođenje ograničenja kojima se čuva referencijalni integritet

Ograničenja za čuvanje referencijalnog integriteta služe zato da se očuva konzistentnost veza između relacija. Najčešće je riječ o ograničenjima koja se odnose na strani ključ, dakle na atribut u jednoj relaciji koji je ujedno primarni ključ u drugoj relaciji. Svaka vrijednost takvog atributa u prvoj relaciji mora biti prisutna i u drugoj relaciji.

Ako pogledamo našu bazu podataka o fakultetu sa Slike 3.5 i 3.6, tada uočavamo da u njoj postoji mnogo stranih ključeva. Relacija PREDMET sadrži strane ključeve IME ZAVODA i OIB NASTAVNIKA koji odgovaraju primarnom ključu u relaciji ZAVOD odnosno NASTAVNIK. Relacija NASTAVNIK ima kao strani ključ IME ZAVODA, dakle ključ iz relacije ZAVOD. U relaciji ZAVOD nalazi se strani ključ OIB PROČELNIKA koji odgovara ključu OIB iz relacije NASTAVNIK. Svaki od primarnih atributa JMBAG i ŠIFRA PREDMETA iz relacije UPISAO sam za sebe predstavlja strani ključ vezan uz primarni ključ iz relacije STUDENT odnosno PREDMET. Fizička shema sa Slike 5.9 ne čuva integritet ni jednog od tih stranih ključeva. Naime, u njoj nisu označeni nikakvi odnosi između atributa u različitim relacijama.

U današnjim DBMS-ima ograničenje kojim se čuva svojstvo stranog ključa uvodi se tako da se u odgovarajuću naredbu CREATE TABLE stavi klauzula FOREIGN KEY ... REFERENCES ... . Dakle, eksplicitno se navodi ime atributa koji predstavlja strani ključ u određenoj relaciji i ime relacije u kojoj taj isti atribut predstavlja strani ključ.

Slika 5.13 sadrži novu inačicu fizičke sheme za bazu podataka o fakultetu, kojom se možemo koristiti kao zamjenom za shemu sa Slike 5.9. Naredbe su opet zapisane u sintaksi MySQL-a. Zahvaljujući klauzulama FOREIGN KEY, ta nova inačica ima uvedena ograničenja za čuvanje integriteta gotovo svih prije navedenih stranih ključeva. Jedini strani ključ koji smo ispustili je OIB PROČELNIKA u relaciji ZAVOD.

```
CREATE TABLE STUDENT
(JMBAG NUMERIC(10) UNSIGNED NOT NULL,
PREZIME CHAR(20),
IME CHAR(20),
GODINA_STUDIJA ENUM('1','2','3','4','5'),
PRIMARY KEY(JMBAG))
ENGINE=INNODB;

CREATE TABLE ZAVOD
(IME_ZAVODA CHAR(40) NOT NULL,
OIB_PROCELNIKA NUMERIC(11) UNSIGNED,
OPIS_DJELATNOSTI CHAR(160),
PRIMARY KEY(IME_ZAVODA))
ENGINE=INNODB;

CREATE TABLE NASTAVNIK
(OIB NUMERIC(11) UNSIGNED NOT NULL,
PREZIME CHAR(20),
IME CHAR(20),
IME_ZAVODA CHAR(40),
BROJ_SOBE NUMERIC(3) UNSIGNED,
PLACA NUMERIC(5) UNSIGNED,
PRIMARY KEY(OIB),
INDEX NI_IND (IME_ZAVODA),
FOREIGN KEY (IME_ZAVODA) REFERENCES ZAVOD(IME_ZAVODA))
ENGINE=INNODB;

CREATE TABLE PREDMET
(SIFRA_PREDMETA NUMERIC(5) UNSIGNED NOT NULL,
NASLOV CHAR(80),
IME_ZAVODA CHAR(40),
OIB_NASTAVNIKA NUMERIC(11) UNSIGNED,
SEMESTAR ENUM('Z','L'),
ECTS_BODOVI NUMERIC(2) UNSIGNED,
PRIMARY KEY(SIFRA_PREDMETA),
INDEX PI_IND (IME_ZAVODA),
INDEX PO_IND (OIB_NASTAVNIKA),
FOREIGN KEY (IME_ZAVODA) REFERENCES ZAVOD(IME_ZAVODA),
FOREIGN KEY (OIB_NASTAVNIKA) REFERENCES NASTAVNIK(OIB))
ENGINE=INNODB;

CREATE TABLE UPISAO
(JMBAG NUMERIC(10) UNSIGNED NOT NULL,
SIFRA_PREDMETA NUMERIC(5) UNSIGNED NOT NULL,
DATUM_UPISA DATE,
OCJENA ENUM('2','3','4','5'),
PRIMARY KEY(JMBAG, SIFRA_PREDMETA),
INDEX UJ_IND (JMBAG),
INDEX US_IND (SIFRA_PREDMETA),
FOREIGN KEY (JMBAG) REFERENCES STUDENT(JMBAG),
FOREIGN KEY (SIFRA_PREDMETA) REFERENCES
PREDMET(SIFRA_PREDMETA))
ENGINE=INNODB;
```

Slika 5.13: Čuvanje integriteta za strane ključeve

Nakon realizacije sheme sa Slike 5.13, DBMS na primjer neće dopustiti da se u relaciju UPISAO ubaci n-torka s vrijednošću JMBAG koje nema u relaciji STUDENT. Također, iz relacije PREDMET neće se moći brisati n-torka sa ŠIFROM PREDMETA koja se pojavljuje u relaciji UPISAO.

Primijetimo da je redosljed naredbi CREATE TABLE na Slici 5.13 drukčiji nego na Slici 5.9. To je zato što se bilo koja relacija sa stranim ključem može stvoriti tek nakon što već postoji relacija koju taj strani ključ referencira. Na primjer, relacija NASTAVNIK se zbog stranog ključa IME ZAVODA mora stvarati nakon relacije ZAVOD. Pritom se u relaciji ZAVOD ne može istovremeno zadati i strani ključ OIB PROČELNIKA jer bi taj strani ključ zahtijevao baš suprotni redosljed stvaranja dviju relacija.

Na Slici 5.13 vidimo također i neke specifičnosti MySQL-a. Kao prvo, morali smo zahtijevati da se za sve datoteke umjesto standardne indeks-sekvencijalne organizacije koristi specifična organizacija InnoDB. Naime, jedino takva građa datoteka u MySQL-u omogućuje provjeru svojstava stranog ključa. Kao drugo, uz svaki strani ključ morali smo eksplicitno deklarirati sekundarni indeks koji će služiti za traženje po tom ključu. Kod drugih DBMS-a odgovarajuće naredbe CREATE TABLE obično izgledaju jednostavnije, to jest sadrže samo klauzule FOREIGN KEY, a ostali parametri se biraju automatski. Zahvaljujući navođenju sekundarnih indeksa, Slika 5.13 usput zamjenjuje i Sliku 5.10. Naime, nema više potrebe za uporabom zasebnih naredbi CREATE INDEX.

Na kraju, treba napomenuti da provjera svakog ograničenja, pogotovo onog za referencijalni integritet, predstavlja teret za DBMS i doprinosi usporavanju rada. Projektant zato treba odmjeriti koja su ograničenja stvarno potrebna, a koja se mogu zanemariti ili zamijeniti odgovarajućim provjerama u aplikacijama. Shema sa Slike 5.13 predstavlja svojevrsno pretjerivanje jer smo za pet relacija uveli pet referencijalnih integriteta. Vjerojatno bi bilo dovoljno provjeravati samo sekundarne ključeve u relaciji UPISAO, jer se jedino tu radi o nešto većoj količini podataka.

5.3. Sigurnost baze

Baza podataka predstavlja dragocjen resurs. Njezin nastanak i održavanje iziskuju goleme količine ljudskog rada. Zato se od DBMS-a očekuje da u što većoj mjeri jamči sigurnost podataka. To znači da se ne smije dogoditi da podaci budu uništeni ili oštećeni zbog tehničkog kvara, pogrešnih transakcija, nepažnje korisnika ili zlonamjernih radnji.

Današnji DBMS-i raspolažu djelotvornim mehanizmima za sigurnost. U ovom potpoglavlju opisujemo načine kako da projektant te mehanizme ugradi u svoju fizičku shemu i tako postigne njihovo aktiviranje tijekom rada baze. Prvi se odjeljak bavi se tehničkim aspektom sigurnosti, dakle oporavkom baze u slučaju njenog većeg ili manjeg oštećenja. Ostali odjeljci bave se suptilnijim aspektom koji se tiče zaštite baze od neovlaštenih radnji korisnika.

5.3.1. Stvaranje pretpostavki za oporavak baze

Da bismo bolje razumjeli načine kako sve može doći do oštećenja baze, sjetimo se da se rad s bazom u pravilu svodi na pokretanje takozvanih *transakcija*. Makar jedna transakcija s korisničkog stanovišta predstavlja jednu nedjeljivu cjelinu, ona se obično realizira kao niz od nekoliko elementarnih zahvata u samoj bazi.

Tipičan primjer transakcije je bankovna transakcija, gdje se zadani novčani iznos prebacuje s jednog bankovnog računa na drugi. Takvo prebacivanje predstavlja jednu logičku cjelinu, no ono se realizira kroz dvije zasebne promjene u bazi: smanjivanje salda na jednom računu i povećanje salda na drugom.

Osnovno svojstvo transakcije je da ona prevodi bazu iz jednog konzistentnog stanja u drugo. No međustanja koja nastaju nakon pojedinih operacija unutar transakcije mogu biti nekonzistentna. Da bi se očuvao integritet baze, transakcija mora u cijelosti biti izvršena ili uopće ne smije biti izvršena. Transakcija koja iz bilo kojeg razloga nije bila do kraja obavljena, morala bi biti *neutralizirana* – dakle svi podaci koje je ona do trenutka prekida promijenila, morali bi dobiti natrag svoje polazne vrijednosti.

Na primjer, prebacivanje novaca s jednog bankovnog računa na drugi čuva konzistenciju u smislu da ukupna količina novca na svim računima ostaje ista. No u tijeku realizacije tog prebacivanja doći će do privremene nekonzistencije, jer će novac biti skinut s jednog računa, a neće još biti stavljen na drugi. Ili obratno: bit će stavljen na drugi račun prije nego što je bio skinut s prvog. Ako se transakcija prekine tijekom realizacije, novac će netragom nestati ili će se stvoriti niotkud.

Rekli smo već da se baza podataka u toku svojeg rada može naći u neispravnom stanju. Budući da se ispravni rad s bazom postiže cjelovitim izvođenjem transakcija, najčešći razlog koji dovodi do oštećenja baze je baš neispravno izvedena transakcija, dakle transakcija koja se počela izvršavati, ali nije bila obavljena do kraja, a nije bila ni neutralizirana. Daljnji su, ali znatno rjeđi razlozi koji također mogu dovesti do oštećenja baze: pogrešno sastavljena transakcija, softverske pogreške u DBMS-u ili operacijskom sustavu te hardverske pogreške, na primjer kvar diska.

Od suvremenog se DBMS-a očekuje da u svim slučajevima oštećenja baze omogući njezin *oporavak*, dakle povratak u stanje koje je što ažurnije i pritom još uvijek konzistentno. No da bi oporavak zaista bio moguć, mora biti ispunjena bar neka od sljedećih pretpostavki.

- **Uključen je DBMS-ov mehanizam za upravljanje transakcijama.** Tada DBMS od aplikacije očekuje da eksplicitno najavi početak transakcije i da eksplicitno objavi njezin završetak. Pritom završetak može biti potvrda (*commit*) da je transakcija ispravno obavljena ili njezin opoziv (*rollback*). Za vrijeme izvršavanja transakcije DBMS samo privremeno pamti promjene u bazi. U slučaju potvrde te se promjene se trajno upisuju u bazu, a u slučaju opoziva one se neutraliziraju, odnosno zaboravljaju.

- **Povremeno se stvara rezervna kopija baze.** Ona se dobiva snimanjem cijele baze na drugi medij (drugi disk ili magnetsku traku) i to u trenutku kad smatramo da je baza u konzistentnom stanju. Stvaranje kopije je dugotrajna operacija koja može ometati redovni rad korisnika. Zato se kopiranje ne obavlja prečesto, već periodički u unaprijed predviđenim terminima – na primjer jednom tjedno.
- **Održava se žurnal-datoteka.** Riječ je o datoteci gdje je zabilježena „povijest“ svake transakcije koja je mijenjala bazu nakon zadnjeg stvaranja rezervne kopije. Za pojedinu transakciju žurnal bilježi adresu svakog zapisa koji je transakcija promijenila, zajedno s prethodnom vrijednošću tog zapisa i novom vrijednošću.

Navedene pretpostavke za oporavak baze zaista omogućuju razne oblike oporavka. Na primjer:

- DBMS-ovom kontrolom transakcija uz mogućnost opoziva znatno se smanjuje broj transakcija koje će oštetiti bazu svojim djelomičnim izvođenjem. Naime, kad god aplikacija utvrdi da se transakcija ne može izvršiti do kraja, ona će ju opozvati, a DBMS će neutralizirati promjene podataka. Sam postupak neutralizacije može se promatrati kao svojevrsni mikroskopski oblik oporavka.
- Žurnal-datoteka omogućuje neutralizaciju transakcije koja je došla do kraja i trajno je promijenila bazu, ali se naknadno utvrdilo da je bila pogrešna ili nepotrebna. Koristi se postupak odmotavanja unatrag (*roll-back*). Dakle čita se žurnal od kraja prema početku, pronalaze se stare vrijednosti zapisa koje je transakcija mijenjala, pa se te stare vrijednosti ponovo upisuju na odgovarajuća mjesta u bazu.
- Rezervna kopija baze omogućuje ponovno uspostavljanje baze u slučaju njezina znatnijeg oštećenja. Postupak se svodi na presnimavanje svih podataka iz rezervne kopije natrag u bazu. Time se uspostavlja stanje zabilježeno zadnjom rezervnom kopijom (možda od prošlog tjedna).
- Rezervna kopija i žurnal-datoteka zajedno omogućuju još bolji oporavak baze koja je pretrpjela znatnije oštećenje. Najprije se uspostavlja stanje iz zadnje rezervne kopije. Zatim se koristi postupak odmotavanja unaprijed (*roll-forward*). Dakle, žurnal-datoteka se čita od početka prema kraju i ponovo se za svaku potvrđenu transakciju u bazu unose sve zabilježene promjene podataka. Time se uspostavlja prilično ažurno stanje koje je prethodilo oštećenju.

Opisani mehanizmi i sredstva za oporavak baze mogu se uključivati i dodavati po potrebi, tako da njima obično rukuju administrator baze i programeri koji razvijaju aplikacije. Ipak, odluka koja će se sredstva rabiti spada u nadležnost projektanta. Naime, uključivanje pojedinog mehanizma donosi veću sigurnost, ali opterećuje svakodnevni rad baze i smanjuje performanse. Projektant treba procijeniti kakve će se vrste transakcija izvršavati, koliki je stvarni rizik od oštećenja i u kojoj mjeri se isplati žrtvovati performanse zbog veće sigurnosti.

Na osnovi svoje procjene, projektant treba dati odgovarajuće preporuke budućem administratoru i programerima. Štoviše, u mnogim DBMS-ima uporaba određenih mehanizama zaštite moguća je samo pod uvjetom da su datoteke organizirane na odgovarajući način. Takva ograničenja projektant mora uzeti u obzir kod oblikovanja fizičke građe, to jest projektantova fizička shema mora biti kompatibilna s njegovim vlastitim planovima za kasniju zaštitu.

U nastavku ćemo opisati kako se opisani mehanizmi i sredstva za oporavak baze realiziraju u MySQL-u.

- MySQL po defaultu ne upravlja transakcijama. On svaku SQL-naredbu smatra zasebnom cjelinom i odmah ju izvršava u bazi. To se zove *autocommit mode*. No taj se default može promijeniti tako da aplikacija ili korisnik pošalju naredbu

```
SET AUTOCOMMIT = 0;
```

Nakon toga, ali pod uvjetom da su sve datoteke tipa InnoDB, moguće je upravljati transakcijama. Početak transakcije mora se eksplicitno označiti naredbom

```
BEGIN;
```

Potvrda da je transakcija uredno završila postiže se naredbom

```
COMMIT;
```

a opoziv neuspjele transakcije naredbom

```
ROLLBACK;
```

- Stvaranje rezervne kopije MySQL baze obavlja se pozivom uslužnog programa mysqldump. Program se poziva iz komandne ljsuke operacijskog sustava i prima opcije koje određuju koja će se baza kamo presnimiti.
- MySQL po defaultu održava žurnal-datoteku. Naime, sam DBMS realiziran je kao program mysqld. Taj program prilikom pokretanja čita komandnu datoteku koja u svojem standardnom obliku sadrži opciju

```
--log-update=ime_datoteke.
```

Time je određeno ime datoteke u koju će se upisivati sve promjene baze. Ako želimo isključiti žurnal-datoteku, tada treba zaustaviti mysqld i ponovo ga pokrenuti bez navedene opcije.

Kao primjer upravljanja transakcijama u MySQL-u na Slici 5.14 vidi se niz naredbi kojima se plaća nastavnika Turinga smanjuje za 1000, a plaća nastavnika Pascala povećava za 1000. Cijeli niz naredbi proglašen je nedjeljivom cjelinom koja se mora izvršiti u cijelosti ili se uopće ne smije izvršiti. Na taj se način čuva konzistencija u smislu da ukupan zbroj plaća ostaje isti. Promjene se obavljaju u relaciji NASTAVNIK koja je opisana fizičkom shemom na Slici 5.13.


```

SET AUTOCOMMIT = 0;

BEGIN;

UPDATE NASTAVNIK
  SET PLACA = PLACA - 1000
  WHERE PREZIME = 'Turing';

UPDATE NASTAVNIK
  SET PLACA = PLACA + 1000
  WHERE PREZIME = 'Pascal';

COMMIT; (ili ROLLBACK;)

SET AUTOCOMMIT = 1;

```

Slika 5.14: Transakcija u MySQL-u

Primijetimo da fizička shema sa Slike 5.13 traži da sve datoteke budu tipa InnoDB. Odabir InnoDB-a je nužnost jer MySQL zna upravljati jedino transakcijama koje se odvijaju nad takvim datotekama.

5.3.2. Davanje ovlaštenja korisnicima

Zaštita podataka od neovlaštene uporabe uglavnom se postiže tako da se korisnicima pomoću SQL-naredbi GRANT i REVOKE dodjeljuju ili uskraćuju ovlaštenja. Uvođenje korisnika i upravljanje njihovim ovlaštenjima obično je posao administratora baze. Ipak, dobro je da projektant u sklopu fizičkog projektiranja baze već predvidi nekoliko tipičnih korisnika i predloži njihova ovlaštenja. Projektantovi naputci mogu poslije služiti administratoru kao obrazac za uvođenje daljnjih korisnika.

U MySQL-u se pojedino ovlaštenje veže uz kombinaciju MySQL-a imena korisnika i imena stroja s kojeg se korisnik prijavljuje. Dakle, ovlaštenje je pridruženo „adresi e-pošte“ ime_korisnika@ime_stroja. To znači da ista osoba može imati drukčija ovlaštenja ako se prijavljuje s drugog stroja. Uobičajena ovlaštenja su: SELECT, INSERT, DELETE, UPDATE, ALTER, CREATE, DROP, ALL itd., a njima se korisnika ovlašćuje da pokreće istoimene SQL-naredbe, odnosno u slučaju ALL daju mu se sva ovlaštenja.

Doseg ovlaštenja može biti: globalno za sve baze koje kontrolira dotična instalacija MySQL (*.*), za jednu takvu bazu (ime_baze.*), za jednu relaciju jedne baze (ime_baze.ime_relacije) ili čak za pojedine attribute u jednoj relaciji.

Slika 5.15 sadrži prvi primjer davanja ovlaštenja u MySQL-u. U gornjem dijelu slike vidi se naredba GRANT kojom administrator neregistriranom (*anonymous*) korisniku dopušta pretraživanje fakultetske baze fakultet. Donji dio slike prikazuje jednu moguću sesiju neregistriranog korisnika koji uspješno pregledava sadržaj fakultetske baze no ne uspijeva izvršiti promjene u njoj.

```
GRANT SELECT on fakultet.* TO "@localhost;

$ mysql -u nepoznato_ime
> SELECT USER;
  (ispisuje se: nepoznato_ime@local host)
> USE fakultet;
> SELECT * FROM PREDMET;
...
  (ispis)
...
> INSERT INTO PREDMET VALUES
  (33333, 'Novi naslov' , 'Zavod za racunarstvo', 33571209458, 'L', 5));
...
  (poruka o greški)
...
```

Slika 5.15: Davanje ovlaštenja neregistriranom korisniku

Slika 5.16 sadrži drugi primjer davanja ovlaštenja u MySQL-u. U gornjem dijelu slike vide se naredbe kojima administrator stvara korisnika someuser s lozinkom loz000, koji se prijavljuje s lokalnog računala, može raditi sve što hoće u svojoj bazi s imenom someuser te smije pretraživati fakultetsku bazu fakultet.

U donjem dijelu slike vidi se moguća sesija korisnika someuser. Nakon što se prijavio navođenjem lozinke, someuser najprije neuspješno pokušava gledati bazu tudja_baza za koju nema ovlaštenja. Zatim uspješno stvara i ažurira relaciju u svojoj bazi someuser, gdje ima sva ovlaštenja. Na kraju radi s bazom fakultet, gdje uspješno pregledava sadržaj jedne relacije, no ne uspijeva izvršiti promjene u njoj.

Na slici 5.17 vidi se primjer oduzimanja ovlaštenja u MySQL-u. Gornji dio slike prikazuje naredbe kojima administrator korisniku someuser oduzima pravo čitanja relacija PREDMET, ZAVOD i UPISAO u fakultetskoj bazi fakultet. Drugi dio slike prikazuje sesiju korisnika someuser, gdje on nakon prijave neuspješno pokušava čitati relaciju PREDMET iz fakultetske baze, no uspijeva pročitati relaciju NASTAVNIK iz iste baze.

```

CREATE DATABASE someuser;

GRANT ALL ON someuser.* TO
  someuser@localhost IDENTIFIED BY 'loz000';

GRANT SELECT ON fakultet.* TO someuser@localhost;

$ mysql -u someuser -p
  Enter password: ***** (loz000)
> SELECT USER( );
  (ispisuje se: someuser@localhost)
> USE tudja_baza;
> SHOW TABLES;
  ...
  (poruka o greški)
  ...
> USE someuser;
> CREATE TABLE PROBA
  (ID NUMERIC(2) UNSIGNED NOT NULL,
  NAZIV CHAR(20),
  PRIMARY KEY(ID));
> INSERT INTO PROBA VALUES (44, 'Novi naziv');

> USE fakultet;
> SELECT * FROM PREDMET;
  ...
  (ispis)
  ...
> INSERT INTO PREDMET VALUES
  (33333, 'Novi naslov', 'Zavod za racunarstvo', 33571209458, 'L', 5));
  ...
  (poruka o greški)
  ...

```

Slika 5.16: Davanje ovlaštenja registriranom korisniku

```

REVOKE SELECT ON fakultet.* FROM "@localhost;
REVOKE SELECT ON fakultet.* FROM someuser@localhost;
GRANT SELECT ON fakultet.STUDENT TO someuser@localhost;
GRANT SELECT ON fakultet.NASTAVNIK TO someuser@localhost;

$ mysql -u someuser -p
  Enter password: ***** (loz000)
> USE fakultet;
> SELECT * FROM PREDMET;
  ...
  (poruka o greški)
  ...
> SELECT * FROM NASTAVNIK;
  ...
  (ispis)
  ...

```

Slika 5.17: Oduzimanje ovlaštenja korisnicima

Prethodni primjeri naredbi GRANT i REVOKE sadržavali su u sebi specifičnosti MySQL-a. Svaki DBMS ima neke svoje specifičnosti, tako da se mogućnosti davanja i oduzimanja ovlaštenja dosta razlikuju. Ono što MySQL nema, a mnogi drugi DBMS-i imaju, mogućnost je uvođenja korisničkih skupina. Ako postoji podrška za korisničke skupine, tada se ovlaštenja ne trebaju dodjeljivati individualnim korisnicima već skupinama. Svakog individualnog korisnika smještavamo u neku skupinu, čime on nasljeđuje sva ovlaštenja za tu skupinu. Takav način rada je spretno ako imamo velik broj korisnika sa sličnim ovlaštenjima.

Na kraju ovog odjeljka treba još naglasiti da se sustav ovlaštenja uvijek oslanja na zaštitu fizičkih direktorija i datoteka na razini operacijskog sustava računala. Tako na primjer u slučaju MySQL-a zaštita u operacijskom sustavu mora biti postavljena tako da jedini proces koji smije pristupiti fizičkim direktorijima i datotekama bude sam MySQL, točnije program mysqld.

5.3.3. Uporaba pogleda kao mehanizma zaštite

U prvom poglavlju spomenuli smo poglede (podsheme) kao sredstvo za postizavanje logičke nezavisnosti podataka. No pogledi mogu služiti i za zaštitu podataka. Naime, projektant ili administrator mogu određenom korisniku pridružiti njegov pogled na bazu. Korisnik tada „vidi“ samo dio baze pa su mu time znatno ograničene mogućnosti zlouporabe podataka.

U relacijskom modelu i globalna shema i pogled (podshema) zadaju se kao skup relacija. Pritom se virtualne relacije, koje čine pogled, izvode iz stvarnih relacija, koje čine globalnu shemu. U SQL-u se relacija-pogled zadaje naredbom CREATE VIEW, a izvođenje iz globalnih relacija opisuje se naredbom SELECT, koja je ugniježđena u CREATE VIEW.

Da bi zaštita preko pogleda zaista djelovala, potrebno je određenom korisniku još regulirati i ovlaštenja. Naime, naredbe GRANT i REVOKE primjenjive su ne samo na stvarne relacije nego i na poglede. Pomoću GRANT i REVOKE mora se osigurati da korisnik nema pristup do stvarnih relacija, ali da može pristupiti pogledima. Na taj način korisnik je prisiljen raditi samo s onim podacima koje smo obuhvatili pogledima, a ostali podaci su mu skriveni i nedostupni.

Definiranje pogleda za pojedine vrste korisnika moglo bi se prepustiti administratoru baze. No bolje je da se time bavi projektant, jer je to aktivnost koja zadire u logičku razinu projektiranja. Ako to nije učinio prije, projektant bi najvažnije poglede trebao definirati u sklopu svoje fizičke sheme navođenjem odgovarajućih naredbi CREATE VIEW.

Slika 5.18 sadrži primjer uporabe pogleda kao mehanizma zaštite u fakultetskoj bazi sa Slike 5.13. Cilj koji se želi postići je skrivanje povjerljivog podatka o plaći nastavnika. Navedena naredba CREATE VIEW stvara virtualnu relaciju NAST_VIEW1, koja izgleda skoro isto kao i stvarna relacija NASTAVNIK jedino što u njoj nema atributa PLACA. Naredba je pisana u sintaksi MySQL-a. Da bismo zaista zaštitili podatak o plaći, većinu korisnika baze moramo ovlaštenjima prisiliti da rabe NAST_VIEW1 kao zamjenu za NASTAVNIK. Korisnik tada vidi „vertikalni“ segment originalne relacije (samo neke stupce).

```
CREATE VIEW NAST_VIEW1
AS SELECT OIB, PREZIME, IME, IME_ZAVODA, BROJ_SOBE
FROM NASTAVNIK;
```

Slika 5.18: Pogled koji skriva plaće nastavnika

Na slici 5.19 vidimo još jedan primjer zaštite fakultetske baze podataka pomoću pogleda. Prikazana naredba CREATE VIEW stvara pogled NAST_VIEW2 namijenjen tajnici Zavoda za računarstvo na fakultetu. Opet se služimo sintaksom MySQL-a. Tajnica smije pristupiti svim podacima o nastavnima, čak i njihovim plaćama, ali sve to samo za nastavnike iz svojeg zavoda. Dakle tajnica vidi „horizontalni“ segment originalne relacije (samo neke retke).

```
CREATE VIEW NAST_VIEW2
AS SELECT * FROM NASTAVNIK
WHERE IME_ZAVODA = 'Zavod za racunarstvo';
```

Slika 5.19: Pogled koji se ograničava na nastavnike iz jednog zavoda

```
CREATE VIEW UPISAO_VIEW
AS SELECT
PREDMET.NASLOV, UPISAO.DATUM_UPISA, UPISAO.OCJENA
FROM UPISAO, PREDMET
WHERE UPISAO.JMBAG = 0036398757
AND UPISAO.SIFRA_PREDMETA = PREDMET.SIFRA_PREDMETA;
```

Slika 5.20: Pogled na predmete koje je upisao jedan student

Slika 5.20. sadrži treći primjer uporabe pogleda u fakultetskoj bazi podataka. Naredba CREATE VIEW pisana u MySQL-u definira pogled UPISAO_VIEW namijenjen studentu s JMBAG-om 0036398757. Taj student vidi podatke o predmetima koje je upisao, no skriveni su mu podaci o upisu drugih studenata. Šifre upisanih predmeta zamijenjene su naslovima predmeta. Dakle, student vidi relaciju koja u tom obliku ne postoji u bazi već se dobiva spajanjem podataka iz dviju postojećih relacija.

5.4. Vježbe

- **Zadatak 5.1.** Rješavanjem Zadatka 3.1 ili 4.1 dobili ste nadopunjenu relacijsku shemu baze podataka o fakultetu. Pretvorite tu relacijsku shemu u fizičku shemu za MySQL. Osigurajte čuvanje integriteta za neke od stranih ključeva.
- **Zadatak 5.2.** Rješavanjem Zadatka 3.2 ili 4.2 dobili ste relacijsku shemu baze podataka o knjižnici. Pretvorite tu relacijsku shemu u fizičku shemu za MySQL. Osigurajte čuvanje integriteta za neke od stranih ključeva.
- **Zadatak 5.3.** Razmislite koje bi se sve vrste (skupine) korisnika mogle koristiti bazom podataka o fakultetu. Precizno definirajte ovlaštenja za tipičnog korisnika iz svake skupine. Napišite odgovarajuće naredbe GRANT i REVOKE te eventualne naredbe CREATE VIEW. Služite se sintaksom MySQL-a.

Dodatni zadaci:

- **Zadatak 5.4.** Rješavanjem Zadatka 3.3 ili 4.8 dobili ste relacijsku shemu za bazu podataka iz svojeg područja interesa. Pretvorite tu relacijsku shemu u fizičku shemu za MySQL. Osigurajte čuvanje integriteta za neke od stranih ključeva.
- **Zadatak 5.5.** U Prilogu 1 pronađite relacijsku shemu baze podataka o bolnici. Na osnovu te sheme i bez čitanja ostatka priloga sami oblikujte odgovarajuću fizičku shemu za MySQL. Usporedite svoje rješenje s onim u prilogu.
- **Zadatak 5.6.** U Prilogu 2 pronađite normaliziranu relacijsku shemu baze podataka o znanstvenoj konferenciji. Na osnovu te sheme i bez čitanja ostatka priloga sami oblikujte odgovarajuću fizičku shemu za MySQL. Usporedite svoje rješenje s onim u prilogu.

Prilozi

U prethodnim poglavljima opisali smo postupak projektiranja baze podataka i ilustrirali smo ga na studijskom primjeru baze podataka o fakultetu. U ovim priložima isti postupak provodimo kroz još dva studijska primjera, a to su baza podataka o bolnici i baza podataka o znanstvenoj konferenciji.

P.1. Projektiranje baze podataka o bolnici

U ovom studijskom primjeru bavimo se pojednostavnjenom i donekle neobičnom bolnicom. Projektiranje kreće od specifikacije koja je dobivena utvrđivanjem i analizom zahtjeva, a zatim se odvija u tri uobičajene faze: projektiranje na konceptualnoj, logičkoj, odnosno fizičkoj razini.

P.1.1. Specifikacija za bolnicu

Utvrđivanjem i analizom zahtjeva dobili smo ovu specifikaciju. Ona govori o bolnici, njezinim prostorijama, liječnicima, osoblju i pacijentima te o odgovarajućim odnosima i pravilima.

Pacijenti koji zauzimaju sobe. Pacijent se obično prilikom dolaska u bolnicu smješta u bolničku sobu. Svaka soba može primiti više pacijenata. Konzultanti (stariji kirurzi) bolnice smiju imati i svoje privatne pacijente, koji su smješteni u jednokrevetnim privatnim sobama. Informacije koje treba pamtiti o pacijentu uključuju osobni identifikacijski broj (OIB), prezime, ime, adresu i tako dalje.

Medicinske sestre zadužene za sobe. Sestra može ili ne mora biti zadužena za sobu. Pritom jedna sestra može biti zadužena najviše za jednu sobu, no za istu sobu može biti zaduženo više sestara. Sestra je jednoznačno određena svojim OIB-om.

Kirurške operacije koje se obavljaju nad pacijentima. Nad istim pacijentom može se obaviti više kirurških operacija. Informacije su o jednoj operaciji: tip operacije, pacijent, kirurg, datum, vrijeme i mjesto.

Kirurzi koji obavljaju operacije. Jednu operaciju obavlja samo jedan kirurg, a za ostale se prisutne kirurge smatra da asistiraju pri operaciji. Kirurge nadgledaju stariji kirurzi, takozvani konzultanti, koji također mogu obavljati operacije ili asistirati. Informacije su o jednom kirurgu su: OIB, prezime i ime, adresa, broj telefona i tako dalje. Svaki konzultant ima svoju specijalnost.

Operacijske sale u kojima se odvijaju operacije. Jedna se operacija odvija samo u jednoj sali, no ista sala može biti poprište mnogih operacija. Svaka sala ima svoju identifikacijsku oznaku. Neke sale su specijalno opremljene za neke vrste operacija.

Medicinske sestre zadužene za sale. Sestra može ili ne mora biti zadužena za salu, no ne može biti zadužena za više od jedne sale. Za jedno salu može biti zaduženo više sestara.

P.1.2 . Konceptualna shema za bolnicu

Početni dio projektiranja baze podataka o bolnici je projektiranje na konceptualnoj razini. Čitanjem prethodne specifikacije otkrivamo elemente od kojih se sastoji konceptualna shema naše baze, dakle entitete, veze i atribute. Konceptualnu shemu oblikujemo crtanjem reduciranog Chenova dijagrama entiteta i veza te sastavljanjem dodatnog teksta koji prati dijagram. Dobiveni dijagram prikazan je na Slici P.1, a pripadni popratni tekst nalazi se na Slici P.2.

Iz Slike P.1 vidljivo je od kojih se sve tipova entiteta i veza sastoji naša shema, a zbog upisanih kardinaliteta zadane su i funkcionalnosti veza te obaveznost članstva entiteta u vezama. Slike P.1 određuje popis atributa za pojedini tip entiteta i vezu.

P.1.3. Relacijska shema i rječnik podataka za bolnicu

Nastavak projektiranja baze podataka o bolnici je projektiranje na logičkoj razini. Služeći se uobičajenim pravilima, konceptualnu shemu sa Slike P.1 i Slike P.2 pretvaramo u relacijsku shemu, dakle skup relacija od kojih svaka ima zadano ime, atribute i primarni ključ. Također usput sastavljamo rječnik podataka, dakle popis svih atributa s objašnjenjem njihova tipa i značenja. Dobivena relacijska shema prikazana je na Slici P.3, a rječnik podataka na Slici P.4.

Vidimo da je svaki tip entiteta iz konceptualne sheme prikazan jednom relacijom u logičkoj shemi. S druge strane, prikaz veza zavisi o njezinoj funkcionalnosti te o obaveznosti članstva njezinih entiteta.

- Veza ZAUZIMA prikazana je stranim ključem ID SOBE u relaciji PACIJENT, jer u njoj PACIJENT ima skoro obavezno članstvo.
- Slično, veza LIJEČI prikazana je stranim ključem OIB KONZULTANTA u relaciji PRIVATNI PACIJENT.
- Također, strani ključevi OIB KIRURGA, OIB PACIJENTA i ID SALE u relaciji OPERACIJA prikazuju veze OBAVLJA, PODVRGAVA SE odnosno ODVIJA SE, za koje OPERACIJA ima obavezno članstvo.
- Veza ASISTIRA zbog svoje je funkcionalnosti M:M morala biti prikazana posebnom relacijom, koja sadrži ključne atribute od KIRURG i OPERACIJA zajedno s dodatnim atributom ULOGA.
- 1:M veze ZADUŽENA ZA SOBU odnosno ZADUŽENA ZA SALU su zbog neobaveznosti članstva prikazane posebnim relacijama. Te relacije sadrže ključne atribute odgovarajućih entiteta i dodatni atribut DATUM ZADUŽIVANJA. Kad bi većina sestara bila zadužena za sobe, tada bi možda bilo bolje vezu ZADUŽENA ZA SOBU prikazati stranim

ključem ID SOBE u relaciji SESTRA, no tada bi u istu relaciju morali ugraditi i dodatni atribut DATUM ZADUŽIVANJA.

- 1:M veza NADGLEDA zbog neobaveznosti je članstva prikazana posebnom relacijom. Mogla je biti prikazana i ubacivanjem OIB KONZULTANTA u relaciju KIRURG, no tada bi ubačeni atribut bio prazan za sve kirurge koje nitko ne nadgleda.

Primijetimo da je dobivena relacijska shema već u četvrtoj normalnoj formi, tako da nije potrebno provoditi dodatni postupak normalizacije. To je zato što je polazna konceptualna shema bila zdravo oblikovana.

P.1.4. Fizička shema za bolnicu

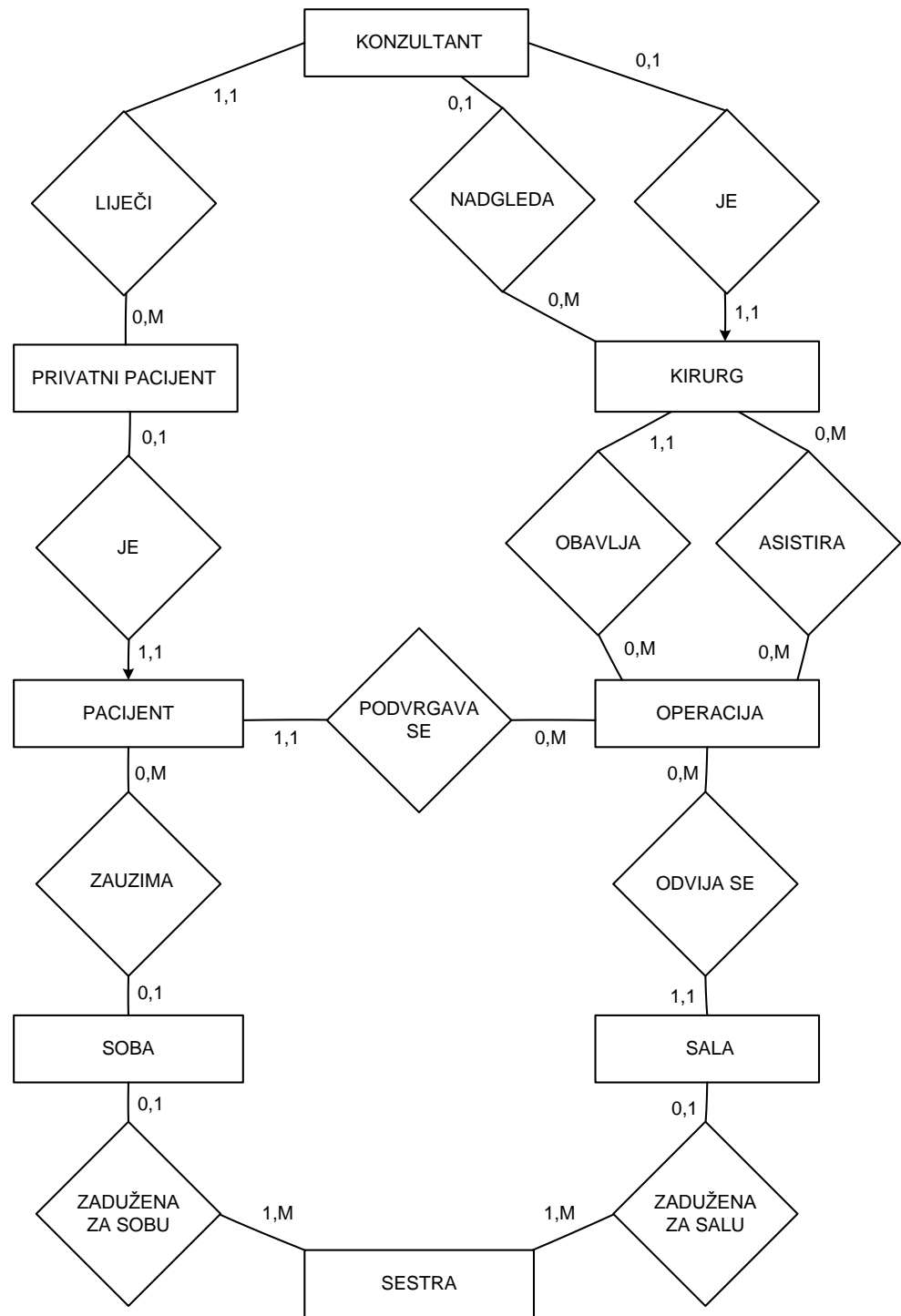
Zadnji dio projektiranja baze podataka o bolnici predstavlja projektiranje na fizičkoj razini. Relacijsku shemu naše baze pretvaramo u fizičku shemu tako da građu svake relacije sa Slike P.3 opišemo odgovarajućom SQL-naredbom CREATE TABLE. Pritom tipove atributa određujemo u skladu s rječnikom podataka sa Slike P.4. Ako se služimo sintaksom iz MySQL-a, tada dobivena fizička shema izgleda kao na Slikama P.5 i P.6.

Tekst sa Slike P.5 i P.6 treba smatrati početnom inačicom fizičke sheme koja se može dalje dotjerivati. Ta početna inačica osigurava integritet domena za attribute u onoj mjeri koliko to dopuštaju mogućnosti zadavanja tipova u MySQL-u. Također, osigurana je jedinstvenost vrijednosti primarnog ključa u svakoj relaciji.

Primijetimo da shema sa Slike P.5 i P.6 za sada ne osigurava referencijalni integritet, dakle konzistentnu uporabu vrijednosti za strane ključeve. Naime, u našoj bazi postoji vrlo velik broj stranih ključeva:

- ID SOBE u relaciji PACIJENT
- OIB KONZULTANTA u relaciji PRIVATNI PACIJENT
- OIB KIRURGA, ID SALE, i OIB PACIJENTA u relaciji OPERACIJA
- ID OPERACIJE, i OIB KIRURGA u relaciji ASISTIRA
- OIB NADGLEDANOG, i OIB KONZULTANTA u relaciji NADGLEDA
- ID SOBE u relaciji ZADUŽENA ZA SOBU
- ID SALE u relaciji ZADUŽENA ZA SALU.

Automatska provjera svih ovih ključeva ne dolazi u obzir jer bi to previše zakompliciralo fizičku građu baze i degradiralo njezine performanse. Ipak, neke važnije provjere mogle bi se implementirati uvođenjem sekundarnih indeksa i klauzulama FOREIGN KEY.

Slika P.1: Dijagram s entitetima i vezama za bazu podataka o bolnici

Tip entiteta KIRURG ima attribute:
OIB, PREZIME, IME, ADRESA, BROJ TELEFONA.

Tip entiteta KONZULTANT je podtip od KIRURG,
ima dodatni atribut:
SPECIJALNOST (grana kirurgije u kojoj se specijalizirao).

Tip entiteta PACIJENT ima attribute:
OIB, PREZIME, IME, ADRESA, DATUM ROĐENJA, SPOL.

Tip entiteta PRIVATNI PACIJENT JE podtip od PACIJENT,
ima dodatni atribut:
ID PRIVATNE SOBE.

Tip entiteta SESTRA ima attribute:
OIB, PREZIME, IME, STRUČNI STUPANJ.

Tip entiteta SOBA (misli se na sobu koja nije privatna) ima attribute:
ID SOBE, TIP SOBE, BROJ KREVETA.

Tip entiteta SALA ima attribute:
ID SALE, TIP SALE.

Tip entiteta OPERACIJA ima attribute:
ID OPERACIJE, TIP OPERACIJE, DATUM, VRIJEME.

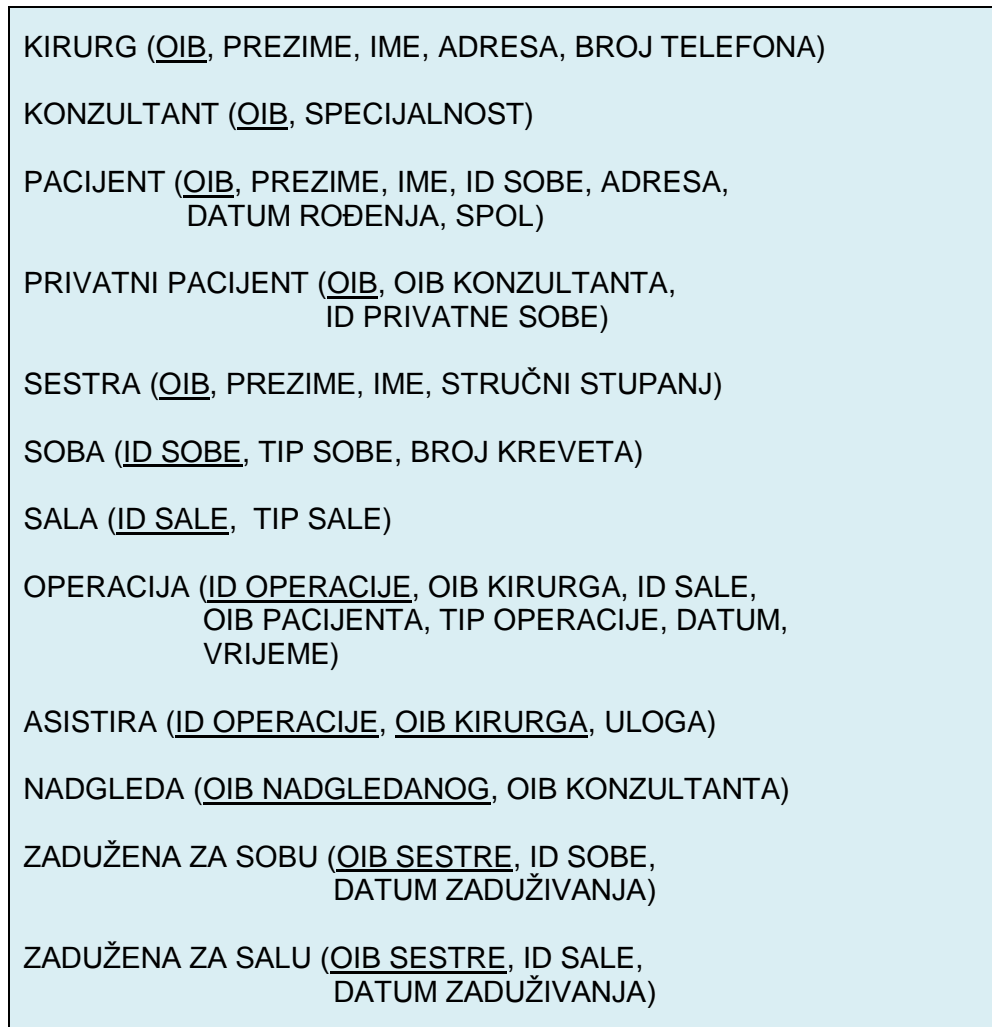
Veza ASISTIRA ima atribut:
ULOGA (kirurga u operaciji).

Veza ZADUŽENA ZA SOBU ima atribut:
DATUM ZADUŽIVANJA.

Veza ZADUŽENA ZA SALU ima atribut:
DATUM ZADUŽIVANJA.

Ostale veze nemaju attribute.

Slika P.2: Popratni tekst uz dijagram sa Slike P.1

Slika P.3: Relacijska shema za bazu podataka o bolnici

IME ATRIBUTA	TIP	OPIS
OIB	Niz od točno 11 znamenki	Šifra koja jednoznačno određuje osobu
PREZIME	Niz znakova	Prezime osobe
IME	Niz znakova	Ime osobe
ADRESA	Niz znakova	Ulica, kućni broj, poštanski broj, grad, država
BROJ TELEFONA	Niz znamenki	Pozivni broj zemlje, grada ili mreže, broj u mreži
SPECIJALNOST	Niz znakova	Naziv grane u kojoj se kirurg specijalizirao
ID (PRIVATNE) SOBE	Kratki niz znakova	Šifra koja jednoznačno određuje bolničku sobu
DATUM	Datum	Dan, mjesec i godina kad se nešto dogodilo
VRIJEME	Vrijeme	Sat i minuta kad se nešto dogodilo
SPOL	„muško“ ili „žensko“	Oznaka spola osobe
STRUČNI STUPANJ	Kratki niz znakova	Oznaka stručnog stupnja sestre
TIP SOBE	Kratki niz znakova	Oznaka tipa bolničke sobe
BROJ KREVETA	Cijeli broj	Broj koliko kreveta ima u bolničkoj sobi
ID SALE	Kratki niz znakova	Šifra koja jednoznačno određuje operacijsku salu
TIP SALE	Kratki niz znakova	Oznaka tipa operacijske sale
ID OPERACIJE	Niz znamenki	Šifra koja jednoznačno određuje operaciju
TIP OPERACIJE	Kratki niz znakova	Oznaka tipa operacije
ULOGA	Niz znakova	Opis uloge kirurga u operaciji

Slika P.4: Rječnik podataka za bazu podataka o bolnici

```
CREATE TABLE KIRURG
(OIB NUMERIC(11) UNSIGNED NOT NULL,
PREZIME CHAR(20),
IME CHAR(20),
ADRESA CHAR(80),
BROJ_TELEFONA NUMERIC(15) UNSIGNED,
PRIMARY KEY (OIB))
ENGINE = INNODB;

CREATE TABLE KONZULTANT
(OIB NUMERIC(11) UNSIGNED NOT NULL,
SPECIJALNOST CHAR(40),
PRIMARY KEY (OIB))
ENGINE = INNODB;

CREATE TABLE PACIJENT
(OIB NUMERIC(11) UNSIGNED NOT NULL,
PREZIME CHAR(20),
IME CHAR(20),
ID_SOBE CHAR(5),
ADRESA CHAR(80),
DATUM_RODZENJA DATE,
SPOL ENUM('M', 'Z'),
PRIMARY KEY (OIB))
ENGINE = INNODB;

CREATE TABLE PRIVATNI_PACIJENT
(OIB NUMERIC(11) UNSIGNED NOT NULL,
OIB_KONZULTANTA NUMERIC(11) UNSIGNED NOT NULL,
ID_PRIVATNE_SOBE CHAR(5),
PRIMARY KEY (OIB))
ENGINE = INNODB;

CREATE TABLE SESTRA
(OIB NUMERIC(11) UNSIGNED NOT NULL,
PREZIME CHAR(20),
IME CHAR(20),
STRUCNI_STUPANJ ENUM('SSS', 'VSHS', 'VSS'),
PRIMARY KEY (OIB))
ENGINE = INNODB;

CREATE TABLE SOBA
(ID_SOBE CHAR(5) NOT NULL,
TIP_SOBE CHAR(20),
BROJ_KREVETA NUMERIC(2) UNSIGNED,
PRIMARY KEY (ID_SOBE))
ENGINE = INNODB;
```

Slika P.5: Fizička shema za bazu podataka o bolnici (prvi dio)

```
CREATE TABLE SALA
  (ID_SALE CHAR(5) NOT NULL,
  TIP_SALE CHAR(20),
  PRIMARY KEY (ID_SALE))
ENGINE = INNODB;

CREATE TABLE OPERACIJA
  (ID_OPERACIJE NUMERIC(7) UNSIGNED NOT NULL,
  OIB_KIRURGA NUMERIC(11) UNSIGNED NOT NULL,
  ID_SALE CHAR(5) NOT NULL,
  OIB_PACIJENTA NUMERIC(11) UNSIGNED NOT NULL,
  TIP_OPERACIJE CHAR(20),
  DATUM DATE,
  VRIJEME TIME,
  PRIMARY KEY (ID_OPERACIJE))
ENGINE = INNODB;

CREATE TABLE ASISTIRA
  (ID_OPERACIJE NUMERIC(7) UNSIGNED NOT NULL,
  OIB_KIRURGA NUMERIC(11) UNSIGNED NOT NULL,
  ULOGA CHAR(40),
  PRIMARY KEY (ID_OPERACIJE, OIB_KIRURGA))
ENGINE = INNODB;

CREATE TABLE NADGLEDA
  (OIB_NADGLEDANOG NUMERIC(11) UNSIGNED NOT NULL,
  OIB_KONZULTANTA NUMERIC(11) UNSIGNED NOT NULL,
  PRIMARY KEY (OIB_NADGLEDANOG))
ENGINE = INNODB;

CREATE TABLE ZADUZENA_ZA_SOBU
  (OIB_SESTRE NUMERIC(11) UNSIGNED NOT NULL,
  ID_SOBES CHAR(5) NOT NULL,
  DATUM_ZADUZIVANJA DATE,
  PRIMARY KEY (OIB_SESTRE))
ENGINE = INNODB;

CREATE TABLE ZADUZENA_ZA_SALU
  (OIB_SESTRE NUMERIC(11) UNSIGNED NOT NULL,
  ID_SALE CHAR(5) NOT NULL,
  DATUM_ZADUZIVANJA DATE,
  PRIMARY KEY (OIB_SESTRE))
ENGINE = INNODB;
```

Slika P.6: Fizička shema za bazu podataka o bolnici (drugi dio)

P.2. Projektiranje baze podataka o znanstvenoj konferenciji

U ovom studijskom primjeru želimo projektirati bazu podataka koja će služiti kao podrška organizatorima neke znanstvene konferencije. Kao i u prethodnim primjerima, postupak kreće od specifikacije i nastavlja se kroz faze projektiranja na konceptualnoj, logičkoj i fizičkoj razini.

P.2.1. Specifikacija za znanstvenu konferenciju

Utvrđivanjem i analizom zahtjeva dobili smo ovu specifikaciju. Ona govori o znanstvenoj konferenciji, njezinim organizatorima i sudionicima i znanstvenim radovima koji će se izlagati na sjednicama. Opisani su postupci vezani uz pripremu, organizaciju i odvijanje konferencije.

Općenito o konferenciji. Computing Conference 2011 (kratica CC 2011) omogućuje prezentaciju novih rezultata u računarskim znanostima. Organizatori svoj poziv za sudjelovanje upućuju raznim fakultetima, institutima i kompanijama. Kao odgovor stiže nekoliko stotina radova (članaka). Recenzenti pregledavaju pristigle radove. Zbog ograničenja trajanja konferencije, samo 120 radova bit će prihvaćeno za prezentaciju na CC 2011. Svaki rad se svrstava u jednu od tema konferencije.

Raspored tema i sjednica. CC 2011 traje 4 dana, a svaki dan radi se 8 sati. Obrađuje se 8 tema (na primjer Umjetna inteligencija, Baze podataka, Računalna grafika, Softversko inženjerstvo i tako dalje). Prezentacije se održavaju u dva paralelna toka (dvije dvorane istovremeno). Svaka sjednica traje dva sata i posvećena je jednoj određenoj temi. Svaka tema ima dakle četiri sjednice.

Postupak recenziranja. Recenzente imenuje organizacijski odbor konferencije. Svaki recenzent je poznati stručnjak za određenu temu konferencije i sam je odgovoran za recenziranje svih pristiglih radova koji su svrstani u njegovu temu. Organizatori žele da sve teme budu podjednako zastupljene, zato će biti prihvaćeno najviše 15 radova po temi.

Evidencija sudionika. Očekuje se da će na konferenciji CC 2011 sudjelovati nekoliko tisuća ljudi. O svakom sudioniku treba pamtiti nekoliko osobnih podataka (titula, ime i prezime, radno mjesto, poštanska adresa, adresa e-pošte itd.). Također, sudionik se treba odlučiti kojim sve sjednicama namjerava prisustvovati. Zadnja informacija služi za računanje kotizacije.

Računanje kotizacije. Standardna kotizacija za jednu sjednicu je 50 EUR. Popusti su: 20% za sudionika koji je i autor rada prihvaćenog za prezentaciju, 30% za autora koji će i prezentirati rad, 40% za sudionika koji je ujedno i predsjedavajući neke od sjednica.

Sudjelovanje na sjednicama. Svaki sudionik može prijaviti prisustvovanje većem broju sjednica, pod uvjetom da se te sjednice vremenski ne preklapaju. Sudionici mogu mijenjati svoje polazne prijave dodavanjem novih sjednica ili odustajanjem od njih. No sudionikove prijave dva tjedna prije početka konferencije CC 2011 smatraju se konačnima.

Novčane doznake. Da bi podmirio kotizaciju, sudionik šalje organizatorima jednu ili više novčanih doznaka. Ako sudionik preplati kotizaciju, organizatori mu vraćaju preplaćeni iznos u obliku jedne doznake.

Baza podataka treba čuvati sve relevantne podatke o potencijalnim sudionicima, radovima, sjednicama, temama, recenzentima i doznakama.

P.2.2 . Konceptualna shema za znanstvenu konferenciju

U skladu s pravilima projektiranja na konceptualnoj razini, čitamo prethodnu specifikaciju te otkrivamo entitete, veze i atribute od kojih se sastoji konceptualna shema naše baze. Tu konceptualnu shemu opet dokumentiramo u obliku reduciranog Chenova dijagrama s popratnim tekstom. Dijagram je prikazan je na Slici P.7, a pripadni popratni tekst je na Slici P.8.

Iz Slike P.7 vidljivi su tipovi entiteta, veze te kardinalnosti veza. Posredno se vide i funkcionalnosti veza i obaveznost članstva entiteta u vezama. Slika P.8 daje popis atributa za pojedini tip entiteta i vezu.

P.2.3. Relacijska shema i rječnik podataka za znanstvenu konferenciju

U prvom dijelu projektiranja na logičkoj razini na osnovi konceptualne sheme sa Slika P.7 i P.8 izravno se dolazi do početne inačice relacijske sheme i do rječnika podataka. Dobivena relacijska shema prikazana je na Slici P.9, a sastoji se od skupa relacija od kojih svaka od njih ima zadano ime, atribute i primarni ključ. Rječnik podataka vidljiv je na Slici P.10 i on detaljnije objašnjava tip i značenje za svaki atribut.

Uočavamo da je svaki tip entiteta iz konceptualne sheme prikazan jednom relacijom u dobivenoj logičkoj shemi. S druge strane, način prikaza veze ovisi o njoj funkcionalnosti te o obaveznosti članstva njezinih entiteta.

- Veze JE AUTOR i PRISUTAN NA su veze s funkcionalnošću M:M, pa su zato prikazane posebnim relacijama AUTORSTVO odnosno PRISUSTVO.
- Veza PRIHVAĆEN ZA prikazana je posebnom relacijom PRIHVAĆANJE. Alternativno rješenje, zasnovano na umetanju stranog ključa OZNAKA SJEDNICE u relaciju RAD, nije pogodno zato jer većina radova neće biti prihvaćena za prezentaciju na konferenciji.

- Veza ODGOVORAN ZA prikazana je pomoću stranog ključa OZNAKA TEMA u relaciji RECENZENT. Čini se da je to bolje rješenje nego da smo u relaciju TEMA stavili strani ključ ADRESA E-POŠTE RECENZENTA. Naime, prvo se zadaju teme, a onda se za svaku od njih traži recenzent.
- Veza POSLAO već je implicitno prikazana time što se u relaciji DOZNAKA pojavljuje ADRESA E-POŠTE SUDIONIKA (pošiljatelja doznake).
- Ostale veze imaju funkcionalnost 1:M, s time da odgovarajući tip entiteta ima obavezno članstvo. Zato se te veze prikazuju ubacivanjem stranog ključa u pripadnu relaciju.

U nastavku projektiranja na logičkoj razini bavimo se normalizacijom. Za svaku relaciju iz sheme sa Slike P.9 provjeravamo je li ona u dovoljno visokoj normalnoj formi, te treba li je prevesti u višu normalnu formu. Zaključujemo:

- Relacije RAD, TEMA, DOZNAKA, AUTORSTVO, PRIHVAĆANJE i PRISUSTVO su očito u 4NF pa ih ne treba mijenjati.
- U relaciji SJEDNICA kombinacije atributa (DATUM, VRIJEME OD, OZNAKA DVORANE) odnosno (DATUM, VRIJEME DO, OZNAKA DVORANE) čine kandidate za ključ. No mi smo ipak uveli OZNAKU SJEDNICE kao spretniju kraticu.
- Primijetimo da u relaciji SJEDNICA postoji funkcionalna ovisnost VRIJEME OD → VRIJEME DO ili VRIJEME DO → VRIJEME OD. Zato, strogo govoreći, SJEDNICA nije u BCNF, čak ni u 3NF. No razbijanje te relacije na manje ne bi imalo smisla. Naime, attribute DATUM, VRIJEME OD, VRIJEME DO, OZNAKA DVORANE upisujemo (zbog udobnosti) uvijek zajedno s OZNAKOM SJEDNICE. Ne može doći do anomalija koje su inače prisutne kod relacija koje nisu u 3NF. Zato relaciju SJEDNICA ostavljamo u sadašnjem obliku.
- Smatramo da NAZIV USTANOVE u relaciji SUDIONIK odnosno RECENZENT ne određuje POŠTANSKU ADRESU. Naime, ista ustanova može biti raspoređena na više adresa. Zanima nas adresa na kojoj se nalazi određena osoba, a ne matična adresa cijele ustanove. Zbog toga ovdje nije riječ o tranzitivnoj ovisnosti, pa je relacija RECENZENT u 4NF.
- U relaciji SUDIONIK ipak postoji jedna druga tranzitivna ovisnost: E ADRESA E-POŠTE → STATUS → IZNOS KOTIZACIJE. Zbog toga SUDIONIK nije u 3NF pa tu relaciju moramo normalizirati. Postupak normalizacije svodi se na razbijanje relacije SUDIONIK na dvije, čime nastaje nova relacija koju možemo zvati TARIFA.

Nova inačica relacijske sheme koja nastaje normalizacijom prikazana je na Slici P.11. U odnosu na prethodnu inačicu sa Slike P.9, u novoj inačici postoje samo dvije razlike:

- relacija SUDIONIK ima jednostavniju građu
- pojavila se nova relacija TARIFA.

Shema sa Slike P.11 u dovoljnoj je mjeri normalizirana. Naime, sve su njezine relacije u 4NF.

Primijetimo da je odstupanje od 4NF u shemi sa Slike P.9 nastupilo zbog propusta u oblikovanju entiteta i veza. Naime, trebalo je uočiti da postoji tip entiteta TARIFA koji govori da bilo koji sudionik s određenim statusom plaća istu kotizaciju. Također, trebalo je uočiti da postoji veza s funkcionalnošću M:1 između SUDIONIKA i TARIFE koja određuje koliko određeni sudionik plaća za kotizaciju. Da smo to sve uvažili otpočetka, postupak oblikovanja relacijske sheme odmah bi nam dao shemu u 4NF i nikakav daljnji postupak normalizacije ne bi bio potreban.

P.2.4. Fizička shema za znanstvenu konferenciju

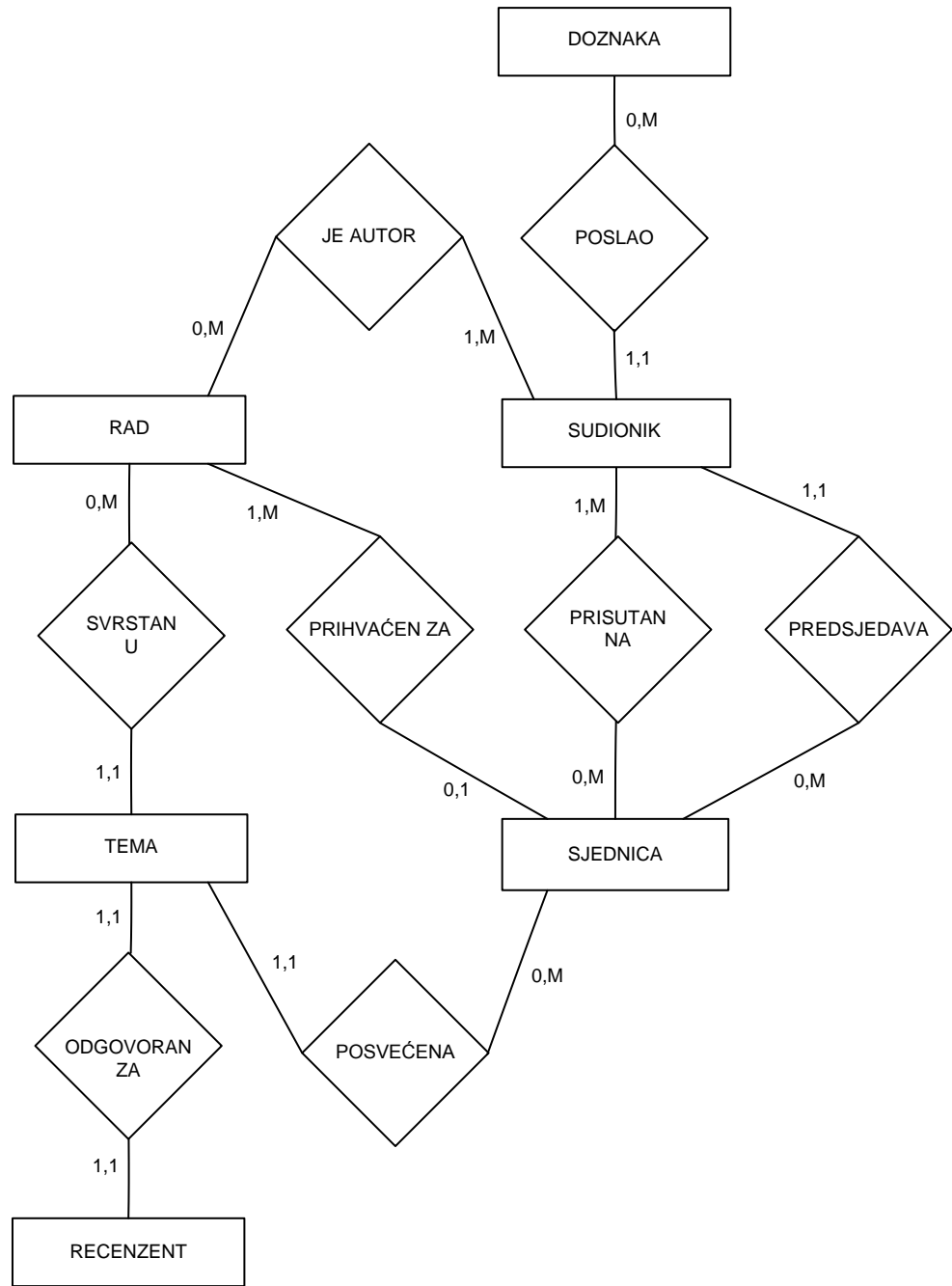
U sklopu projektiranja na fizičkoj razini, normaliziranu relacijsku shemu naše baze za znanstvenu konferenciju pretvaramo u fizičku shemu. To radimo tako da građu svake relacije sa Slike P.11 opišemo odgovarajućom SQL-naredbom CREATE TABLE. Pritom tipove atributa nastojimo što bolje uskladiti s rječnikom podataka sa Slike P.10. Dobivena fizička shema prikazana je na Slikama P.12 i P.13. Koristili smo se sintaksom MySQL-a.

Kao i u prošlim primjerima, tekst sa Slike P.12 i P.13 tek je početna inačica fizičke sheme koja se može dalje dotjerivati. Naime, ta početna inačica uglavnom osigurava integritet domena za attribute i jedinstvenost vrijednosti primarnih ključeva, no ne osigurava referencijalni integritet za strane ključeve.

Primijetimo da u našoj bazi za znanstvenu konferenciju postoji velik broj stranih ključeva:

- STATUS u relaciji SUDIONIK
- OZNAKA TEME u relaciji RECENZENT
- ADRESA E-POŠTE SUDIONIKA u relaciji DOZNAKA
- OZNAKA TEME i ADRESA E-POŠTE PREDSDJEDAVAJUĆEG u relaciji SJEDNICA
- BROJ RADA i ADRESA E-POŠTE AUTORA u relaciji AUTORSTVO
- BROJ RADA i OZNAKA SJEDNICE u relaciji PRIHVACANJE
- ADRESA E-POŠTE SUDIONIKA i OZNAKA SJEDNICE u relaciji PRISUSTVO.

Automatska provjera referencijalnog integriteta za neke od tih ključeva mogla bi se po potrebi implementirati uvođenjem sekundarnih indeksa i klauzulama FOREIGN KEY. To bi zahtijevalo nadopunu nekih od naredbi CREATE TABLE sa slika P.12 odnosno P.13

Slika P.7: Dijagram entiteta i veza za bazu podataka o znanstvenoj konferenciji

Tip entiteta RAD ima attribute:

BROJ RADA, NASLOV RADA, BROJ STRANICA.

Tip entiteta SUDIONIK ima attribute:

ADRESA E-POŠTE, TITULA, PREZIME, IME,
NAZIV USTANOVE, POŠTANSKA ADRESA,
STATUS (obični, autor, izlagač, predsjednik),
IZNOS KOTIZACIJE (po sjednici).

Tip entiteta RECENZENT ima attribute:

ADRESA E-POŠTE, TITULA, PREZIME, IME,
NAZIV USTANOVE, POŠTANSKA ADRESA.

Tip entiteta TEMA ima attribute:

OZNAKA TEME, NAZIV TEME, OPIS TEME.

Tip entiteta DOZNAKA ima attribute:

ADRESA E-POŠTE SUDIONIKA, DATUM, PLAĆENI IZNOS
(jedan sudionik u jednom danu može imati samo jednu doznaku).

Tip entiteta SJEDNICA ima attribute:

OZNAKA SJEDNICE (pon1, pon2, ... čet8), DATUM, VRIJEME OD,
VRIJEME DO, OZNAKA DVORANE
(gdje se održava).

Ni jedna veza nema attribute veze.

Slika P.8: Popratni tekst uz dijagram sa Slike P.7

RAD (BROJ RADA, NASLOV RADA, BROJ STRANICA)

SUDIONIK (ADRESA E-POŠTE, TITULA, PREZIME, IME,
NAZIV USTANOVE, POŠTANSKA ADRESA,
STATUS, IZNOS KOTIZACIJE).

RECENZENT (ADRESA E-POŠTE, TITULA, PREZIME, IME,
NAZIV USTANOVE, POŠTANSKA ADRESA,
OZNAKA TEME)

TEMA (OZNAKA TEME, NAZIV TEME, OPIS TEME)

DOZNAKA (ADRESA E-POŠTE SUDIONIKA, DATUM,
PLAĆENI IZNOS)

SJEDNICA (OZNAKA SJEDNICE, DATUM, VRIJEME OD,
VRIJEME DO, OZNAKA DVORANE, OZNAKA TEME,
ADRESA E-POŠTE PREDSJEDAVAJUĆEG)

AUTORSTVO (BROJ RADA, ADRESA E POŠTE AUTORA)

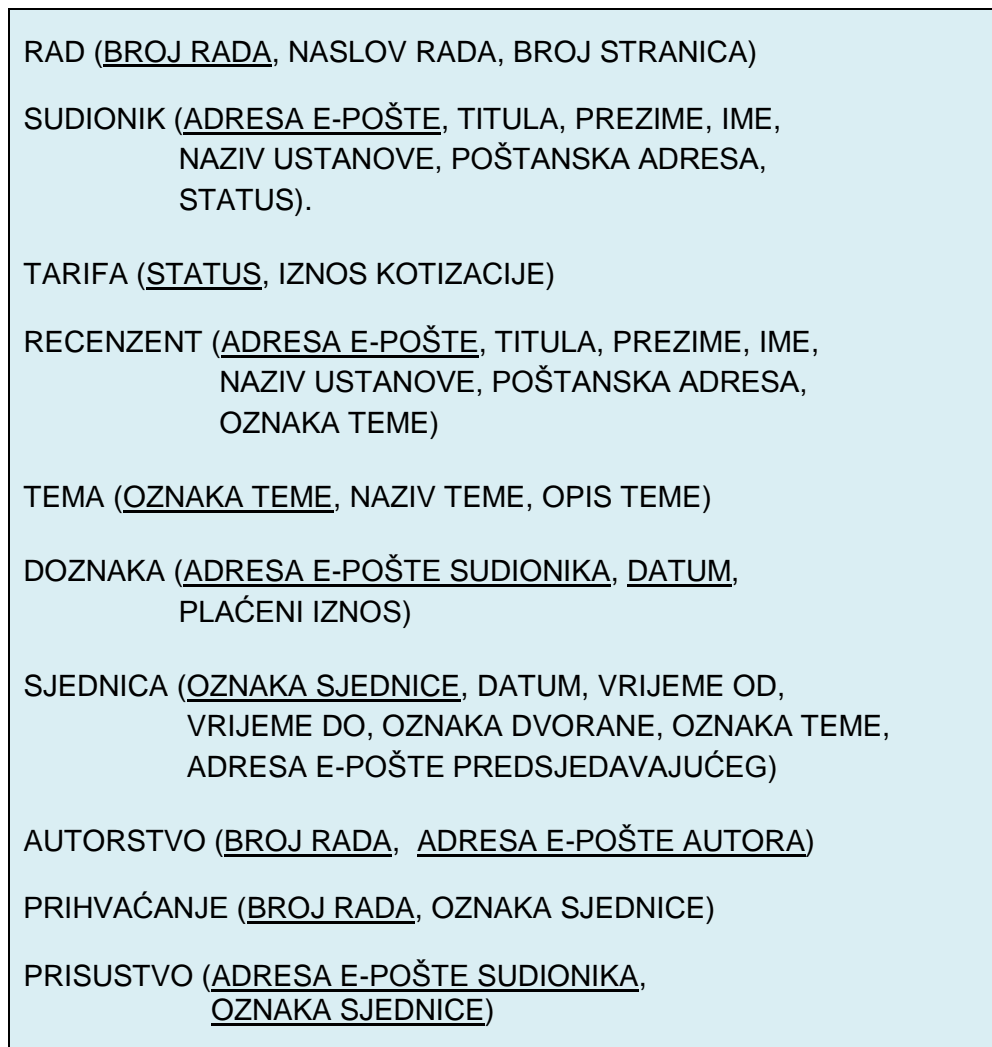
PRIHVAĆANJE (BROJ RADA, OZNAKA SJEDNICE)

PRISUSTVO (ADRESA E-POŠTE SUDIONIKA,
OZNAKA SJEDNICE)

Slika P.9: Početna inačica relacijske sheme za bazu podataka o znanstvenoj konferenciji

IME ATRIBUTA	TIP	OPIS
BROJ RADA	Cijeli broj	Šifra koja jednoznačno određuje rad
NASLOV RADA	Niz znakova	Naslov koji piše na radu
BROJ STRANICA	Mali cijeli broj	Broj koliko rad ima stranica
ADRESA E-POŠTE	Niz znakova	Koristi se kao šifra koja jednoznačno određuje osobu
TITULA	„Prof.dr.sc“, „Doc.dr.sc“ i sl.	Jedna od uobičajenih kratica za akademski ili stručni naziv
PREZIME	Niz znakova	Prezime osobe
IME	Niz znakova	Ime osobe
NAZIV USTANOVE	Niz znakova	Jednoznačno određuje ustanovu gdje radi osoba
POŠTANSKA ADRESA	Niz znakova	Adresa osobe u ustanovi gdje radi: ulica, kućni broj, poštanski broj, grad, država
STATUS	„obični“, „autor“, „izlagač“ ili „predsjedavajući“	Status sudionika koji određuje kolika će mu biti kotizacija
IZNOS KOTIZACIJE	Mali cijeli broj	Iznos kotizacije u eurima koji sudionik mora platiti za svaku sjednicu kojoj prisutvuje
OZNAKA TEME	Kratki niz znakova	Kratka šifra koja jednoznačno određuje temu
NAZIV TEME	Niz znakova	Puni naziv teme
OPIS TEME	Niz znakova	Opširnije obrazloženje što spada, a što ne spada u određenu temu
DATUM	Datum	Dan, mjesec i godina kad se nešto događa
PLAĆENI IZNOS	Mali cijeli broj	Novčani iznos u eurima koji je uplaćen preko doznake
OZNAKA SJEDNICE	„pon1“, „pon2“, ... „čet8“	Šifra koja jednoznačno određuje dan i termin održavanja sjednice
VRIJEME (OD ili DO)	Vrijeme	Sat i minuta početka odnosno kraja sjednice
OZNAKA DVORANE	Kratki niz znakova	Šifra koja jednoznačno određuje dvoranu

Slika P.10: Rječnik podataka za bazu podataka o znanstvenoj konferenciji

Slika P.11: Normalizirana inačica relacijske sheme za bazu podataka o znanstvenoj konferenciji


```
CREATE TABLE RAD
(BROJ_RADA NUMERIC(4) UNSIGNED NOT NULL,
NASLOV_RADA CHAR(160),
BROJ_STRANICA NUMERIC(2) UNSIGNED,
PRIMARY KEY (BROJ_RADA))
ENGINE = INNODB;

CREATE TABLE SUDIONIK
(ADRESA_E_POSTE CHAR(40) NOT NULL,
TITULA ENUM('Prof.dr.sc', 'Doc.dr.sc', 'Dr.sc', 'Mr.sc'),
PREZIME CHAR(20),
IME CHAR(20),
NAZIV_USTANOVE CHAR(40),
POSTANSKA_ADRESA CHAR(80),
STATUS ENUM('O', 'A', 'I', 'P'),
PRIMARY KEY (ADRESA_E_POSTE))
ENGINE = INNODB;

CREATE TABLE TARIFA
(STATUS ENUM('O', 'A', 'I', 'P') NOT NULL,
IZNOS_KOTIZACIJE NUMERIC(3) UNSIGNED,
PRIMARY KEY (STATUS))
ENGINE = INNODB;

CREATE TABLE RECENZENT
(ADRESA_E_POSTE CHAR(40) NOT NULL,
TITULA ENUM('Prof.dr.sc', 'Doc.dr.sc', 'Dr.sc', 'Mr.sc'),
PREZIME CHAR(20),
IME CHAR(20),
NAZIV_USTANOVE CHAR(40),
POSTANSKA_ADRESA CHAR(80),
OZNAKA_TEME CHAR(3) NOT NULL,
PRIMARY KEY (ADRESA_E_POSTE))
ENGINE = INNODB;

CREATE TABLE TEMA
(OZNAKA_TEME CHAR(3) NOT NULL,
NAZIV_TEME CHAR(40),
OPIS_TEME CHAR(160),
PRIMARY KEY (OZNAKA_TEME))
ENGINE = INNODB;
```

Slika P.12: Fizička shema za bazu o znanstvenoj konferenciji (prvi dio)

```

CREATE TABLE DOZNAKA
  (ADRESA_E_POSTE_SUDIONIKA CHAR(40) NOT NULL,
  DATUM DATE NOT NULL,
  PLACENI_IZNOS NUMERIC(4) UNSIGNED,
  PRIMARY KEY (ADRESA_E_POSTE_SUDIONIKA, DATUM))
ENGINE = INNODB;

CREATE TABLE SJEDNICA
  (OZNAKA_SJEDNICE ENUM ('pon1', 'pon2', 'pon3', 'pon4', 'pon5',
  'pon6', 'pon7', 'pon8', 'uto1', 'uto2', 'uto3', 'uto4', 'uto5', 'uto6',
  'uto7', 'uto8', 'sri1', 'sri2', 'sri3', 'sri4', 'sri5', 'sri6', 'sri7', 'sri8',
  'cet1', 'cet2', 'cet3', 'cet4', 'cet5', 'cet6', 'cet7', 'cet8') NOT NULL,
  DATUM DATE,
  VRIJEME_OD TIME,
  VRIJEME_DO TIME,
  OZNAKA_DVORANE CHAR(4),
  OZNAKA_TEME CHAR(3) NOT NULL,
  ADRESA_E_POSTE_PREDSJEDAVAJUCEG CHAR(40) NOT
NULL,
  PRIMARY KEY (OZNAKA_SJEDNICE))
ENGINE = INNODB;

CREATE TABLE AUTORSTVO
  (BROJ_RADA NUMERIC(4) UNSIGNED NOT NULL,
  ADRESA_E_POSTE_AUTORA CHAR(40) NOT NULL,
  PRIMARY KEY (BROJ_RADA, ADRESA_E_POSTE_AUTORA))
ENGINE = INNODB;

CREATE TABLE PRIHVACANJE
  (BROJ_RADA NUMERIC(4) UNSIGNED NOT NULL,
  OZNAKA_SJEDNICE ENUM ('pon1', 'pon2', 'pon3', 'pon4', 'pon5',
  'pon6', 'pon7', 'pon8', 'uto1', 'uto2', 'uto3', 'uto4', 'uto5', 'uto6',
  'uto7', 'uto8', 'sri1', 'sri2', 'sri3', 'sri4', 'sri5', 'sri6', 'sri7', 'sri8',
  'cet1', 'cet2', 'cet3', 'cet4', 'cet5', 'cet6', 'cet7', 'cet8') NOT NULL,
  PRIMARY KEY (BROJ_RADA))
ENGINE = INNODB;

CREATE TABLE PRISUSTVO
  (ADRESA_E_POSTE_SUDIONIKA CHAR(40) NOT NULL,
  OZNAKA_SJEDNICE ENUM ('pon1', 'pon2', 'pon3', 'pon4', 'pon5',
  'pon6', 'pon7', 'pon8', 'uto1', 'uto2', 'uto3', 'uto4', 'uto5', 'uto6',
  'uto7', 'uto8', 'sri1', 'sri2', 'sri3', 'sri4', 'sri5', 'sri6', 'sri7', 'sri8',
  'cet1', 'cet2', 'cet3', 'cet4', 'cet5', 'cet6', 'cet7', 'cet8') NOT NULL,
  PRIMARY KEY (ADRESA_E_POSTE_SUDIONIKA,
  OZNAKA_SJEDNICE))
ENGINE = INNODB;

```

Slika P.13: Fizička shema za bazu o znanstvenoj konferenciji (drugi dio)

Literatura

Općeniti udžbenici o bazama podataka:

- C.J. Date: An Introduction to Database Systems, 8th Edition. Addison-Wesley, Reading MA, 2003.
- R. Ramakrishnan, J. Gehrke: Database Management Systems, 3rd Edition, McGraw- Hill, New York, 2002.
- A. Silberschatz, H.F. Korth, S. Sudarshan: Database System Concepts, 6th Edition. McGraw-Hill, New York, 2010.

Udžbenici o projektiranju baza podataka:

- C. Churcher: Beginning Database Design – From Novice to Professional. Apress, Berkley CA, 2007.
- M.J. Hernandez: Database Design for Mere Mortals – A Hands-On Guide to Relational Database Design. 2nd Edition. Addison-Wesley, Reading MA, 2003.
- R. Stephens: Beginning Database Design Solutions. Wrox, Hoboken NJ, 2008.

Priručnici za jezik SQL:

- A. Beaulieu: Learning SQL. O'Reilly Media Inc, Sebastopol CA, 2009.
- R.F. van der Lans: Introduction to SQL. 4th Edition, Addison-Wesley, Upper Saddle River NJ, 2006.
- A. Molinaro: SQL Cookbook. O'Reilly Media Inc, Sebastopol CA, 2005.

Dokumentacija za MySQL:

- P. DuBois: MySQL. 4th Edition. Addison-Wesley, Upper Saddle River NJ, 2008.
- M. Widenius, D. Axmark: MySQL Reference Manual. O'Reilly & Associates, Sebastopol CA, 2002.
- On-line dokumentacija : <http://www.mysql.com/documentation/>

Dokumentacija za MS Visio:

- B. Biafore: Visio 2007 Bible. Wiley Inc, Indianapolis IN, 2007.
- M.H. Walker: Microsoft Office Visio 2007 Inside Out. Microsoft Press, Redmond WA, 2007.
- On line dokumentacija: <http://office.microsoft.com/en-us/visio/>